هنڊيءَ جو حوالو

اصلوڪو سماجڪ ناول

گ. ل. ڏوڏيجا

شري لوڪرام ٽيسومل جا ٽي ڌرمي گرنٿ

مها ڀارت : شريمد ڀڳوت گيتا ۽ ٻين ١٠ گيتائن سميت ويد وياس اڻ ڀا لکڪ غيب جا اسرار سمجهايا آهن. آرٽ پيپر تي ٣٤ رنگا رنگي ۽ سادي تي ١٢٥ مورتون! ٩١٥ صفحا - اڇو پيپر - پڪي بائينڊنگ. ٩-٥٠ روپيا

شريمد ڀاڳوت : اصلي سنسڪرت تان ٣٤٠ اڌياءِ اٿو ڪمل - نڪاڻ ۽ ڪٿا جو ڪمل گرنٿ - هڪدم وڏي سائيز ٦٠٠ صفحا - ٦١ رنگين ۽ ١٠٤ سادين مورتون - ٽلهي ٽائيپ - مضبوط جلد - ٧-٥٠ روپيا

تلسي ڪرت رامائڻ: ڀڄن ڳائي جون ٻاقي ٽوريون ڪاپيون - مٽن ڪانڊن ۽ مڪمل امر شاهڪار - وڏي سائيز - ٤٣٠ صفحا - ١٠٠ سادين - ١٣ آرٽ پيپر تي مورتون. ٤-٧٥ روپيا.

ٽنهي پستڪن جو مڪمل سيٽ ٢٠-٠٠ ۾ گهر ويٺي

ملڻ جا هنڌ، بڪسيلرس، ٻاهر ۽ ......

١٣٠٦، شڪروار، پونا - ٢

پارس ڪاغذ ڀنڊار، جنرل بزار، سڪندرآباد

الل - ڪمپنڊ، ڪلياڻ ڪئمپ ٣

مولسنگهه اسٽورس، ڪلياڻ ڪئمپ ٣

نوول بڪ مارٽ، ڪاڙيا چار رستا، احمدآباد

نوول بڪ مارٽ، حسن چيمبر، گهوگها اسٽريٽ،

فورٽ، بمبئي ١

اوهانجو راضپو اسانجو پهريون فرض

* هيرا بوڪسيلر *

اُلهاس نگر- ٣.

اسان وٽان اوهانکي سنڌي، هندي ۽ انگريزيءَ ۾ اسڪولي، ڪاليجي ۽ ٽيڪنيڪل ڪتاب ملي سگهندا. گرمکي، سنڌي ۽ هنديءَ ۾ ساهتيڪ، سماجڪ ۽ ڌارمڪ پستڪ به رعايتي اگهه تي ملي سگهندا.

ڪاليج جي وديارٿين جي سهوليت لاءِ اسان وٽ آرٽس ڪامرس ۽ سائنس جا مقرر ٿيل ڪتاب به موجود آهن.

هڪ دفعو ضرور ايندا.

هيرا بوڪسيلر الهاس نگر- ٣.

هنديءَ جو حوالو

(اصلوڪو سماجڪ ناول)

گ - ل - ڏونڏيجا

قيمت ڏيڍ رپيو

سنڌو پبليڪيشن، بمبئي-١

اسانجا ڇپايل ڪتاب

١- گمراهه. (ناول) خلاص ٽهل 1-50

٢- مجرم. مجرم ڪير هو؟ امريڪن خزاني جي ڳولها ۾ سرگردان ۽ پنهنجن خولن جو دلچسپ قصو. ٻائي ٽوربون ڪاڻيون. 1-50

٣- دل جي بستي. وشنو ڀاٽيا جي ڪهاڻين جو مجموعو. خلاص ٽهل. 1-50

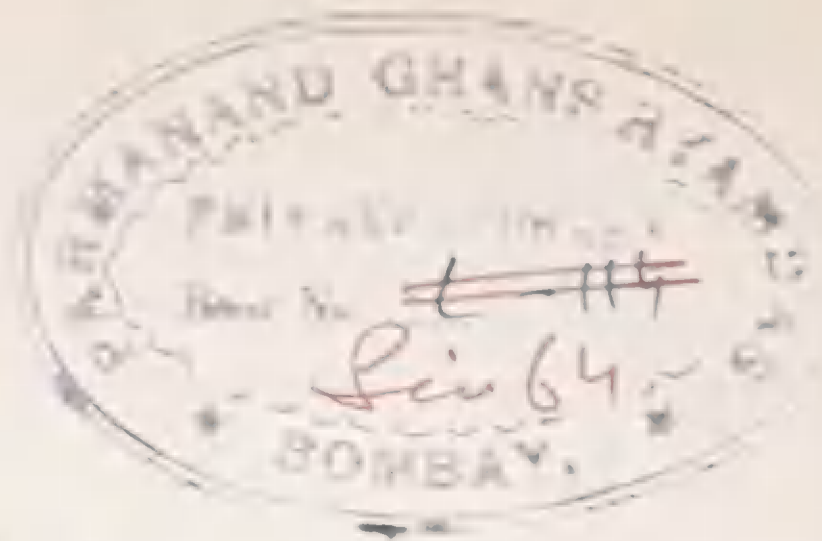
٤- درد. بنگالي ساهت جو امر شاهڪار هڪ بهترين ناول. 2-00

٥- گيت جي کوج ۽ ساهتڪار ۾ ناٽڪ. 0-80

٦- فٽ پاٿ. نوجوان ڪهاڻي لوسن رتن دلبر ۽ نوتن ڇاپا هڪ ڳٽڪي ۾ مختلف ڪهاڻيون. 1-50

٧- هندي ۽ جو حوالو. شڪارپوري سماج لي لکيل، شڪارپوري ٻوليءَ ۾ ڪ.ل.ڏوڏيجا جو اصلوڪو ناول. 1-50

Published by Rughbirsingh Purswani for Sindhu Publication, 240, Bazar Gate Street, Fort, Bombay-1. Printed by him at Bhagirti Printing Press, Ulhasnagar-4.

آوهين:
ماڻڪي -
جهڪا جهٽي رمندي رهي ...

گ.ل.ٿ.وٿيجا

۾ اکر...

جنهن جنم ڀومي جي ياد ڪهڙي ڪنور ۾ ڪنور دل کي اٿي ٻکهرائي؟ اهي ياد ايندي ئي رولڪت ڪڙا لٿا ئي وڃن؟ من رومانس سان ڀر جي لٿو وڃي؟ سهڻل سهڻل يادون ٽارٻون ئي اٿيون اٿن؟

ان ڀارت ماتا کي مان شڪارپور جي مٽيءَ ۾ پسيان ٿو. منهنجي ماتر ڀومي! "راجنيتڪ عمر" مارئيءَ کي ملير کان ڌار رکي ٿو سگهي....

لکڻو ئي آهي، ان خيال کان هي پستڪ لکيو اٿهي. مقصد هن ئي ڪافي ۽ ڪافي وقت کان ڪٿي الم. صرف ڀنهنجن وڇارن، دل جي امنگن جو اظهار ڪرڻو ئي نه هو، پر هڪ وقت، هڪ ڀرڻ جي واهو مڻبل کي به پيدا ڪرڻو هو. گذريل اڌ صديءَ جا شڪارپوري ۽ شڪارپور!

ڪٿهرا سان ڪوئي ڊونو ڪندي، الڪي ڀنهنجن دلپسند رنگن ۾ چٽجي، ساڳيءَ ريت هڪي چٽيو آهي! ٻاٽر من گهڙيت، پر ماحول اصلي آهي ۽ اهم نفار آڏڻ لاءِ ڪنهن ڪنهن مهل ڪردارن ۽ ڪهاڻيءَ کي چٽيو رسالڻو پوي نه ڪنهن لاءِ ڪرڻو پوي. پوءِ به ڊرامي جي ماترا جهڙهي آهي ۽ لکي چرلڊ ڪهاڻيءَ جي شاعقن کي ٻڳڻ جي ڪوشش نه ڪئي آهي...

ڪئي به آهي نه صرف پاٺڪي ٻڳڻ جي... ڀنهنجن آهن، ارمانن ۽ يادن کي هن جلد اندر بند ڪرڻ جي ڪوشش ڪندي...

ڪنهن واد جي وواد ۾ پوڻ نه چاهيندو آهيان. ڇا
سود؟ اڄ جو ڪميونسٽ، سڀاڻي ڪئپيٽلسٽ آهي!
جي ليبل لڳائڻو ئي آهي ته مان نيشنلسٽ آهيان!!

ها، هڪ ڳالهه ته هندي مرضيءَ ٻڌائڻو پوي. لڏاٻر
۽ لڏپر جي آڌار آهي. 'موونگ فنگر ڊس رنن موز
آن...' وقت پنهنجو قلم وهائي اڳتي وڌندي ئي وڃي...
ڪرم چڪر جي ڦيٿي کان نه ڪو ٽري سگهي؛ نه ٻيو
ڪوئي پيو آهي. اهوئي مرم آهي هن ڪهاڻيءَ جو!

هندواسيءَ ۾ سڀني قسطن ۾ ڪهاڻيءَ جو ٻهرون روپ
ڇپيو هو، جو نه صرف ڏاڍو پسند پيو، پر ڪافي بحث
جي وشيه به رهيو. هت ساڳيو هوندي به هن ڪهاڻيءَ
جي انسان پران نسبت ئي آهي.

پاڻ سڀ ڪي کهڙت آهن. پاڻ ڏانهن اشارو ڪوئي
ته نه پائي.

عرض ساهتيڪارن کي ڏ. لقطيبي ڏ. موڪلي موڪلن،
پر جي رڳو پسند هجن ته پاڻ به هڙئون رچناڻون رچي،
ڇڏي آئل ماڻر پوميءَ جي جهلڪ ڏسڻ نهيءَ کي
پسائين جيڪر ...

گ. ل. ڏوڏيجا

(١٢-١١-٦٦)

پتو:-
٣٠ سندي بنگلو، راجا واڙي،
گهاٽڪوپر، بمبئي ٧٧

هيءَ ڪهاڻي ......

گروپ ۾ ٿي هو جو رام جي ٻيءَ ڪي نواڻهو ڪن هٿان ڏيساور ۾ ڪنهن مارائي ڇڏيو! ماءُ ته، ڇٽي رهندي رهي ۽ ٻارڙي واري درگوءَ ماءُ الاهي ڪي ٻالڪ لڳي ۽- هيءَ ڳالهه ١٩١٨ کان شروع ٿي ... ٻيءَ جي مذهب وقت، جو هڪ ڪاڪ شاهوڪار ٻڍي پيو هو، رام مارڳي ڪري لڳو ۽ جڏهن راز ڏنهو ۽ ليکو چوکو پڌاڻ جو وقت آيو ته وڏاڻا اهڙي رمز ڪيڏي جو اٿو هنجي ٻڌ پيو ڪوڙنيا جو زلزلو ۽ مذهب جي ٻالڪي، ليا!

مٿر جي ڪرپا سان مصيبتي دور ٿي ۽ 'ڪراچي اچي وسايائين. شادي ته ٿي، پر دل خوشيءَ وارا اهي ڏينهن گهڻو نه هليا. ملڪ جو ورهاڱو ٿيو. ٻيهي هلي ويئي. 'سنگهه' جي ڪارڪن جي سلسلي ۾ خود جهل ويو ته پنهنجان ٦ جنوري ٤٨ تي فساد ٿيا- جن ۾ ليا جي ڪمپائونڊ ۾ شهيد ٿي.

هيمٿر رام سنڌ ۾ هڪ گهڙي به وڌيڪ ٺهارڻ لئي چاهي. ليا ۽ امان کي وٺي جهاز ۾ چڙهيو- وطن کي سدا لاءِ الوداع ڪري! پيتا کي هن، الڪيڪار ڪو هو، ٻار ......

اڳم ڪٿا:

تاشقند جي سرد مدد!

اڙ جون سوساٽ ڪندڙ هوائون نه صرف نگرواسين کي ڪنبائي رهيون هيون پر ساميوادي طوفان نه وطن نٽن ۽ ٻين کي ٻه ڪنبائي رکيو هو.

لبعي ٻهر مان ٿهيل ڪوٽ اندر ٻاٽڪي وڏيڪ محفوظ ڪندي ساليء کي چيائين، "چنگيز ۽ تيمور جي راڄ مهل ٻه اساڻا آبا ڏاڏا هندي ٻالڊي مٿيندا رهيا، هي ڇا اٿئي ڪان ٻه وڏيڪ وحشي آهن؟ نه، نه، واهگرو ٻاڻهي رکيا ڪندو!"

"ٻنهنجي چنتا ڇڏي ها پاڻي، نه منهنجي سان ڪنو مان ٻه ٻڌي نه وڃان ها؟ چنتا نه لوهالڄي آهي،" ساليء وراڻيو، "دشمن کي ڪڄهه ٿي ٻيو نه ڪهڙو منهن ڪٽي شڪار ٻور ويندس؟ جڏهن ٻنهنجا ڪونترا هٿ ڦهلائي ڇڏيندو..."

"ڇڏيندو ڇو، ڇڏيڻي ٻه نه ٿي سگهي ٿي ڙي!" واپومنڊل مان تناءُ گهٽائڻ لاءِ هن ڪجهه مذاقي انداز ۾ چيو، "ها- پر اتين ٻه آهي نه جڏهن رامائڻ واري ڪوشليا کي ڪاڻي ڏيءَ نه هئي نه منهنجي..."

انوقت چوڌاري شورغل مچي ويو. ڪرڪهان جي هڪ ٽولي اُڀارا هڻندي، لٺ ڦر مچائيندي هيٺ لهي اچي پهتي هئي. هنجي سڄ پوري اُڀڻ کان اڳ ئي هڪ گولي سڻ-سڻ ڪندي هنجي کوپڙيءَ ۾ گهڙي وئي.

'هي رام' ڪندي هو الي ٽي پڇڙي ٿي پيو. ساهوادي گهر اُٿڻ کي لڳي ويا. سائي پٽڻ جي ڪري رهيو هو جو ساهوڻ ڪنهنکي ڏسي سهڪي ويو! چلاياٿين، "ٽون؟ اڇا هڻي؟"

"ها،" اُن شخص ورائيو، "راجا دسرٿ جي ڏهن رٿن هلائڻ لاءِ ٽون اڪيلو نه پورو پئجي. ۽ سگهون ها الڪري موڪلي رهڻ ٿي پيو..."

اُن بعد هڪ ڀونڊو ٺهڪ فضا کي وڏيڪ چيچل ڪري ائيو...

(١)

ٺا! ٺا!! ٺا!!!

سياه سڌائي کي سوريندي لڪيندڙ واري گهنٽا گهر ٻارهن جا ٺڪاءُ هڻڻ شروع ڪيا. انهن ٺڪاون جي وچ ۾ ئي هڪ ٻراڻيءَ داٻا ۾ اڇڻ شروع ڪيو.

ڪراهيندي جنديءَ ڪنڌ ٻڌڪيو، ۽ ٻهڻجي ڪم ۾ مگن ڏرڪوءَ ماءُ ڏانهن ڏٺو. هوءَ ڏڏاندڙ چپن سان، "ڪمڪ وارا ٻچ رکج! اماڙيءَ ئي ٻاجهه ڪج!" وري وري چوندي جهم وڄندڙ کي جهلي رهي هئي، آخر لڙڪي ڪئي هڪي ماءُ کان الڳ ڪيائين.

آهه آدر ڏ سهڻن، ٻوءِ ٻه هن سنسار ۾ اچڻ ئي ٻالڪ کي ڪو اعتراض نه هو! اکيون ٻوني، شهر کي وڪوڙي، لوريڙي جي ٻولڪڙي جيئان ٻهو رهيو. ۽ ماڻس کي ٻهڙا ڏاڍو سڌائي رهي هئي. ٻوٻان ڏينهن ڪافي ڪمڻن ۾ گذريس ۽ اڄ جو ڪمٽ اسهڻ هو. ويندا ۽ ڪمزوريءَ کان زرد مک ڦڪو، "امان- ٻهڻ- ڏيءَ!؟"

"سدا سدورو وسندي آيو!" ٻار جو هينئون حصو ڏيکاريندي امان لاٽ سان چيو.

ورلدي هڪ ڪهڪ سان ملي. ان مٿان ٻِي! پٽ
هيٺ جي خوشي ۽ درد ۾ ڪمي نه ٿا آڻي سگهي، ۽
هميشه جو درد مٺو ضرور هو!

رڙهن لئي سڀ پاڙيسري جاڳي پيا هئا. مالڪهه جي
پيڙا ۽ شانت فضا ۾ هلچل پيدا ڪري وڌي! پيسوه ماء
پٽيءَ کي ڏولڏاڙيندي چيو، "پڌو ٿا! ڏسو نه ڇلي،
ڪالي ڪر لهي نه نه وئو! رڙهون نه ماڻون پڌ ڪي
اڻيون ٿين."

پٽي جاڳي ٿي رهيو هو. وانڍ واريءَ ڪٽ تان ٿڪون
لاهي، ليٽي پيل مٽيءَ جي فرش تي رکندي چيائين،
"پاڳوان! مون نه اڳ ئي ٻڌي سمجهيو نه هن ۾ هاڃي
ڊپ ناهي. سالجهيءَ جو ڏڻڻ نه نه وسامي پيئي هئي!"

هو ڏانهن وسامندڙ لالٽين جي وٽ مٿي ڪندي پٽيءَ
چيو، "هان، هي ڪٽندا لهو."

"ضرورت ناهي!" خمص پائيندي هن وراڻيو،
"رکي هل، مٿان ڪمهن پار ڪي لوڙ پوي."

"پارن کي لڏپ آهي. اولاده ۾ ڪٿي پير اڄ ڪسڪي
وڃي نه هڪ مان اچي ٿي پوي..."

"ٺيڪ ڏي!" لڪي ٿو هنکي اولاده سان خاص
لڳن آهي!

انو قسمت پيو امبر جاڳي پيو. اماڪڙي آواز ۾ پڪاريائين،
"امان!"

"سمهي پئو ڏول، مان جاڳو آهيان، توهان پنهنجو سان وڃي سمهو."

"اڄوڻ ڪمل ٿو ڦالي، امان ٻو لڳو."

"شير پٽ! اڪيلو ٻوڙي واهڪرو نه ڇڏ." ٻي ڀيڪار ڀندي چيو.

هوائي وچ پاڻ کي ڇڏيندي، جهڻجهي ڪولڪڙن جي جهنڪار چالو ٿي رهي!

ڏمي جلي وقت گهر واريءَ پڇيو، "هيڏانهن ڏر جون چاهيون آلڊو ڪٿين ڪٽي اچان؟" ڏٺي وچ ٽاءِ مڙي.

"جٽٽي ۾ آهن بابا، تون هلي آءِ!" ڏاڪن ڦلن ڏاڪن تان جهڪي روشنيءَ ۾ ڏسي ڏسي لهندي پڇيءَ چيو، "لڳيو ته هيءَ ڪڙيءَ ۾ ڪٽا اچي ٻوڙا ٿيا آهن. سائين شل نه ڪڏهن اهڙا ڏينهن ڏيکاري."

"ٻوڙهي جٽ جو ڪرم! اهڙي ڪا آئي جو ٻڍو ٻاڳيو گهر ٿي لٻاهه ڪري ڇڏ ٻاٿين......"

پيا موريءَ جي منڊر جهان، پيا گهر واري جي گهر ۾ ٻاڙو اوڙو ڪنڊ ٿي چڪو هو. صرف ڏارونءَ ساڻ ۽ ڪوڏرءَ ٻيءَ ٿي نه آيا هئا. ٻيءَ نه سهڻ، ڪوڏو نه آيو هو. ڇا ٿي ٻيو جي ڏارونءَ ماءُ نه آئي! ٻاڪي سڀ نه آئيءَ ويل اچي ڪٺا ٿيا هئا نه!

هرومل ۽ ٻمبوءَ ٻيءَ کي ٻاسرو ڪري چيو، "ٻاڪيءَ ڏسو ٿيا، سائس ڪمت ٽانڊن اچي پهتو! ڪانءَ کي همت

لڳارهيوس. توهان ڪانسواءِ ٻيو ڪير آهي وچاريءَ جو..."

ڪاڪا ڦوسي ٿيندي ڏسي، ڪوڏو به سرڪي آيو هو. ڦڙ ٽاليءَ سان چيائين، "سڪڻ واري ٻڪراٻول مان ڪهڙو ڪيهلي اچان؟ انهن ته اميءَ جي ڏيکري ته الهي وقت ٻڌي ٻمني آهي. ڇوڙي تو اچائس! منهنجي پٽ کي مجال جو ڇڙون به ڪري! هلي آ، پيار لڪا!"

ٻه لڪي کي ٻٽس روڪيندي چيو، "هڪ ڳڻون آڻي لاءِ چيا هڪ چٽو اس ناهي؟" پٽ کي شوخي ڏسندي لمهوءَ ڪيائين، "هيءُ ٽٽي ته اڻٽي ڪيڙو شيطان آهي."

لڪ کي جڏهن جي جڳهه تي ڪاڙهس ڪندو ڏسي ڪوڏو اڪيلو ٿي هليو ويو. ٻاڪي ٽلسي ٻن سو لڪي آندو. ٻاڻي چمداس ڪيتا آندي ۽ ٻاسي ۾ ولهي ٻولين ٻوڙي ٻڙهڻ لڳو.

اچا هوءَ ٻسڪ ڪولڻ تي هئي، ٻه شرٻر واس تي ٻوٽو ٻولدو.

ٻسوءَ ٻيءَ کي دل ۾ هڪ دفعو وڃار آيو ته ٻيوال طبيب کي ولي اچڻ جوءِ ٻر وري ڪو ٻيو خيال اچڻ ڪري چپ رهيو...

اکيون ڦيرائيندي، ڪوشش نهايت ڪمزور الفاظ منهن مان ڪڍيو، "آ- ما-"

هنجي وڪڙيل وارن کي سڪل ڇهري ٽان هٽائيندي آٻان مرجهائل آواز ۾ چيو، "چپ، مولجا لال!"

"ڪوئي ... آهي ... ڇا؟" جيون ساگر ۾ غوطا کائيندي هن پڇيو.

"نا! ڇڻ موتيءَ لڌڙ..." انهيءَ کي هنج جي ڪوڏ ۾ ڏيندي امان چيو.

در اصل، اهي موجود ته گهڻائي هئا، پر هر ڪو ڪنهن جو ڌيان هن طرف هو. پيسو ئي جي اڳواڻيءَ هيٺ مرڻ to چڪيا سنسڪار جو پروگرام رٿجي رهيو هو. هر ڪو پنهنجي ڪاڻ ڪا راءِ يا صلاح ڏئي رهيو هو. ليڪن نه سموري ڪارڻ، جو ٻار ته هن جي ئي ڪاکن ئي هو!

بس، ڏاڍ صرف ٻمراج جي ڏون جي اچڻ جي هئي! ڇپرڙيل، اٽڪور اکين ۾ ڪوشيءَ ڪجهه ڦسڪايو. درگوءَ ماءُ ٻڌو يا نه سو ته انتظامي ئي ڄاڻي، پر اهي موجود هڪ ٻي شخص سڀڪجهه ٻڌو هو؛ ان طرف ڪنهن جو به ڌيان نه ويو!

درگوءَ ماءُ ڪوشيءَ کي آلس ڏيڻ ۾ رڌل هئي، "ڪوئي ڦڙلو نه ڪر، پٽ! هن ڏوڏ جيءَ جهيڻين دم ۾ دم هوندو، وار به ونگو ٿيڻ نه ڏيندس..." ۽ پوڙهو، جو اڪ ٿانئن ڇاڪي آيو هو، اهو زوريءَ اڳتي ڇڏ ڀائين...

"ٻولو ئي-" چوندي ڪوشيءَ منهن ڦهلائي. ٻالڪ پاٽڪي ڪوڪ اندر سمائيندي، اکيون بند ڪري، او ٿانون جي مٽر مر سان گيتا جي پاٺ ۾ چڙهندي ساڻ ڪال ملائي

رهيو هو. پوس جو پوشاڪ سان سنگر! من ۾ نئين، مرڪ مسڪرائيندي مالا ماڻهيءَ جا ڏاڍا لاچار نسي رهي هئي چالاڪ ۽ جيئون مرليءَ جي چانڊاڻ وڌ ڀاڳي، هيڪي ڀيڻ جو مستقبل صاف نظر اچي رهيو هو. موس جي گهور انڌڪار ۾ ٻه هيڪي ڀيڻ جو ڀرتم صاف نظر اچي رهيو هو جنهنکي مري ڪري ئي نه پائيندي.

پوءِ هوءَ ڪيئن نه ٿڙڪي!

مينا پراو شرابر الڏو پوڻ لڳو ۽ مينا جي گرمائش ۾ جهڪي پوڻ لڳي. هوءَ مينا جو ليڪو ڪري گونڊ جا گيس اڏي رهي هئي ۽ آهستي آهستي اڀري اوسان لئي وئي جو پهر ورندن ۽ گهما پروچن ۾ هيلاءِ ڪو فرق نئي ۽ رهيو. مينا جو سڪ ۽ اڀجو ليائي، ساڳئو سر آلاپڻ لڳا ۽ هيڪي اها مهڪ...

صرف پوشاڪ لاءِ لئي نه هئي- اها ۽ ماڻهيءَ لاءِ به هئي- ملين مڏر سهر لين لاءِ...

(٣)

مگهن واقعي کان انڪل ڏهه مهينا اڳ.

سهاڳ رات!

پوسڪيءَ جي ڏيرس کان جوان کي جهڪندي جوانڙيون هيڪي ڪمري ۾ وٺي آيون ۽ اندر ڌڪيندي چيائون، "اندران ڇگڻ ۽ رات ڀند ڪجو، سمجهو!" ۽ ڪلڪلا ڪندي هليون ويون.

سهميل نگاهون گهبرايل هرڻيءَ کي ڏسي سڪوڙجي ويهون.

ڪالهه هڪ...... نه، نه اهائي ٻالا ڇٽي مٿي آئي کٽ جي ٻرانديءَ کان اڳين وٽي هئي، جنهن پنهنجي نازڪ شرير جي ٻار سان کٽ کي اهڙي رسائي ڇهيائين!

فضا مستي ڪرڻ لڳي ۽ ڪامُ پنهنجن پاڙن سان گهبراهٽ ۽ سڪوچ کي ماري ماس ڪرڻ لڳو.

هنکي ٻيو ڪجهه، نه سمجهيو نه گهرائجيءَ کان کهڪهي لاهي، پتل جي گلاس ۾ اوتي، پاڻيءَ جا ٻه ٽي ڍڪ کٽ کٽ ڪيائين - اڄ نه هوس ڪونه، پر ليٽ نه پنهنجو وجود ڪيئن جتائي؟

هو ڏانهن مشوري اگربتين ۽ ڌوپ جي خوشبوءِ ناسڪائن ۾ ٻارجي ٻي ڇڻ ڏار ڪرڻ لڳي هئي.

”بتي بند ڪريان؟“ آخر همت ٻڌي، پڇي ئي ورتو.

موٽ ۾، رڳو ڪمري ۾ بلڪل هلڪي هلچل پيدا ٿي.

”ڪيان؟“ جواب نه ملندو ته، اهو ڄاڻي وري دهرايائين.

خاموش نگاهون هڪ دفعو مٿي کڄيون ۽... بس!

”چڱو- آئي لون ئي بند ڪر.“ هنکي هڪ اجوبو سمجهي هئي!... ڇا هو مرد نه هو؟

وري به اڇل اسٽريءَ جي شرير ۾ لوري ڇنڊڇاڻ نظر

آئي ۽... بس!

آخر ڪنهن ٿي هار مڃڻي پيئي. آن ۾ عجب ٿي ڪهڙو؟ پرش نه سدا استريءَ اڳيان هارائيندو ٿي رهيو آهي......

ٿي نه پيند نه ڪيائين پر ڏر پند ڪري، پير پير ۾ پائي اچي 'آن رلندي ٻولي' ٿان پڙدو هٽايائين...... بادلن جي وچان جيئن چوڏس جو چندرما اڀري نروار ٿئي، ايئن سورهن ٿي سينگار ڪيل ٻولي ڪي پسي هو گد گد ٿي اٿيو

جهومڪڙيون، ڏر، چنڊڙيون، چنبل، ڳلپٽا، ٽائمف، واڙهه، چوڙا، ڪڙيون، پندرا، ٺوڙا، گهنگهرو... آڱرين ۾ ڇلا، ڪنن ۾ ڳين، نڪ ۾ لٽ، ڪرائيءَ ۾ ڪنگڻ، ٻاهن ۾ ٻاڙوبند... مطلب ته سوناري جو پورو شو ڪيس کڻي آيو هو!

لهنگي جو رواج ٿڌهن اچا ڪوله پيو هو الڪري ڳل لاک جي لاليءَ ۽ چپ ۽ ڳهارون ساڳ جي جوڙي سان رنگيل هيون...

ڪنول جو گل تازو مکڙيءَ مان ڦٽو هو! پندرهن جي نه هوندي نه سورهين ۾ نه اڃا پير نه پاتو اٿائين. هو نه اڻڄاڻيءَ عمر جو آهي، پر دلبادلاريءَ جي خبر ڪجهه سرس اٿس. عشق مزاجيءَ جا قصا ان پڙهيا اٿائين نه ڇا ٿي پيو؟ ڪي ڳالهيون پيا سکڻ سينگارڻ جي ان نه اچي ونديون آهن.

ڇنڊ، ٽارن، جهرڻن ۽ ٽناون جون ٽي ڳالهيون ڪرڻ ڪڻ هنوقت آهي نه اچڻ ٿيون، سو...!

”اڄ ڀسان گرمي ڏاڍي آهي، هر گهڙيءَ اڄ ٿئي لڳي.“ ليمڪ هن چيو ۽ چئي ڪمڪ لي ليٽي پيو!

ڪنڪڻين مان ٻٽيءَ کي ڏسي، مڌ مڌ مرڪندي، ٻٽيءَ آئي پاڻي پريو. اڄ آهي، پر پاڻيءَ جهي نه، اهو سمجهندي به هوءَ سمجهي نه سگهي شايد!

”تون ٿڪ هن گولڪي ته آهين؟“

”جي.“ جي!

پڌي ٿهڪ ڪري وئي! هوءَ به مرڪي رهي هئي ۽ الرمس سنڪوچ جو پڙدو ڏري هٽڻ لڳو...

صبوح جو آليو نه پٽني اڳير ٿي وڃي جڪي هئي. سهاڳ جي سولي رات اڃا انهن پوري ٿي هئي!

نه نه ڪو طوفان لڳو، نه ڪا پوڙ پيئي...

هني مون جون پهراون راتيون آنند ۾ گذري رهيون هيون جو هڪ رات...

’پڪي‘ جو چڪو چاڙهي، لکيدر وٽ عشقيءَ جي پڙ مان راهل جو هار وٺي، پالهن ۾ لٽڪائي گهر آيو ۽ پٽنيءَ جي ڳلي ۾ اهو وجهي، سگهندي چيائين، ”هي شي! هي پهلتي! هي ڪمل لٽما!! هنن گلن ۾ نه خوشبوءِ ٿي ڪولهي، الهڪان نه ٿهنجو سگندمس شرير...“

”ڪاليداس مهاشيه، پهرين پڌام نه ڪولي لي سمهندو

ڪين هئي ني؟ پوءِ ڀلي واهي پکيڙن سان ٿي شوهر جي
هوش پوءِ ٿي ڪاوڙ وچهو!”

“واهه، خوب!! آپ ۾ چندرما، ٻاسي ۾ چندر مکي چوڏهن سينگار ڪيل، اهو سڀ هجي نه اندر ٻري جي ايسرائن جي چاهنا ڪير رکندو؟”

“ايسرائن جي نه سهي، سمرقند جي تاتاري سندرين جي نه چاهنا رکندو؟” مذاق ۾ دلاورن جي ڪمر تي چٽ وار ٿيو.

“نه ٿون نه انهن تي ڀانئين، ڏيساورن لئي اسان الوليون ماٺڙ وڃڻا آهيون؟”

“اڏهن وري ڇا! نه نه ٿوهان نه ايترو جلد وڃڻ جا ساٺ چو ڪريو، اجان نه مهنجي هٿن جي مينهندي به نه سڪي آهي.”

“سچ ڪري ٻڌن نه ٻاري وڃڻ نه اڳ ڪهندو هو، ٻر......”

“ٻر ڪڏهن روڪيو هو ٿوهان کي...

“مهنجي ٻرانر جي ڏورا دراصل ...ه چوندي ٻنهي جو مرجهائل چهرو ٻسي هو ڙڪي ويو ۽ ڳالهه جو رخ ڦيرائيندي چيائين، ”دراصل ٿون بلڪل نادرشاهه آهين.”

مهنجو من اهلائڻ لاءِ تي هو اهڙي انداز ۾ ڳالهائي ٿو، باقي دماغ ۽ دل جي وچ ۾ زبردست سڪهرش لڳو پيو آهي. مهنجو ٻرانر سچ ٻچ فرض ڀڄاوري ۾ ردلبڪ

نه ٿيو وڃي؟

... ٽڪٽڪائي ڪري پئي، جنهن ڪري انهن مان سڄاڳ ڪيو، "اي، شمع پاريندي شب، پره، پاڪون ڪيئون. اڄي موصل لهڻجو ميندڙو اڃان نه ٿو وقت آهي..."

پيءُ جي مک جا ڀاو ڏسي هو وڌيڪ مذاق نه ڪري سگهيو. هن کي پنهنجن پاڻهن اندر سوکهو ڪندي چيائين، "مٺي، الوداع ڳالهه ڪولڻ ٿي چاهيم، پر جنهن نه لهڻجي ڪن ۾ ٿورڪا اڪير ٿي پئجي چڪي آهي سو لڪائڻ مان ڇا سود؟ سڀڪجهه، ڄاڻي ٿي وٺ."

موت هڪ لمبي ساهه ڇڏڻ سان ملي. هن چوڻ جاري رکيو، "پيدر عباس مان اڄ چٺي آئي آهي نه پارقند واري پيڙي بند ڪري آئان جو منيب نه بخاري پهچي ويو آهي، انڪري منهنجو جلد وڃڻ نهايت ضروري آهي، نه نه سڀڪجهه آئي ڇڏي باقي ماڻهو ا، پهچي ايندا."

"ڪڏهن؟" ان هڪ ئي لفظ ۾ سموري ويدنا، ورهه وياڪلتا ۽ ڪجهه، انداز ۾ اُميد ڀريل هئي.

بس، هفتي اندر! جيترو جلد ٿي سگهندو، واپس ورڻ جي ڪندس. لهڻجي جدائيءَ جو هڪ هڪ پل يگ ٿي گذرندو..."

ڏيڍ ڏينهن لاءِ ٻه، ڀر هردي جي اندر ڪرڻ مان اهي اکر لڪري رهيا آهن. اهو هن ڄاڻو ٿي، پر الائي ڇو ڏائي

اڪ ڦڙڪي رهي آهي ۽ من ٻولي رهيو آهي ورِي نه موٽڻ لاءِ ٿي ٻڌي وڃي رهيو آهي ! اڃي ٻسڪ، هن ٻڌويءَ ٿي ته، ٻه سڏڪا ڀري ٿي ليندي.

مسڪرائيندي ورڻائا چيو، ”ٿڪاسٿو.“

(٣)

...ڪوشليا ٻراڻ ڇڏيا، اُنوقت ٻره قٽي چڪي هئي.

اُن ساڳي ڏينهن جرمني ۾ آڻ مڃي، ٻهرين مهاڀاري ڪي ٻوڳه ٻالو.

(۴)

لڙائي پوري ٿي ته پنج سال ٿي چڪا ۽ هڪ صبوح جو ...

ليولد وٽان ٻڪوان ولي اچي رهيو هو جو ٻالڪرام مڙهي ۾ وڃ جعفر کي الڪوشو ڪٽي، ويندو ڏٺائين. هن ٻريان ٿي للڪاريو، ”او ٿي جعفو ٻچا، ٻيهه ته مان ٻي ساڻ تو هلان.“

جعفر وري ڏٺو. يار جي هٿ ۾ دولو ڏسي ۽ ٻهو سڀڪجهه وسري ويس (چاهي هون ۾ ته ياد ڪجهه نه هئس!) سرڻ جيئان دولي لي لامارو هڻندي چيائين، ”واه مولا! اچان هاڻي اڪ ٻي لڳي.“ ۽ لڪڙو لڪڙو ڪاٽڻ شروع ته ڪري ڇڏيائين.

”اَڙي ڀلوڙي،“ رام چلائڻ لڳو، سڀڪجهه ڀڳهجي
ٻپ حوالي ڪندين ته مان ڇا پٿر چباڙيندس؟“

”نه. سڪا ڪاڪا! ورنديءَ ۾ ٻڪوان جو هڪ وڏو
ٽڪر واٽ ۾ داخل ڪندي جعفر آکيو، ”تو ٻجان ڪان
دال ٿوري جو آلدي ٿي؟ چٽڻي ٿي ٿوري سرس...“

ڪاما، فلسفاپ آئي ٻيا سڀ سواه ٿي ٿي ويندو، ان
اٽل سچ کي ڄاڻي، رام ا، باقي ٻچيل ٻڪوان ٿي ڏڄهه
جيئان وارو ڪيو.

دولي جي پاسي کان چٽڻي چٽيندي جعفر چيو،
”هل ته هلي اميءَ کان موڪل وٺي اچون. ٿوکي پلا
سٺو ٿوروئي موڪل ڏيندي.“

ڪاڏي جا ذرا چوڻ ڪتان رهجي ميڻ هجڻ جو دوکو
نه ڏيئي ٿي رهيا هئا، ڏيڍ هٿ ڄاليءَ کي ٻاهر ڪڍي
هوءَ مغل سردار جيئان اڳتي وڌيو!

ٿاٿاري ڳليءَ ۾ رام جو گهر آهي. لڪيندر جي سڄ پٺت
لي هڪ رستو مٽلي جي مٽن وٺان موڙ کائيندو مٽي چڙهي
ٿو ۽ ٻيو ولڪ وٺان وڪڙ کائيندو، شوالي وٽ هائي
در واري مارڪ کان موڪلائيندو، چڪهن جي حويليءَ
کي ڇهندو، چبوٽري سان رسندو، ٿوائي وٽ اچي ملي.

جتان صبوح ٿيندي ٿي سڄڻ سر ۾ ٻالڊن جي لن ن لن
ڪن ٻوڙا ڪرڻ لڳي ٿي. ٻو ڳليءَ ۾ رهندڙ سڀني
ٻالسالي هجڻ، انهن ڪواهي. مثلن: ٻسوءَ ٻيءَ! گهٽائي
ڏ للا آهن هڪي.

جيئن هن وقت هو لالڪي ٻاريءَ جيئن چانڊوڪ وٽ اوڪڙو ويٺي، ڏندڻ ڪئي وانگر اوڙاوڙا ٿيندي، لالڪيائن سان حال احوال اوريندي، اخبار خريد جي خرچ ۾ بچت ڪري رهيو آهي. ٿڌڪان سواءِ لڳي ٿو ۽ سامهون ڪوئي 'هاسٽ' نه ڪري، نه ماڻهو چوندا ٻئي جي ٺڳي ٿس!

رکي رکي منهن مان ڪالکيارو ٻاهر اڪري وڃ ٻاريءَ ۾ وڃي ٿي پيو، ٽڌهن هن ته ڏندڻ کي گهر جي ٻيءَ وٽ چنبڙيو ٿي گهر ۽ گهر ڏٺي جو منهن لڙ جي ٻڌن واري ساڳي مٽڪ اپ ۾ سينگارئل آهي.

ڏاڏا پڙ ڏاڏا يعني موهن جي سڀئي وارا ڊراوڙ چاهي آريه ٻاهر ڪيتري نه صفائي رکندا هئا، اُهن جا لهڻ ڙ لهوار مڪان، ڪيئون وغيره ڏسي ڏهه ٿي آڳرين ڏندن ٿيون ڏجن، پر سنڌو ماتري ۾ اڄڪلهه رهندڙ آرين جا گهر ڏسي، رستا ۽ ڪيئون ڏسي هڪ نه آڱر ڏندن ڏيڻي نه پوي!

اُو وقت چاڳرمل، همت ۾ ڦرڻ لي ڪٽي لالڪيائو نيو ۽ هن پڇيو، "چو ڀائي، اڄ اسر جو ٿي 'سنڌ' ٿي هليا آهيو؟"

"وڃي چا ڪيون ماڙون! پوءِ وڃي سج لهڻ تي لڳي ٿي! ڪيئن، توهان نه هلو ٿا؟"

"نه ڀائي، پار ماڻهون ڏيهن آهي- پاڇون پيون آئيون آهن، وري..."

جوڙاوڙ، هل ٽ. ڪٽي. مونٽدي ولٽدا اٽڪداسي....“

”ڇگو- ٻلاٻ مڻٽ ٻٺو ٻيسو! اڙي ڇورا ڪاڏي وئين؟ الڪوڇو ۽ ٽيل ٽ. ڏيئي وڃ!“ ٻيسو ٽ ٽ آٻو، آئي ٻائي!

ٻڌي گھرڏ ٻاٽي ڪارالدي مان لڪري آئي.

ٻائي ٻ ڪيڙي ٽ ٻائي! ٽارازيءَ جي هڪ ٻڙ ۾ ٻيسوءَ ٻيءَ ڪني ڇڪڻي ٻارن سوڏو وجھجي ۽ ٻي ۾ مائيءَ ڏي - ٻوءِ ٻ مائيءَ وارو ٻاسو ٿي ڳورو رهي.

”ڳورا، اڇڪاھ، مڇن ٿي ٽا ڏيکاريو!“ چاگي مل کي ڏسي ڇيائين. ڳورا اکر جو استعمال قانون موجب ڏٻر لاءِ ٿي ڪيو ٿو وڃي، جو هو ٽ هو، لڪي هڏو شر ٻڙئي اهڙو آهي، جو ڏسي اسان ۾ ٻار جي اهڙو اکر زبان مان لڪري ۽ ٻر مائيءَ کي اهو اکر اهترو ٻيارو آهي جو جهڙي ٿهڙي، اهو ڪيڙ لاءِ ٻ ڪم آڻيندي آهي ۽ ٻوءِ هي ٽ ليٽ ٻ چاگو مل، ڇھ آگرٻو آهي!

چاگي مل جهڪي وراڻيو، اهو ٻڌي لاءِ ٽ ٽرسي، مڙس کي ڇيائين، ”دمن سان گره ڪائي وڃو، مڃان چرڪر مولو. ڳورا، ٿو هان ٻ گراهي ڪائيندا وڃو. ڪاڏو ٿوروئي هوائو!“

آڄ چاگي مل جي دل وٺان هٽي، ٻر ٻڪدم ها ڪري آر ٻ سيڙا جي خلاف ٿيندو، الڪري ’ٻيسو ۾ ٻڪ ڪيڏ ۾ آڪڙ‘ واري الڪڻڪ ڪرٽي ٻيس، ”ٽ، ٽ. هاٽي اڃان ڏهي لولو ڪائي ٻيو اڃان. ائين ٻلا ’فلاٽي‘ ڇڏي واري آهي؟“

ڇوڪريءَ کي خبر آهي ته ڦلاڻي 'امين' ڇنڊڻ واري
آهي، انڪري وري زور ڀريو ويو، "ڌڪڪي به نٿو لڳو
ئي، پيٽ مان ته لٿو ئي؟ ڪوسو ڦلڪو ئي
سهڻن!"

"مائي، هاڻي ڏهر ٻاٽجو آهي، شرم اورونئي ڪيو!
ٻر لوڻ اصل ٽاهي..."

ٻڍڙين هٿن ۾ ڳهرڪندڙ ڇڏي ڇهاي، اکين ۾ ڇپڻون پيل،
شراب ئي سنهي ململ جو چولو، پيڇن ورهين جو ليڪر
اڃي ٻرڳهمت ٿيو، "آئي، ڏوهه، نٿي ڪري آيو آهيان..."
امين چوندي، ڇڏي ڳهرڪائي، ڳهر هيٺان رستي سڌي
وهندڙ گندي پاڻيءَ جي ڪسيءَ مٿان اوڪڙو ٿي ويهي
رهيو.

"مٿو مار يو، ڏڳهه اڃي ٿيو آهي، هيڏو ڏيل ڪيڏو
الائين ڏي ته..."

ڪرڪندي، ماٽس وڃي پاڻيءَ جو لوٽو ڀري آئي،
"چولو مٿي ڪر، همت هلاءِ!" هدايتون ڏيندي، پاڻي
وجهڻ لڳي، ٻر هو چڱيءَ ريت. همت پهچائي نٿي سگهيو،
انڪري پنهنجي پير سان صفا ڪرڻ لڳيس، "ڇڏ ٻي
جا همت به نٿا هلن- ڄڻ لڦون پنجي ويئون الس!"

پٽي مرد ته وري وڃي ڪنهن ايءَ آيتار ۾ پيا جو
الوقت رام ۽ جعفر به اچي لڪتا ۽ گوبه کي ڏسي رام
چيو، "پيٽو، ٿڌي به ماءُ ڪان تو ڏناري. هيٺ ئي..."

اهو ٻڌي ڪري ڪرم ڀورو ڪٿي ويا، گوپ وهمان ڏي آئي ڪڙو ٿيو ۽ اکر مٿي ڪندي ڪيئو ڪرڻ لڳو، ”وچ، وچ! مان ته ڏوندس!“

ايائي مٽن جي گوڙ ٻاڇڪي کي ڇمڻ لڳي،”ڇا ڪندو آهين راهو! اچ ڙي وسندي، جلد ئي، اڪلاه، اڄان ليپر ٻه ته ٻالو آهي. آئين!!“

ٻو رام ته گوپ کي ڇوڙڻ لي سندرو ٻڌو هو. سر ۾ ڇوڙائڻ لڳس ته جعفر ٻه لڏه ۾ ڏال ملائڻ لڳو. هو واڇارو اکر کي ٻڌو ٻڪڙي، ماءُ، ٻيءُ، ٻانر، ٻمر، سڀئي کي واهر لاءِ ٻڪارڻ لڳو. رام جي ڇوڙائڻ جو انداز ڏسي، ٻارو مل ته ٻهرائين ته ڪلي وٺو، ٻر ٻوه ڪڙڪ آواز ۾ چيائين، ”رام!!“

ٻئي ڇوڪر ٻڪدم چپ ٿي ويا. هو چوڻ لڳو،”توکي جي ماءُ ٻيءُ ڪوٺي ته ڇا ٻين ڪا ته مري ويا آهن، اڙي؟ هان؟ ڇورو سڀو ڏهون ٻهو رڍالن والڪو گهٽون ڇاڪاري ۽ ولي ٻراوا ٻار ڪاربندو. ڪاڪاڙيون ته ڪين ٿن!...“

هن ڪان ٻيو آواز سندس آڏ شرٻر (!) جو هو جدهن هڪدم ڳالهن جو ڪالو سنڀالي ورتو هو، ”الهيءَ ڏرڪوهه ماءُ ٿي ته مٿي ڪي سر تي چاڙهي رکيو آهي! جوڙ جهڙان ٻراون ٿهيءَ ٿيو آهي. هللاءِ جڳه جا ٻهڻا سڏائين، ٻمت کي ٻٽي ٻڌي ٻاليائين، وڏا وڏا السنا ٻڌائين، ٻڌهن ته آهي ڪو مارائي ۾ ڪڻ، ڪر لهڻ...“

مطلب ته ڪافي دير تائين رامائڻ جي ٻال ڪانڊ جو پاٺ ٿيندو رهيو، پر اهو پاٺ ٻڌڻ لاءِ هو ڪرسيءَ تي ويٺو ٻهراڻ چوپائي شروع ٿيندي هئي ائين پيا، جيئن ڪاريءَ هيٺان ڪانءَ ۾ ڪبوتر!

ڏهين جو انتظار ڪندڙ دوستن جي مکيه ڳڻتي هنيئر رام هو.

چاگومل چوڻ لڳو، ”ماڻهوءَ کي ڪپي ته هينئر ڇوڪر کي اوجهي ۾ وجهي، سال ۾ هڪ واڪي آنوڻا سيڪاري کڻي سيٺ وٽ چانڊ ڏوڪ لاءِ ڪٽي رکيس. نصيب جو کيل آهي، ته نه تارو ڏسارو ڪنهن ڏٺو آهي؟ اصلي سمجهه پڙهيا! پاڳ ڦٽي، جهڙا ڪان اڳي لي گهر لاهه ڪري ڇڏيو، ته نه اڄ اڪيلو ۾ ڀيو گهمي ها. ته سائين پيارامل؟!“

جملي جي آخر ۾ سوال جي نشاني هجي ڪنهن عجب جي لهجو فيصلو لي نه سگهيو!

”مولکي تا ٻڌايو! ٻلا، وسون گهڻا ٻو؟ لوڪ ٻوڪ! پر ماڻهپ ۾ ڪا چيز آهي. ويٺا هڪن! اسان نه ٽيڙ وڪٽي ۾ پنهنجو فرض پاليو...“

وچ ۾ پڇيءَ واڪ ڏنو، ”هو واقف واڪاڙو ڪوڏڻ نه پيو وقلندو آهي ته ڪانءَ کي ڳڙ ۾ مزو! سيٺ اڪ ٻوٽي ته مصيبت سٽ هڙپ ڪري ڇڏيو... ماڻون اڻو سب ڪنهڄي ڳوچ لي؟ نهڻي ڏرگوءَ ڪالسواه ٻو ڪنڻ ٻي لو سگهي... سچا پيڪا، سگهي کي سهن نه...“

ڪروڙ، لماٽي سر ۾ ٻاريل ڇڄو، "جڏهن لال ڀهڻي وارن- شال مار ٻڌن- الخ بخاري وارا دڪان لٽي ڦري تباهه ڪري، ٻاٽيءَ رام جي ٻڍا جو خون ڪري ويا ۽ هٿان واريءَ ٻيڏيءَ جي سموري مراديءَ ڪوشيءَ ماڻيءَ کي سمورن ٻڌڙن ساهوڻ سڙڏ نه ڪٽي؟ جيڪڏهن هزارن لکن جا روپيا اُڪي سڀ وزن جي حساب سان وڪامڻ لڳا ته ڇا اهو منهنجو ڏوهه هو؟ زار کي گديءَ تان لاهي لينن ۽ استالن کي ڇا مون روس جي تخت تي ويهاريو آهي؟ ٻاٽي چاڳامل توهان ۽ نه ان وقت موجود هئا!" ٻاولا جي ساگر ۾ وڏيڪ ته وهي هن ٻهنجو هي ليکڙ هٿين جملي سان ٻورو ڪيو، "اڇان نه ٻڙي ٻاٽيءَ تي لري ٿي."

چاڳيمل هامي ٻري. مگر ٻالي قلڪي جي لالچ تي ڪين، اهو سوچي نه الڏو ٻولڻي ۾ ٿي هوش؟ يا سچ هو، الڪري؟

سموري مراديءَ جا رڀا روپيا ۾ ڪيئن تبديل ٿي ويا هئا، هندوڻ ٻرڙن ۾؛ ٻرزا ٻگڙاڻ ۾ ڪيئن تبديل ٿي ويا هئا، اهو سڀ اڄ تائين راز ٿي رهيو آهي.

مائيءَ جو ٻيڪو يا ساهرو ڪو ۽ اهڙو هڏڏوڪي نه ڇڏيو هئو جو ان راز کي فاش ڪرڻ جي ڪري. ڪل ملائي روپيل جو وزن ۽ سڀ لي ٻيو وڃي... ڏٺي وڃائي، ڏ ٻاٽيءَ کي ۽ ڏن جي ڏري ۽ ٻرواهه نه رهي هئي.

زماني جون لڪيرون ڪاٽڻ لاءِ رام کي جنم ڏئي، پاڻ به وڃي پرڀو سان ملي.

پٽ کي ڏينهن جو هڪ ٿي ٻن وڳي ايندو ڏسي، پيارومل پڇيو، "اڙي! هيو وقت تي ڪٿ هوندو آهين، ڪٿ ڪاٿي چڙهيو؟"

هو ڪجهه وراڻي ڏي، ان ڪان اڳ ئي ماڻس ولاٽي مان اٿي ڏاو، "آندو ٿي هڪ ٻن ٽالهين ئي، ڇوري جو وري نه ٻاسيو، ڪيڏا ايلاج به ڪيا مان..."

پيارومل ڀڄا ٽاڪ لڳي ويا! ڪرم ٿي چيائين، "توکي به ڏالهين ۾ سڪجهه وسري ٿو وڃي... وڃ ڏنوس، هيو وٺي اچ!... نه، پاڻ چاڳامل اٿين ڪو ٺيندو."

ڇهين آڱر مٿ ۾ لڳائيندي، وڏو چاڳومل نه پڻي جي ويٺي ڪندو ٿي رهيو...

(٥)

"امان وڃين ٿو!" ڏرڳوءَ ماءُ وڃي چوڻي کي ليڪو پالو جو ڏڪندي رامو پيان اچي آڳي ۾ پالهه-وڻ وڌس. هنڪان هلڪو چرڪ لڳي ويو.

ڏسي چيائين، "اچي ويو لاڙو... انهن نه ٽسري ڪڍي ڏنا."

"ڪوان نه ڪاٿي نه چڙهيو... پلا وڃان ئي؟"

"ڪاڏي؟ صبوح مردالي جو ڪاڏي وڃندين؟"

آخر جعفر ڏٺو، ”سدڪ لي امين! بس- ضد ڇڏي ڏيڻو آهي!“

”دنيا ڀاڳي ڀرڻ واري آهي. اڄي ته هوء ني مينهن لڳائي ڏالواري ني...“

”ڪهڙ ۾ ترڙولي! هلو، گلو، ڊولو سڀ ٿا وڃن، اسان به وينداسي. هان! وڃون ني، امان؟ چئه ڀلا!“

”اڪيلو وينداين؟ مٿ ته ته ٽڙي الم جو وڇڙ ڏين؟ ڊرکو اڃي...“

”اڪيلو ڪيئن؟ جعفر جو آهي. 'قدو' ته ڪٽڻي وڃون... بس؟“

ٽڪي، قدو ڀا توري آرٽ مهل چڙهه سان ڀڏا ويندا آهن يا ڪڇ ۾ ڪٽيا آهن.

”هو وري ڪيڙو وڏو سڏو مرڏالو آ! ڏسان هو ته ڪيئن ٿو وڃي! تو جهان اي چيو ٻڌو توروتي آهي. پٽس ڪل ته لاهي ڇڏيس...“

جعفر جلد چيو، ”مان ته بابا کوله ويندس. اڏو پري ٽڪون ني ٽئي ٽيون ٻون.“ امان وار ٻوڙو چيو هو!

ٻر مڪر مڇانگ لڳو، ”بس، اهري ۾ گاڏو ني ونڻ! لامت ته ٻوٽولي؟ او- سڪ ڀل ٽان... ٽڪجي ٻواڊ ٻن ني ته ڊڊي لي ڪٽڪدوسانه، بس ٻو ڇا؟... ته ته ٻالپٽن واري ٻل ٽان ماڇن واري ڀل ٽالين ني لامت ٻوڏاسي- بس؟“

اُن وقت ڪڇ ۾ گهاگهر ڪٽي ڏنا ۽ اڇي سهڙي.
اها رکي ٻاهر ورانڊي ۾ هلي آئي ۽ ٽوال ۾ ٻڌل
آلن وارن کي ڇوڙي ڇڏيائين...

لمبا واسينگ ٻڌڙڪ زمين سان اڪ ٻوٽ کيڏڻ لڳا.
زلفن کي ميڪني پائيندو ڏسي جوالي ۽ جهڻ ٻاهر اڇل
لاء چٽپٽائڻ لڳي.

سانوري، سلوڻي ليمڪري جي اکين ۾ اهو ۽ سهڻن
ٻر ڪشش ڪاهي آهي ۽ ٻرجند ڳلن جي رنگت ۽ اچان
ڪلاڻي آهي، بالڪل لعلالي طرف مائل ٿي آهي...

وارچيندي، رام جي ليلا نيند ۾ صورت ڏسي ڪل ۽
روڪي سگهي. ڳل وچان سندر ڳلن ۾ هلڪي لعلاڻي
ڊوڙي آئي. ماءُ کي چيائين، "ٻوه وچڻ ٿو ته ٿي
ڏيس؟ ٻاڻهي هڪ اڌ ڪولو کائيندو ته خبر پوندس ته
گهٽي واهڻ سؤ آهي!"

"ٻڃڻ واهڻ!" ابوجهه الر ملهو، "ٻلا جعفر ته، ته
ٽون ٿي هل!"

"مورکه راجا، ڇا جوان جماڻ چوڪراڻ انهن واهه
ٿي ويندا اون آهن؟ اڄ، ته شوالي واري ڪوهه ٿان...
۽ ته ٻمپ هيشان ڏاڍاوري اڇڻ. ٻاٽي اهڙو جهجهو ٿو
اڇي جو اس- جهڙو اڌ ٻرو لعل!"

"وچ مٺي، لعل ڪٽيندي وچ. ميڪ لـ ٿو سان
پائيندو ته."

اسٽر شيشو ٽٽي انگوڇو ۽ ڳل ڪٽجي ويا ۽ ٻار ٿي اٿي، ٻر ڇوڪر ٻار ۽ آهو زور سان چلائيندي امان کي ڏک ڀريا هٿڙا لڳو.

"ماريا تو ڏاڍي اڇالي آ!" امان کي ٻه غصو اچي ويو ۽ ٻر ڪري چماٽ وجائي ڪيڏانس مٿان، جوان لڳي ۽ وچيٽي ٿي مسڪي وڌائي! لاڪ لاهي رکجان ٿو..."

ٻاڇو ڪاڻي هن روئڻ جو ٻي لڳ ٻڌلايو. ٻيٽ ڏانهن منهن، سڏڪا ڀري، لڳو ٻر روئڻ لڳو.

ڏيا، واهه ڪي چيٽڻ لڳي، "بس لون ٻه جلد مار ڪمت لاهه تيار ٿي وڃن، ٻيلا ٻار ۽ کپائيندا ۽ ڪير کپائيندو!"

هوءَ ٻرچائڻ لڳس ۽ اٿو هنڪي ٿي ڏک ڀريا هٿڙا ۽ زور زور سان چلائي گهر مٿي ٿي ڪٽڻ لڳو.

ماڻس ٻڌهڻي لڪي چلائي رهي هئي، "اهڙن ٿي هٿاڻ سان ۽ لڪو کي ڪاري چمت ڪيو ٿي ٿا اچي درگو ۽ جواس وڃي ٻياري جي هٿ لي وهاري اچيس - ماريا تو ڏاڍي اڇالي آ!"

"آ مائي، اٿو ڪاڏو ڪوٺي، مار ٻوي ڪاهي لي! ۽ مان هنکي چمت ڪيو آهي؟ ٻهر ۽ چٽ منهنجي مٿي جيجل! شڪر جو ڪڏهن ٻاڙي اوڙي واري ٻڌي ۽ ورلڻ..."

"آهن ڏي چاهي! آهي ۽ صرف ٻيار دلار ٿي ڏسن ٿا، هي جو هيرو مارياس ڪٽياس ٿي، اُن مهل اکيون

ڪن ٿي ڄڻ بند ڪري ٿا رکن. اوهين ٿي ٻڌاء، ٻيلا ٻيه ماڻهوءَ جي ٻچي کي پٺ ڀڏي ڏرياه ۾ لوڙهي اچان..." من ٻرجي اچڻ ڪري ونڌڪ نه اڪلمس - گولڪو ڳوڙهو واپس اڳري ويئي!

ڏرم سنڪمت ۾ ٻاجي ويئي واپاري دنيا شوڪارو ٻري چپ ٿي ويئي!

ان انساني هلندي، جعفر ڪڏهن ٻيڄ ٻاٿي ٻاڃي ويو، ڪڏهن ڏالهن ڪنهنجو نه ڏٺان نه ويو ان ڏينهن سند واه لي سو رام جو وڄڻ ٿي نه سگهيو.

هڙتال طور، شوالي واري ڪوه ٿي نه نه ويو!
شمان ٿي نه ڪيائين!!

(٦)

"ٻيلارا، سگهو ٿيءُ- روٽي لهڻ، نه نه وڃڻ لو لو الهن لي..."

دالڪيءَ روٽي پچائيندڙ ليولڊ اٻلي جو ڪرٻو لڪ لڪائيندي ٻمڪهي مٺائي ڏلي. ڪني ۾ سانگه اڙ ٻڙالي الڪه ٻمڪهي مٺائي رهيو هو...

"چو رامداس، اڄ لڳڙو آهين؟ لامت پوڙ نه نه وٺين! ٻاٿيءَ جي ڪا فرمائش هوندي، نه نه پنهنجي معشوقا کي اهڙو جلد نه ڇڏين، عشقين!"

"ٻر، برابر اوڪري نوڪري، ڏٺو شالا مان ڪمر ولي

سيٺ جي گهر ڀرپائڻو آهي. ٻيا ٻه ڪوڙ ڪر ٻيا آهن سيٺ جي پٽ جي راس چڙهي آهي نه...“

سنڌ واهه ۾ اچڻ لاءِ اڄڪلهه، هنڪي امان کان موڪل ٿي وٺڻي پوي. صرف ’ٽوري‘ ساڻ رڪڻ جو هن سان انجام ڪهو اٿائين، پر ٻالڪ جو نه! اڻين نه سائول شاهه جي ادب ۾ رهڻ ۾ هرجو به نه ٿاهي.

سائي ساڳي ۾ روئي لڪڙو ٻوڙيندي وار ڇهو، ”اڄ نه بس پرمانند جي آڪاڙي ٿانئن ٿي وٺس، سياڻي اڪڻ ٽيج آهي ان ٻارن کي وٺي اچي شغل ڪهو، اڄ ٻاڻي ٻه ڪجهه سرالجهڙو آهي...“

”ڇون ٿا سڪر واري ٻڙانج ٻڌ جي ٿيار ٿيندي نه پنهنجي سنڌ ۾ به ٻارهان مهنا ٿي ٻاڻي رهندو؟“

”ڇو سنڌ ملڪ نه ڪروي رکهو اٿئون ان هڪ ٻڙانج ٿاهڻ لاءِ پوهه پلا واهه ٻاڻيءَ سان ٻه ٽرٻل نه رهي؟“ اهڙي انداز سان ڇپائين ڇڻ ٻاڻي نه، پر ڪهڙ سان ٽربل هجڻ ڪپهندو هو.

”ڪجهه به چئه ٺڪٽين، ٻاڻي انگريز سرڪار جي دماغ کي شاباس آهي. دوهه جو ڪوٽڙيءَ واري پل ٿاهي ٿائون، ري ٽئي، ري ٽولي ڪهڻ ٻيٽي آهي! ٻاڻين ٻريءَ جو ٿالو به ڇگو آهي. ليمس ته ٻڌون؟“

ليمسداڻون جو اڄار رام کي وري ڪٽي ٿي آيو؟ چيائين، ”اڙي گورن مٿان کهور جي ويندڙ! خبر اٿي نه

پنهنجي سنڌي ٻاءُ جو دماغ تي ان پل لاهڻ ۾ ڪم آيو
هو. يوم آتجا هتف ٻڻر ڪهي فرلگي جهنگل ۾ قتي ڪري
آيا هئس. اڄ ٻه هو ٻالورو ٻيهو لڌيءَ ڪناري ڦرلڌو وڃڻو
آهي ... ڪنهن ڏينهن لوڪي سموري ڳالهه ٻڌائيندس،
اڄ دير ٿي وئي."

ڇٽي رام رمڻو رهيو. هنجي وڃڻ بعد ايوانڪ پنهنجي
سائيءَ کي چيو، "ڇوڪر آهي هوشيار...

ٻيا ڪنهن اعتراض جي سائيءَ هامي ڀري ۽ هن
وڌيڪ چيو، "وارا ڇمارا آهن، ڪٿي هنجي ٻيءَ وٽ
اهو ٻيارو جهاڙو ٻهاري ڪندو هو. اڄ اُهي ڪيڪا ٿي
رهي سڀ ڪرڻ جو ڦل آهي ٻالي ڪروڙي..."

"ها سائين، ساڪماس مالڪي ٿي ڏسو لي! مالون لالو
ڪروڙي، ليي ڪوڏي ٻه ٻا!"

هن چيو ۽ پنهنجي ٿي مذاق تي وڏو ٽهڪ ڏني
ڏٺائين.

پيار ٻمل جي گهر هنيوڇي لڳي پئي هئي. ٽپر واري
وڏي ڇڪي آهي. صرف اڪنهيءَ تي ٻه، برهما ۽
پنهنجيءَ ڪرٻا ڪان والجهل رکيو ناهي. ڏينهن ٻري لاهيءَ
جڏهن ڏيئن ٻئن جو حساب رهي، ان لاءِ وهي رڪٽي
ٻولدي. ٻئي آيل 'لمولي' جو لاءِ 'ٽو' تي لکري رهيو
هو. ٻائيءَ سڃهاڻ رکيو، "ٽوٻڻ رکجي!"

"ٽوٻڻ رکجي!" ٻڌيءَ ٽوڪيو، "ڪڇهه سڌ ا، اٿوءِ

ڪين ڏٺلدي ڏاڙهيءَ ڪالمراءِ ٻيو ڪجهه، سڀڪجهه ٿي ٿيو؟
ٻين لمبر جو نالو اڳ ۾ ٿي نوٽ ۾ الين جيو ۽ ساڳيو ٿي
رکندو!“

”ڪهڙيجو؟ لالوءَ جو؟ برابر ڀاڳوان! ٻه چيلهيءَ جو
لالو اڄڪله، سڌي ڪير ٿو...“

رام ٽڌائي وٺي گهوڙي. ٻيو ۽ هٿ وڌائي رهيو
هوس، پر ٻيا ٻيا ٻار لنگهه ڪري رهيا هئس. ٻيو ۾ رام
جڏهن لفڙن ڪي پير ڏني، مالڪو مالڪهي سان ٽڪرائي،
ڀڳڪ اڙائيندا هئا ۽ اظارو ڏسڻ وٽان هوندو هو. ٻار ۽
هاڻي ان لاءِ ضد ٻڌي بيٺا هئا.

ماءُ چلائڻ لڳي، ”مٺا ماڻهو، هڪڙي گهوڙي ۾ ڏيو.
ڪولبو ٻه ٻي چڙهندا انءَ جو وري، لفڙ ٻيءِ ۾ لٿو وڃي.“

ٻيوءَ ٻاءُ کي چيو، ”ڪيڪان، توهان ليستائين ’ڪاڻ‘
وڃهي ٿيار ڪر- ٻس، ٻاداميون چٽيڻي چڪيون آهن...
ڪيئن ڏيڻان رامون، ڏي ۾ شهه اڄ؟“

”چوڙيون ۾ ٻالڪون آٽن، ٻيومل!“ رام وراڻيو. لالي
وڪڻ جو اڄان اهچي ۾ ٿي سکيو هو، ”ٻائي، ڪٽي ٽيڪيند
رکو. هت ۽ ٿو ۾ فرق ٿي ڪيرو!“

چاگومل چئي رهيو هو، ”ٻارل، چوڪر آئي ڀاڳوان!
چمڪندي ڏيساورڻ ۾ هٿ وڄهاراائين- هاڻي ڪڏي
ٿا ڪئنا واري هٿ جو مهورت ڪيو؟“

”رامداس وڃتو هو، وري هي ڪڙڪسو جوهو، سوائو

پوءِ پڙهندو ويندو. ٻار نه ويٺا چوڻا، بس امتحان پورا ٿين نه ڇڏيندي 'ٺڪن' کي وڃي گرهڻ جو موقعو نه ڪڏهن ڇڏڻ لاءِ ٿي گهمائي ايندو مان..."

ٻارن جي ذاڪٽل ۾ وڃي ٻڌڻ ۾ نه آيو. آخر راڻوءَ ۽ ڀيسوءَ کي وڃي سڄي ٻاهر سڏيا ڪوليءَ تي وٺي نه ڪجهه شامت ٿي. لڏائي تيار ٿي چڪي هئي!

ٻيارومل جيب ۽ ڇاگومل لڪ هلائيندي لڏائيءَ ۾ ٻئي چاڙهي رهيا هئا جو اوچتو الائي ڪٿان درگو اچي پرگهٽ ٿيو، "مدرسيءَ کي ٻرڻ! ڇا ڳوڙهي رهيو آهي..."

"اڄ اڄ درگاداس، اڄ ڪٿان واٽ ڀلجي پيو آهين؟"

ٻيارومل کي درگوءَ جو اچڻ پسند نه هو. هونءَ درگوءَ جي شڪل ڏسي نه نه وڻندي هئي. ٻر پاڻ سڏيندو ئي جو اڄ اهو آهي نه ننڊڪي سان نه مکڻ ملو اُٺ تي ان کسي ڪير آڇي...

"سوچيم، ڪنهن ڪمبخت جو سواد ڇاگومل سڌا وٺندو تو رهي، اڄو ٿورو مزو مان به ڇڪي ڏسان ته ڪٿو آهي ڪهڙو ڦڪو؟" درگوءَ چيو پو.

"اهو ٺلهو سواد پوءِ ٻهراڻ هي سڄو سواد نه ڇڪه."

ٻيارومل ٻئي گلاس ۾ اوتيندي چيو، "ڪيئن چاڙهيو نه ڇڪو؟"

"سو پورا لعنت اُن تي جيڪو 'نه' ڪري." درگو ۽

پڪ، اُهي آهن جيڪي سستي ۽ ڀڙهون- در اصل منهنجي هِنَ ٻڌارڻ جو ڪارڻ به ڪجهه اهو ئي آهي- رامڻ جو ٻچو...“

اُوقت چاڳومل اُٿي ڪڙو ٿيو. ”بس، هاڻ ٻي؟“ درگوه ٽوڪيو، ”توهان جو گلاس به لڳيتو مولڪي ٿي خالي ڪرڻو پوندو...“

پيارومل وري ٿڏائي ڪهوڙڻ لڳو هو. چاڳيمل کي وچڻ ڪان روڪڻ جي ڪيائين، پر هو منهن سڄائي رمندو رهيو.

”تون اڻ ڳهڙيل ڪاٺ ٿي رهين درگو.“ پيارومل چيڙيس.

”۽ تون ڳهڙيل!“ پڪ چاڙهيندي درگوه چيو، ”هڪ ڏهو ڪوئي تنهنجي جهڙي ٻه قاسي سهڻن، بس ٻوه خبر ناهي- ها ها ها!“

هنجا ٺهڪ پيارومل جي دل اگهاٽ پيدا ڪري رهيا هئا. درگو الراما جو پيش اڇي رهيو آهي؟ لفظي جو اثر آهي ڪين هنکي ڪائي خبر آهي؟ نه، نه هي لفظي جا چانڊو هوندو؟

پيارومل جو دماغ تيز رفتار ۾ ڊوڙڻ لڳو.

هوڏانهن درگوه جي هڪ چالو ٿي وئي، ”رامڻ جو ٻچو ٽو وڌ لوڪري ٿو ڪري. تون هن جي ٿي وڌ لوڪري ڪندو هئين. واهه، ڪرمن جو ڦل! ڪرمن جو

ٿو لڳي مون کان جڏهن لنگهندي آ، حالت اهڙي ٿي ٿئي،
جهڙي هندي آهي جي ٿي - لون پاڻين تو . مون کي
ڪجهه خبر ناهي، پر موالڪي سڀ خبر آهي...“

مڻهن جو پٽو لعل پاڻي ۾ پڇيو، ”ڪهڙي خبر؟“

”اوکي پڌائيندس؟ ها ها! ڪنهنکي نه پڌائيندس...
هيڏانهن ڪر ڇڪو. گلو ڪندو تو وڃي...“

پيارلعل هن کي پنگ ڏاي ۽ ڏيندو ٿي رهيو. هڪ
شڪ ڪندي به ڊرڪوه جو هوش سالم هوو. تڏهن پنڪ ۾
ٿامي جو پٿسومالائي هنکي پيار پاڻين! ڊرکو اهوبه موڙي سان
پي ويو، هنکي خبر ئي نه پيئي.

آخر الندي چوائين، ”ڪهڙاه نه يار، انهنجو راز موسان
ڪنو مٿي ۾ هلندو! ليڪ به انهنجو لڪ نا ڪاٿون، سو
لڪ هرام ٿيندس؟ پلا، هو لڪهلال رامو لظر لٿو اچي؟
آيو ته هن لاء هوس ۽ واهي رهيس لنهنجي جمر پٽري
واچڻ! اهي حقال ئي اسان موالڻن جا!“

هن جا پير لڙڪڙائي رهيا هئا. پنڪ، چرش، گانجو،
آفيم، پنڪو، وسڪي، ووبڪام بر تڏهي، اشر، لير،
مد ۽ سوم- رس وغيره جو لورو ڪهڙو سواد ورتو اٿائين؟
پر ڪڏهن اهڙو لهو نه چڙهيس، جهڙو اڄ چڙهيو هوس!
پاڻکي سنڀالڻ جي ناڪام ڪوشش ڪرڻ لڳو.

اچلندي ڪڏندي، پيارلعل جي هڪ پار اوقت
پيءَ اڳيان هيف اچي ڦهليو، ”بابا! پيسو.“

پڇي، پاڻس کان اوچتو چرڪ نڪري ويو. ڳالهه سمجهي ويئي ته ساهه پٽس ۽ وڪڙ مان پنهنجو ڪنڌي پٽڻ جي ڏاڍائين، جو جهڙيءَ رات اچي پرگهٽ ٿيو هو ساڳيءَ رات الوپ ٿي ويو.

شڪارپور وارن کي ڏاڍهن ميونسپالٽيءَ جا ٿيندي آهي جنهن جي خبر نه هئي، نڪي ڏاڍن پٽيندڪ ۽ جاميٽريءَ جي ڪا سڌ هئين.

ڳليءَ جي وچان هڪ تانگو خير سلامتيءَ سان نڪري وڃي نه چڪ وڏو وڙ ٿيو...

چاڳي مل جو گهر پيارمل جي مڪان واريءَ لين ۾ ٿي گهر اوري آهي. ان ڏاڍهن اڏارو ڪندي پيارمل درگوءَ کي چيو، "ها، سو رامو لاءِ پي پڇيءَ نه؟ اهو 'لمڪهلال' چاڳي جي چت تان لڙ آڏائي رهيو آهي..."

پٺيءَ ڪجهه چوڻ چاهيو، پر پٽيءَ جو مڇن ڏسي پنهنجو مڇن ٻه پڌ رکيائين ۽ چپ چاپ اڳتي ڏسڻ لڳي.

"واه واه واه! پاڻس هنديون چاڙهيندو هو. ڪٽجي ويو! پاڻس لڙ تو چاڙهي، هو ٻه ڪٽجي ويندو. هنجا لڙ ٻه ڪٽجي ويندا!" اڙ اڙائيندي درگو چاڳي مل جي جهر جهراٽيندڙ مڪان طرف وڌيو...

ڪوٺي ٿي برابر رام جا لڙ ڪٽجي رهيا هئا...

رام ۽ پنهنجو انهن سڪتي آهن، پر پاڪستان جي ميدان ٿي پنهنجي مرهٽن ۽ افغان جون ٻه ڌريون ٿي پيئون.

رام جا پٽڪا ڪنبڻ لڳا ۽ لالو ڇٽپٽائي اُٿيو! رام جي ٽوليءَ جو آهي ۽ ڀاءُ سان ٻٽجي ويا اُٿس، هو اُٿين دسي وڃي سو ڪيس ڀلڪل ناگوار هو. شيطاني مانجهو آڏائين، نوان اڳتي آيا ۽ رام جي همت ڀڄڻ لڳي. دشمن جا پڏا ٺهڪ رام کي ٻ ۽ ٿي آڙيا وري ٻيڄ اڙيا!

هو اوهانڊو، شري رامچندر جي ٻٽ لوڄي ولاش مان آهي. نالي ڀائي ڀرڏاڏي جو خون هنجي سڄي ۾ ڇوليون مارڻ لڳو! گجرن موڙن هيٺان، ٻيڙو جا اڳ اُٿين ڪنبڻ لڳا ڇڻ لڏڪا پٽي راوڻ جا سر!!

ليم ٿاهي، لڏيا ٺڏيا رانگروف ٻڌي الگد، جامونڊ، سگريو وغيره ليار ٿيا هٿا ۽ ڪوه اڳ ڪنجي مٿان ٿي لڳو ۽ اَپر انڪاڻي، ڇڪي ٿي ورلاٽون ۽ ٽيءَ سان ڳنڍجي اٿون اڳ لپار ٿي پيو.

ڪولن جي ڀڃاڻ اوچي ٿي ٿي. سمورو ڀوت ڪوٽا اوڙڪهي ٿي ڳهي سگهو. پڌي سڌالن وچ هڪ لڏي پٽ ٿي هٽي، سو ڪي رکي سڏڪن وچ لڏي وڏي ٻڌ ڇالو ٿي ٿي رهي...

ٻڪا ٻڪ دڙگو ڇٽ ڇڙهندو نظر آيو. اتان ٿي رام ٿي اچي مڙيو، "ڇورا، الي مٺو ٻهو آهن، ڙي! نا خلق! پنهنجي ڏيل کي ۾ اڄايو ٿي..."

"دادا... مان لالو کي اڳ ڇاڙهي ڏيڻي رهيو هوس. هان وٺ لالو!" ڳڪن ڇنڊڻ پٽڪا جي ڏور مٿر جي

دمق ۾ ڏيندي هن چيو، "سنڀالجو دادا، هيڏانهن نه اچو- اها پٽ ڪچي آهي- توهان..."

چوندي چوندي رڪجي ويو- اڄ ڊرگهه چڪو وڏيڪ چاڙهيو آهي ۽ هواس سالم نٿس، پوءِ به لڏندڙ قدمن سان چڙهڻ لڳو، "اڙي، هل ڙي هل! مولڪي ٿو ڏڪائين! چاڳي جو پچو به اهائي ٽيڪ... پيارو 'پيارو' نه پڏائي ها ته چورا پڪندوئي رهان ها..."

"پوءِ پاڻيءَ کي ته خبر هئي ته مان هن ڪولي لاءِ آهيان!"

هنڪي پڌو اٿيڌو ڪري ڊرگو ڪجهه ٿرم سر ۾ چيو، "چوڪر، گلو ٽوٽ ٿيو پيو آهي. هڪڙو ٽڪو ڪپي ته هوجيءَ جو پرساد..."

ڳالهه اڌوري رهجي وئي... هن هيٺئون ڏاريندڙ چيخ ڪئي ۽ ڌو... زمين دوز... ڌڙام!!

ساڻ ساڻ رامو به چلائي اٿيو، "دادا!!"

(۸)

"سو اهو ڏهڪجو پڪو فيصلو آهي؟"

"هائو، پاڻي جهڪي توهان چئو ٿا سو ٺيڪ ٿي هوندو پوءِ به مان لاچار آهيان."

"سچ ته ڊرگهه جي هڙي حالت ٿيڻ جو اٽڪلي

ريت مان ئي جوابدار آهيان، پر اهو به سچ آهي ته ڄاڻي واڻي پاپ نه ڪيو اٿم. ڪندس به ڇو؟ منهنجو واپاري بگاڙيو ڇاهي؟ ڀلا ماڻهو ڀلي ڪجهه به سمجهن، وٽنا ڇاڻي پائن، پر تنهنجي من ۾ به سنسو رهجي ويو، ان جو ڏايو ڏک اٿم.“

”سچ ڪري پڇو ٿا ته هن وقت منهنجو من طرح طرح جون ڳالهيون ٻڌي منجهيو پيو آهي، باقي توهان جي لاءِ من ۾ ڪو به والجوگ ناهي، اها خاطري ڪيو- باقي هن آپدا ۾ اوهان کي به ڪنهن صورت ۾ ڇڏي نٿو سگهان- مونکي معاف ڪيو...“

پيارومل پوءِ به سمجهائيندو رهيو پر هو باز نه آيو. تڏهن خفي ٿي چيائين، ”تنهنجي آسري ته آئي هئس وڃڻ. جيڪا به مت لڳيئي، نه مانئين، الله ٿيئي روزي لي لٽ ٿو ڏين! تنهنجي مرضي- وڃي ڌرم جا ڌڪا کاءُ!“

رام سيٺ کي پرڻو پيو، پر پيارومل پنهنجي ڳولا لڳس. هاڻي خود ڪونئيا وڃڻو پوندس، شايد اٿم به ڪا ڀلائي هجي.

شڪارپور ۾ هن وقت صرف هوا ئي گرم نه لڳي رهي آهي، پر هنلاءِ سمورو واپو مدبل ئي گرم آهي.

اڄ جي چاڙهي ڪي به لعنت، لاهي ڪي به لعنت!

ڪولي ڳالهه ڪري، هڏ ڳڏ پچائي ۽ سڌ پڌ وڃائي درڪو ڳهر واهي ٿي ويٺو آهي. ڏيهن پوءِ حالت ٻوڙي

ٻوڏي لئي وڃمس - هن ٻيهوشيءَ ۾ وڌندو ٿو رهي.
ماڻهو، ٿهل شيوا ۾ ڪاڪمي نه ڇڏي آهي، رام نه وسون
ٿئو گهٽائي، ان لاءِ ٻيا اڳ ٻڌ واپاري نوڪري ٻــ
ڇڏي آيو هو.

ڦل اهو اڪثر جو مالي حالت وڃي ٻڌ ٿيندي ؟
اهو ڏيڻهن ۽ آيو جڏهن اوڏ ر ڏيڻ لاءِ ٻه ڪولي نه وڃي
اڄيو. ماڻيءَ سدا همت جي ٿريءَ جو منهن زمين طرف ٿي
رکيو، سو ڇا هاڻي آسمان طرف ڪندي؟ دان وٺڻ لاءِ
همت ٻ گهر ٻندي؟

ڪداچت نه...

گولنگا ڳوڙها ڳاڙهيندي ڳرندي لئي رهي. نه شڪوا،
نه شڪايت! دنيا کان اهو سٺو نه ٿو وڃي. چيائين،
”ڪيستائين لوڻ لڪائيندي رهندينءَ؟ ان ۾ ڪنهن
سان ڪهڙي ڀلائي ٿي ڪرين؟ هروقت ٻه رام لڪيندي
ڪم نه ايندو نه آخر ڪڏهن ايندو؟“

”ٻوڙي، ٻرانڊ ۾ دکڻ لکيل آهي، ليستائين ٻه ڳڻو
ٿي پوندو. ڪرمن جي ڦل کان ٻه ڪولي ڇٽو آهي
ڀلا؟ هنڪي هيتري مان هيترو ڪمر، ڏڪ ڏکڙا ڏنا لڪيڻو
ٻدلو هاڻي ٿي وٺي ڇڏيان نه ايندو جنم لاءِ ڪو ٿي سمر
نه اچي؟ ڏرماج اڳيان منهن مٿي ڪٺڻ جهڙو رکندينءَ
ڪين نه؟“

”ڏاڍي لاچار آهين، امان!“ دنيا کلندي چيو، ”ليڪ

نه ڪنهن کي خبر پوندي آئي، پوءِ انهيءَ جي شهيدي جي
قرباني، ڪنهن کي پسند پوندي؟ ڪٿان - غريبيءَ ۾ لوڪي
پلي ٿي آنند ملندو هجي ته ضروري نه هوندي ته ٻي
کي اهو آنند وٺائڻ ڇا ضروري آهي؟ ڪرم هڻڻ ڪيئي
ڪري، پل مري يا ٽوٽو پوي!"

"اهو انتر پاپي سڀ جي اندر جو پاڻ ڇاڻي ٿو، ٿڙي.
الجي ٿيڪار پل وامت ٿان - اٿڙانيمدي ٿي - هاڻ ذي
مولڪي..."

ان بعد هوءَ پاسي واري گهر ۾ پاڙي واڻ هلي وئي...
سامهون جو لڪجي لڪجي رام نه گهر موٽيو. دنيا
هنجي اوسڙي ۾ وڃي هئي... هنجون ڳالهيون پڌي
پهران لڙام کي وشواس نٿي آيو! مٿ پهڪوڙ پيدي ڇيائين،
"سڀ سس پس پيا ڪندا هئا، پر تو اڄڪون ڪوليون پاڻ.
پڳوان پوڳانيس، لسڪالين ترسي ڪوڙ ويهندس، پنهنجو
ليکو پاٺهي چوکو ڪري سگهان ٿو! هڙي وقت نه جي
ڪجهه نه ڪيم نه ڏڪار آهي اهڙي جيڻ تي."

"پر اهي سڀ ڳالهيون پنهنجي مهنجاءِ امان ايمان نه
هلندو ٿون! پاڻ مٿي ڇڏ پيدي، پر اهو ڪداڇت نه
ڪندي جنهن ۾ پنهنجي سوارٿ لاءِ ڪنهن کي تڪ نه
هاڃي رسي!...

"مان نه نه ڪنهن کي هاڃي رسائڻ ٿو چاهيان!
پر ڪاهل آئي نه ڪڏهن آهي صرف!"

آواز کي ڪجهه ڏيو ڪندي هوءَ چوڻ لڳي، "مون کي ته لڳندو جيڪو ماڻهو پنهنجا ڪين ڪري ٿو سگهي، اهو ٻيو ته ڪهڙو ڪجهه ڪري ٿو سگهي! ڏهاڙي ٻيءَ جو موسم ٿيو، جڏهن لون اڃان ڇاٽو ته ته هئين، تڏهن ته گهٽائي افواه پکڙجي پيا هئا ۽ هينئر ڏرڪو..."

اُن وقت هڪ هردو چير پنڌ ڳڻيچ، جڏهن هنڌ ڏرڪو سمجهيو ويو هو، اڄان پکڙجي پيا آئي. ٻئي پڇندا آيا- پڪا پڪ سان اچي ڪري ڏرڪو چالائي آئيو هو.

امان ته پڇندي آئي. بخار دماغ ۾ چڙهي ويو هو. وام ويو ۽ ٿورو طبيب کي وٺي آيو، پر ڦڪيءَ فرق نه پيو...

ٻه ڏينهن گهر جي ڀاتين اکين ٻيٺي گذاريا، پر ٽئين رات جا دوست ڏرڪوءَ کي وٺي روندا ٿي رهيا.

(٦)

ان مٽيءَ جو ذڪر آهي اڄ!

لطيفن ليٽيون چنيل ڏکيل مٽڪن ۾، دلڙين ۾، مٽو سمجهل جل ڀري واٽ ٿي وانڍڙن جي پياس اجهائڻ لاءِ وهڻ ٿيون- اڄ ڪاليوءَ گهرن ۾ ڏينهن جو دال ٻيڙان ڪٽڻي ۽ رات جو ڪٽڻيءَ ٻيڙان ڏال رڌي وڃي- مٽي جو مٽي آهي!

پيا امان کي پاڻڻ جي ٿي وام ڪرڻ لاءِ روانو ٿي ويو! ٻلوچستان جي پوءِ لڳري! تڏهن بول بالا هو انجو!

چمن ۽ لورالائي سڀ کان وڌيڪ ڪوئٽيا جو وڻج واپار شڪارپور سان چوٽ چاڙهيو آهي. آلو شاهي، آلو بخارا ۽ صوف، اسپالهون وغيره سڀني قسمن جي ميوي جي روانگي ٿئي ٿي ۽ 'آمدني ۾'...

سموري ڪٿڪ سوڌو پيارومل آيل آهي!!

رام جو چگو آهه پاڻ ڪيائين ۽ پر پنا لليءَ چيو؟ رام جڏهن سمجهه، چئي ڏلس ته پنهنجي طرف مخاطب ٿي چيائين، "ڏس هاڻي پاڳوان، چوالدي آهن ٻه ته دوکوه ماڻ پين جهڙي ناهي! ڪيئن اڳيون پهريون پاڙهي پهريو اڳائين پڙهه ڪي- واه ڙي لڪهرام!"

پاهون ڪنجيندي رام ورائيو، "لڪهرام ڪمر آهي، سو جاڻڻ وارا جاڻن ٿا، جهڙي نفا جاڻن، چئو ته اهڙي به ڪمر ڪيان؟ پوچ آهيو، انگريزي زبان لي سهل لڳل آهي- ۽ هئي، هيٺ پڙهڻ ڪي وڏاري پا..."

"ڏ.ڪائين ڪيهڙڪي لـو پهلوان؟ ڪاهه جيڪا ڪاهڻي هجئي! ڪهڙو پر پاڳارو آهن!" جوش ڪـان وڏيڪ اڳو ڏيڪ ڪندي پاڻيءَ چيو، "ڊپا جاڳي هجي ته ڏڪي ويل مدد ڪجي، پر ههڙا حال ڏسي، اها به سمجهي پوي!"

"پڪمنگو ناهيان، سيٺ! الاف سمجهي جو حق هڙيو هيوه، اهو چڪڻ آيو آهيان- اڳين ته دان گهرڻ جو ته پورو انڪار آهي."

ٻاليءَ جي جان ۾ جان پئي! ٿاڪ واري لوڏ ۾ وراڻيائين،
”آئين نه ٻڌي سڌيءَ راهه تي! ڇوڪرمل، جو ڪم ٻنهي
محبت ۾ ٿيندو، سو اڪيئن شوڪارڻ سان نه ٿيندو آهي.
انهنءَ ڪمارس تي شڪارپور مونٽا آهيون، پوءِ هو لڏ آهر
جيڪا مدد تي سگهندي، ماڻيءَ کي اچي ڪئي - لون
دل دکيءَ ۾ رکي وڃي سگهي ٿيءَ...“

سڀئين آگر هو سڌو نه ٿيندو، اهو چاٽي رام آئي
ڪڙو ٿيو.

مکي اٿيندا سنگهه جي ڳالهه، ٿارڻ اهڙي جهڙي جو
ڪم ڪاهي. آلڪي وڃڻ وڃهڻي - شام، ڏام، ڏلڻ، پيد!
مطلب نه جيڪو ٿيو لڳي. جاچ ڪرڻ تي پتو لڳس نه
مکي سنهيءَ ولو آهي، سڀاڻي واپس ايندو.

اُن ڏينهن شهر ۾ جي مٽي چاڙي، پڪئي پيٽ،
ڏرمسالا جي ٻاهر ٿلهي تي اچي سمهيو. هوا جي گرمي
هن جي دماغ کي وڌيڪ گرم ڪري رهي هئي.

طرح طرح جون رٿائون رٿي ۽ ڊاهي رهيو هو.

ويساڪ جون راتيون ٻاهر ايوان ۾ سمهندو هو، پر اڄ
نه سمهيو! ٻارن کي به سمهڻ نه ڏنائين. ڪمري جو ڪڙو
اندران بند ڪندي چيائين، ”... سمجهي ٿو ايئن ڏکي
وينديس! اسان به وڏا وڏا مير ملڪ ڏٺا آهن -“

ٻڪ ڏيئي، پتني ليلاوتيءَ کي چپ ڪرائي رهي
هئي، ”چپ ڪرينس! مردا تو جيئاري، ضرور لڏوري

کي ڪجهه سمجهه ۾ نه آيو آهي! ڀلا ڪون ڪٿوري ۽
ڪڏهن ڏٺا رهيا...!"

برابر نه رهيا! انگراج کي نه اها ڳالهه ڏاڍي وڻي جو هن ان وقت پنهنجو ٽالبو ۽ لرليه چالو ڪيائين. شيشن ٽالڪ لٿه ۾ ٽال ملائڻ لڳو.

۽ لڏکري ٽاڦ سان، سر ۽ سر ۾...

ڪجهه گهڙين اڳ جهڙن ڪائنات ۾ شانتي هئي، ان ۾ ڪهرام مچي ويو.

ڌرتي جهومي رهي هئي ۽ چلائي رهي هئي. ٽاس جي پٺن جيئان گهرن جون ڀتيون، ڇتيون، ڏر ڏريون زمين ڏوڙ ٿيڻ لڳيون. چئني ڌسائن ۾ هاهاڪار مچي ويو. جڻ پرلو اچي ويئي هئي.

رام اچي لکيو نه هن کي پٿرن ٻهرن ويچار آيو ٽالوءِ جو ۽ پنهنجن مڙن جو! ٽالبدارن جو!

پهندو آيو. عاليشان مڪان کنڊهر ٿيو چڪو هو. سڀ ڏٺي ويا هئا! هن ٿڙ هٽائڻ شروع ڪيا. هٽائيندو رهيو- پٿرن پٿرن ٻيار ٻهل جو لاش نظر آيو. ڇهري لي اچا ۽ ڏب ۽ اڻ ڪان وڏڪ وسمڪ. جا چنتا لمو لٽرڻ هئا. ٽالوءِ پيسو، سڀ زمين ڏور ٿي چڪا هئا. نظارو نهايت ئي هولناڪ هو...

ڪهر ڏياٽي ۽ هڪ شهتير هيٺان دٻيل هئي. ڪوڪ الدر لندي ۽ ڏي ڪي لڪايو هئائين، جا شايد ان وقت

ٻه موٽي سان لڙ ڪري رهي هئي. ڪنهن جو آواز
ٻڌي رام ڀڄندو آيو ۽ شهر ڊانئڻ لڳو. ماڻ جي اڳي
پاسي لنڊو اٿم، جنهن جي اچا ٽالي جو ۽ فيصلو نه ٿي
سگهيو هو، پيو هو. هاڻي اُن ٽالي رکڻ جي ضرورت ئي
نه پوندي...

مائي ۽ ڀراڻ ٻاڦي هئا.

ٻڌ ٻلڪون ڪليون، رام کي سڀاڻي ٻڌڪياڻين، "پٽ...
قدرت ڏنهنجو ڪم ڪري ڇڏيو... هي ۽ الاف ٻرلي
ٿي... ليڪو چوڪو هن سان ڪجه- جي ڪري سگهين نه..."

ٻالڪي ۽ کي رام گود ۾ کنيو. چوڏهن ورهه، اڳ
ڏرڳوه ماڻ ا، هن کي الزمت ڪيو هو- هيج الدر سوگهو
ڪيائيس.

ڏ ڏائين، معصوم مند مند مسڪرائي رهي آهي. هو
لاجواب ٿي ويو.

(١٠)

هاڻي هئين ڳوٺ واپس ورايو!

مالم اڳ ٿي معو پيو هو. شڪارپور جو اهڙو ڪو گهر
ڪاهي، جنهن جو ڪوله ڪو وڃهو، ٻراون ٻولڪب جي
ٻڪ، ا، ٿيو هو. اڄلي ۽ جي رفتار جيتان قدرت جي قهر
جون خبرون هڪ ٻئي پٺيان اچي رهيون هيون. ٻري
خبر ٻڌي، ٻڏلنڌو، آشا جو سهارو ٿي ويو- دل کي

طرح طرح جا دلاسا ڏئي ڏٺا! مگر اهو ئي ڪنهنجو لاش
هجي، منهنجو پيارو ڪنڌرن ۾ ڌڪيل اڃا به زنده هجي!
ائين، پر- ڪرپ ۾ گهڻو ڪجهه سمائجي چڪو هو-
هيءَ ئي اهڙا ڪوتنا آهي، وسهڻ ۾ اچي آيو.

پيارو لال خاندان جي آخرين امانت کي هو رٿ ڪراس
جي حوالي ڪري آيو هو. هو ڪري به ڇا؟ امان
جي چاپ سمورو ورثو پڌري رهي. پڇڪانئين ته
"پوڙهي جنم جا ڪرم ڪنهن هن جنم جا؟" اڪثر هٿ
ٻڌي ٽيڪي هميشه اچي بيٺي ۽ ساڳي ڏينهن کي رام ڪي
واپس ڪونتا موڪليو ويو. اُن ٻارڙيءَ کي آڻڻ لاءِ!

ڪڏهن ڪانئن ور ور آئي ۽ ڏيا چئي ته سکهي ڏ، "گهر
۾ واڪاس گهمي ويو آهي- هيٺرن ڏينهن کان ٻوڙا ۽
ويلا ڪاڏي جا لصيب ڏ ٿيا آهن ۽ ٿون هيٺين الامڪ آشرم
ڪولي ويٺي آهين؟"

رام جي موٽي اچڻ کي امان ٻڌهڙي لوماڻ جي
ڪم ۾ لڳي وئي. هوڏانهن رام جي من جي اشانتي
اڃا ڏور نه ٿي آهي ...

پهرئيءَ جوڻيءَ، الڪوچو ڪٽي، سنگهن جي ٻانهه ۾
لپساري هميشه سمان ڪرڻ لاءِ اڪري پوي ٿو.

اُنهن کي اچي پڪل ڏاڍ، ساڳي رفتار ۾ ڦرندي ۽
ڦرندو رهندو، ۽ ڪوهه مان ٿار جي ڪڪرن وسعي ٿاڪي
لڪري اهڙي ۾ ڏالين، ڪنهن وسعي ڦهلجي وڃي ٿو.

اڄ به ڪافي دير کان، هُن کي لئه ۾ ٽڪرانڊڙ ڇمن ڇمن جو آواز ٻڌندي سوچي رهيو آهي، ڇا منهنجي زندگي هن ڍڳي کان به بدتر ناهي؟ اکيون ڪليل هجندس نه شايد هلڻ کان ئي لاچار واري! ڀلا هڙئي زندگي ڪنهنکي پسند ايندي، ڀلي اهو ڇو نه هجي يا نه پاڻو! ورنه ته ڇا مولسان سدا ولجهه ونيءَ ڪيڏاندي رهندي؟

نو اشرو ڪن کان نظر ڪرائي، ماڻ ٻيءَ جي روپ ۾ امان ڏناڻين! پهارمل کي ڪرم نوڳائي، سندس ڏيئه روپي قل، ڪرمن ۾ ڏناڻين!! پيا به نه ڪيل ئين، اهي ڇڏي ڪيلي؟ سوچيندي، من جهٽڪو ڏنو ۽ عين انوقت پنهان ڪنهن زور سان ڏک وهائي ڪيو اس.

"ڪير آهي..." پاڇي هوندي چوندي رڪجي ويو- ڪوئي جوان اڄو هٽي ڪلي رهيو هو.

"ڏرم-سپائيءَ نڏهن نه سڃاتو؟" هن چيو، "چوندا آهن، شهر وچي ماڻهو ساري چڙيندا آهن، پر مولڪان نه پهنجو پار نه وسريو آهي- اهي ڳنگا وهي رهي آهي هتي!"

"اڙي تون؟" رام جي ياد تازي ٿي آئي هئي، تون، ڀلوري چدو؟"

"ها، منهنجا لورلڪي، ڏرمراج پنڊت!"

ترلڪه ونڙلڪه ۾ پرجي رام کي اهي ڏينهن دل تي آيا جڏهن پريتم ڏرمسيا پڙهندو هو. المسيءَ، اٺمائي

وارو ننڍپڻ ۽ وسرڻ جو آهي پلا؟ اها ساڳيو ۽ هيڪي ياد آهي اڃان...

سڪول مان موٽي، پٽيون، سليٽ، مس ڪوڙي ڪاڪ وغيره ڦٽي ڪري، انهي ذڪر ڪٿي ڳالهه ۾ پاڻ اڪثر هو. امان چلائيندي رهي، "اڙي وسندي، ڦلڪي گراهي نه کاڌو. بس، والد جي ٿي پٺتي ٿس. ٻچڙا، منڙي! منڪالهي ٿي ڍلو رکيو ٿي، ڪڏهن ڏينس - هلڻو ۽ وڃڻو، پيٽ نه مارڻي ڪي..."

اڪٽ، لٺن، مون، ٿار، آر، ويڙهي... پڪ! دراوڙن جي هيءَ والد سنڌ جي ڳالهين ۾ خوب کيڏي وڃي ٿي. رام ۽ پڪ ڪري چڪو هو جو امان اڃا وارد ٿي - پڪوڙا ۽ ڦلڪو کٿي!

پر هو نه پڙهندي ٿي ڏن ۽ اوجن جي گالهيو جيڪان، ذڪر مان ٺڪار ڪندي رهيو هو، چڙ ۽ امان... هي جهل پلوءَ پٽيءَ جا پٽ! راس لائين ۽ لڪائيٺ نه، رام لالو ڦري راوڻ رکج!"

"هل ڙي هل، اهو مڇڻ جو لاءِ ائي. ڪي ذڪي ڏيکار..." انهي جهڙ جي ڪندي، پلوءَ پٽيءَ جي پٽ پلوءَ سهڪندي چيو.

پالوڻ جيڪان ڏڪوءَ ماءِ رام جي پڄاڻ ڦرا پائي رهي هئي، جهڙي گراهي وات ۾ وجهڻ لڳس- "رام! اڙي، هي ڳڙي ٿي لعان چاچا آهن؟ پيج ٿي اگريون جهڙون پيون آهن ڙي!"

ٺڪاري ڏيندو هو- هو ڪنڌ و پاسي کان لنگهي ويو...

"ڪجهه ناهي اڙي! ڪلاس ۾ مس ڪڙي...... الجو العام..."

"نار پوي مارڻي ماسٽر تي! اڙبو سو ڪڙبون ته پنهنجي لال لال ڳوري چڏيان، ڏس ته سڄي چمڙي ٿي ڇلي ڇڏي لاٿين- ماري ڪي ڪهڙو ڏر ته ا ٿيو..."

اُن بعد ته چاڙهه ڪيتري دير لاٿين مسڪين ماسٽر تي قمت لعنت ٿيندي رهي، جي موجود هجي ها ته الائي وڃاري جو ڪهڙو حشر ٿئي ها...

امان جي وڃڻ بعد، ٻلونه رام ڪي ڪڇي ڪار اربا ڪندي ڏٺو، "پڌشتر! تون ڪوڙو آهين."

"ڪنهن تو چئي ته ناهيان؟"

"ڪڙي تو ٻڌي؟"

"تو، آره پُتر!"

"سائين توکي ليکي ڏي..."

لڪونا يار ڪلاس ۾ ته ڪٺو ويٺا، پر الي اڄ هڪ ڳالهه تي وڏو ڪالهه آيو ٿيو هو. رسيس ۾، رام ويٺي چڙن رالد ڪٽي جو ٻلوه ڪڪر ۾ ڪلو اچي وڌو- چڙا ڪٽي، ڇالي توکي ڇهائين، "توکي جوا ڪرڻ ته ڏ پيدس- پلي موالڪي ماري ٻوداڻو پٽاه، پر..."

"اڙي واه ڙي اڳڙي پهلوان! ڪنهن کان ٻهاڻا

وڏا ٺڳ آهن؟ ڏيکان، اڄ نہ ورهي ٿي گهڻا ۾ آهن
ڪيڏي نہ ٿون ٿہ پہ چار آڱرين اوڙي وٺ!“

”الٽا ٻڌجي وڃي، نہ ٻوڙ ڪيئن، بالڪل سڀ وسري ويندو
پڙشتر! ڇيمن ڏيو جي آڪاڙي ۾ مهاڀارت واري جي
ڪٿا هلي رهي آهي، ٻوڙ ڪنهنجي وري ڪٿ واري
ڏرمسالا ۾ چالو ٿي ويندي...“

آنڙي وارو نڪاٺو، ٻالڪرام جي مڙهي، ڪالي
جو مندر، ٻرماند جو آکاڙو، ٻهاري سنگت، وغيره
ڪيٽائي ٻولر سٿان آهن- ڪن ۾ سڌالن ڏرم سڀائي نہ
ڪن ۾ آري سماجي زور آهن- جن جو پاڻ ۾ سدا نسل
هلندو ٿي اچي ٿو. ٻوڙ جو اشارو نہ ڪجهہ، اِن ڇڏائيءَ
طرف هو...

”چڱو نہ ڇاٺي اچائي يڪ! سڀ ڪو ڪاٺين.“ رام ڪٺي
ٿي چيو، ”هيڏاهن ڪر منهنجا چڏا- اي جهاڙو، هلو
آءِ پڇو...“

پر، ٻيا چڏا واپس ڪري جي، ٻلو الان رمندو رهيو.
رسمس نہ اچي پوري ٿي هئي. رامُ ٻوڪلاڪ لڳو. ٻلو نہ
صرف ڏسڻ جو ڏيل آهي، باقي سچو 'داڏو' نہ رام
آهي. سڀ هن ڪان ڪن هڻن ۽ ٻلوءَ جي اڳي جي هئي
مجال! دوست آهي نہ گهر ڏانئين- هن هي ڇوڏهن
ٻڙهن- سٺ گذري چڪل ۽ سٺ باقي رهيل-
ني عرف پٽيندو ڪلاس ۾ آيو. آلي نہ هنجي ٿي

ڇرچا ڪري رهيا هئي. ٻاو پڙهڻ جي جڳهه تي نه ويهي، پٺيان، هر ڪلاسن کي رام جا چڱا ڏيکاري چٽ ڪيڪون ماري رهيو هو.

ٻه هاسي ڪره جي ماسي. ڇوڪرا آهن، نه ڪنهن جي ڏکي ڪسي همت لائجي نه پڙهڻجو ٻيٺ ڦاڙائجي. رام آڪ ٻولا ئي ويو. اڄ ئي وٽي هٿي رسي، مٿان آيس ٻڪو...

همت ۾ هڪ ٻاوري چڙو ٻاڪي هوس سو هن طرف زور سان اڇلائيندي چيائين، ”اڄو ٻوءِ هي ٻه وت نه هر، ليڪ...“

ٻاي واڪي ڊور نه لايو، سو ٻاوه ٻه ساڄي ويڪ سان چڙا هن طرف ڦٽا ڪيا، ٻر ڪاٺيءَ جي ويهاڻ ۾ سڪت ٻه گهٽا! هڪ اي ادب چڙو مز تي رکيل داسعر جي مس ڪرڙيءَ کي اڻين وڃي لڳا ڏيو جمن چڪر کي اٿر! ڪجهه دير سموري ڪلاس ۾ چٽ راڪاس ڳهي ويو. هڏن ٻڌهي کي نه ڪاڏ ماري ويو!

ڄڻي سائينءَ جو ڪلاس آهي! جنهن جي ڇڙهڻي جي هڪار ٻاورسٽيءَ لائين ڦولپل آهي. استاد ٻڌيان شامل هولدي ٺي، اهو جاڳا لاءِ ڪسريءَ جي مدد ولڻي لڳي ٻوي...

ٻالڊرن کي ٻکهن جي ٻومڪا ۾ ڏسي ڄڃهه سمان اکيون ڇوڏاري گهمڙن ؟ مز وت اچي رکيون!

سڀني کان اڳ ڏڙ ٻولڻ لڳو...

۽ شيرشڪار ڳولهڻ لڳو. ڪجهه گهڙي، "ڪنهن جي شڪايت؟"

سڀ خاموش. 'ڪنهن جي مٿي تي ڇا ڄڻ ته ليکو؛'

"ڇا ٻڌائيندو؟ ڪنهن لئي گلاب هارڻ جو حق آهي. ڇاڪاڻ، ڪلهه ڪلو ڇا ٿيندو. جيستائين چوروءَ هڪ هڪ جي ڪل..."

لڏهن ڪيفيت ڏسڻ لاءِ رام آيو هئو. من ئي من مسڪرائيندي چيائين، "ايترا ڪوڙي سائين-" هڏڙون اڏرون پلوءَ مٿان اچي اٽڪيون، جهڙيءَ مڇين جو چولو ٻڪل اڏامي ويو هو! نهايت ئي ڏڍ ۽ التجا ڀري نگاهه سان رام طرف ڏٺائين. ايڏين ۾ اڃان ڪهڙو مرم هوس جو رام چپ ٿي ويو. ٻڌلي وڻ جي پاڙ ٻڪاٽ ڪاٺو ٿي ويس- ۽ معاملو ڪاٿي وڃي پڪڙ هو. ڏڏل ڪير لٿين واپس ڪٿان وڃي؟

"ڪنهن؟ پلوءَ؟" اسٽاف هن ڏانهن ٻڪ ڏيکاريندي پڇيو.

"هان؟ ها! ها، ها، سائين- مون."

بس، پوءِ ڇا هو! ڇڙي جي چماٽ پوڙي چوٽ سان رام مٿان پوڙي آئي.

هڏ ڪل ٻڌندا، اها اميد ته هتي ٿي، ٻرابڙي سڌمسار جي سا هنجي ملائڪن کي به اميد ڪو نه هئي! ڏڙ جهڙ ۽ گروس ۾ ڳاڙهيون، سڪول چهڙ ٻڌ هن

پلوءَ کي ڏندن هڻون. سو رڳو نه ٿڪيس، پر اُٽل هاڻونءَ
۾ لذت چکندو سو پيس. پاروڻي واڳ جيڪان منهن ٻاڪي
پلو پڪڙيندو رهيو هو. جڏهن ته ڪٿي هٿائين! هڪڪي چپ ڏسي
رام چيو هو، ”ڏنوس، اڄان ڇا ڏيکاري پيو ڏاڍو آهي!“
”ڏاڍو سور ٿو ڏئي...“ چوندي پلو روڪي ويٺو هو.

اهڙي رام زوردار ٺڪ وٺي ڏنو هو. ڪنهن جو روئڻ ٻڌائيندو پيارو پاسو هو هڪڙي! ڳالهين ۾ اڄان آسون اڪيل ٿي هوا جو هلو ته، ٿلهي ويٺو هو.

ڪيترو ڪاڏو ڪيڏا ٿڪ چپڙو ڏيکس؟

هيٺڀر ليڪي ليڪي جڏهن پلوءَ پاڻ پري ته ٻڪرا ٻاهل پوکڙيءَ وٽ هلڻ جو اڀرائي رکيائين. هڪان روز ڏوڙيءَ جا ٻڪرا، روڪ ڏيئي ولندا هئا. اڄ رام جو ڪيسو حالي هو، پوکڙيءَ کي اوڏو رکڻ لاءِ چيائين، پر پوکڙيءَ جي جاچ- شرم نه پيس! اڳلي جو سيواڻ نه ڏنائين!!

اهو ئي رام هيڏا ڪيترا سارا ڪم ڪندو آهي! ڳوٺ ڇلي لڪڻي هجي نه رام. ڳوٺ مان آڻل ڪارڻ پڙهڻو هجي نه رام. گهر واريءَ کي ڪجهه چوڻو هجي نه رام!!

”ٺڪ آ، ٻڪرا پاڻهي پوئينگهه هلنديس ڏيکاريا.“ پلوءَ جي ٻڪرن ۾ مارو ڪندي رام چيو: ٻه چار ڏينهن ٿا پر رهيو.

هڪ منهن اوندهيءَ جو ٻڌي پارشاهي باغ مان ٻي موٽيا، رومال ۾ ٺهه ڪنڌاون ڪيسون هٿائون، جهڙي ٺٺن

مان اکر انڌيري روشنيءَ سمتي نانءُ جو ڪم لئي ڪيو. سڌ پڌي ڀڄڻي ويا. ٻگڙومل سڌي رهيو هو- سر. م سر س مهراج ٻاري- "دلوان!"

مهن سڄاڻي، رام پڇيو "چئو، ڇا ٿي؟"

"رامداس، مهرباني ڪري ڪارڊ نه واچي ڏج."

شيطاني دماغ ترت هڪ ترڪيب سوچي ورتي. ٻاهر کي چپ رهڻ جو اشارو ڪري، مهن ڪمپر ٻٽاڻي ڇالمن، "ڏي."

ڏيئي جي روشنيءَ ۾ ڪارڊ پڙهي، مهن اڃا چپ رهي، ڇهري کي اچان وڏي ڪمپر ٻٽاڻي هن پڇيو، "ٻگڙومل ڪير...؟"

ڇڪو ڇڏو ٻاهر ٻاگي...

"ها، ها! ٻابو." خبر ٻري آهي، ٻگڙو رام جو ڇهرو ڏسي ٿي ٻڙي ويو هو، ڏڪندي دل سان پڇيائين، "ادل، خير ته آهي؟"

الٽي رام زار زار اوڇنگارون ڏيڻ لڳو. ٻڌو ته مهن ولي قمرابو. روئڻ لاءِ يا کلڻ لاءِ اهو نه الترڀامي ئي تو ڄاڻي!

سڌڪا ڀريندي رام چيو، "اڙي ٻگڙا، تقدير لئي وڃاسين ڙي! ٿڪهين ڏنداري ويو! تو کي ڇهو ڇورو ڪري ٻصرمل وٺندو رهيو..."

بس، ٻگڙو ۾ ٻاڻس ٻوڀت ۽ روئڻ جي حاشورن ۾

شامل ٿي ويا ۽ صبوح ٿيندي ٿي سڀني وارن جو پنهنجن
ڏيڻي، جنهن آڏو رکي پيا جو آخران سنسڪار ڪرڻ
ڳوٺ راهي ٿيا.

پر گهر جي پهچي وقت ساڪياڻ ٻصرمل کي حقي مان
غرڙ غرڙ ڪندو ڏسي ۽ اها ٻڌ ڪري ته پوست ته،
پر ساڪياڻ مري پيا آهي، انهن هنڌڪي خاطري ٿي ته
ڇورن چڱي جت ڪئي!

ٻصرمل سوچڻ لڳو، پٽ مٿو ڪوڙائي آيا، انهجي
وارن جي پٽ رکڻ لاءِ مولکي مرڻ کپندو هو؟ ائين
وري ڪيئن...

باقي اهو ڏيهن، اهو شهيدهن! ان ايل رام پگڙي جي
همت پاڻران لنگهڻ ڇڏي ڏنو.

'چکهه، مائڻها، چاولا ۽ پورئين ذات اچاج-' لکر جا
چار پاوا ليکجن ٿا ۽ پلو به هڪ پائو آهي ۽ کهڙو ته پائو!
مائس پٽس ڪٽڪ ۽ چانورن جي ڳوڻين کان گهٽ نه هن
ته هي به پيسڻ جو پاچڪو پهڪ آهي!

شايد الڪري ٿي سهڙي سڳڙي رام سان خاص
ياري پنجي وئي ائس. پهچي ۾ اسمانا جي ڪيٽري
سمانتا! جڻ لر- لاريءَ جو ميل! هڪ جي ڪمري، ٻي
جي پورٽيا! سر هوندي به ڪيٽرين پيادي ڳالهين ۾
سمانتا لڳي ٿي - ساڳوڻي راز هنجي مٿرلا جـــو هو.
شاهوڪار، ڪانڌالي، الم، ٽيز پڌي، ڪيتر ۽ ڪامياب،

۽ ڇڙ، شڪل جو ڊرڊري، انانيت، اندر ڪي، ڇڇول، سدا ٺوڪرون کائيندڙ، ناڪامياب، ۽ غريب، المست سان سنگم.

سڀئي سائي ۾ جيتوڻيڪ بلوچ ۽ مٽر کي ٻاڪ واري ڪامياب، سک سان ۽ ايل آسودي مارڪ تان اينٽ چاهيو هو، ۽ سر ڪرم شمل، ۽ شارئي رام، هن ٻيو - مقبل مان ٻهڪڻو رستو ڀانئي نئوانڪ ٿي چاهيو - ته ٻلوچ جو رت ۽ ٻنهي ۽ رهيو ۽ مٽر کي ٻنهان ڇڏي، اڳتي وڌندو رهيو...

ٻنهس کي شراڪي ۾ جون ٻهڪڻون مدراس، بمبئي، ڪراچي ۾ وغيره ۾ آهن. ٻلو ڪجهه وقت ڪولمبوز ۾ ڪم سکندو رهيو ۽ پوءِ ٻنهس بمبئي ۾ واري ٻهڪي ۾ جو ڪم ٿي ڏٺي سواموس - ٻاج ٻولڪيل هو، اُن کي ٻاڻي ڏٺي وٺ ٻندا ڪرڻ لڳو. سامهوادي ته ترقي ٻاڻه ڏجڻ جا صرف نعرا ٿي هڻندا آهن، ۽ سرمائيدارن لاءِ ته ترقي جنهن جو جمالو آهي، ان راهه تي ۽ هلن ته ڇتاڻي ڪندڙ ٻيا سرمائيدار ۽ ’ته سهو‘ سامهوادي صفا ڪٽجي ٿي ڇڏن ۽ هو به اڳتي ۽ اڳتي وڌندو رهيو...

ٻنهج ورهيه ٻرڏيس ۾ گهاري ماڳ مولفو آهي. ٻنهي مٽرن جي زندگي ۾ ان ڦرهي اندر ڪافي لاها چاڙها اچي چڪا آهن - اوان ناڪا، اوان اميگ، انهي ڊضا، اوان پهلو...

فلئش ٻئڪ ۾، ڪوهه مان ٻاڻي اڪرڻ جي موسمي ۾ جي ٻاي - ٻئڪ ۾ مٽر حال حوال اورڻ لڳا هئا...

ٻلو ٻمبئيءَ جو ورڻن الف ليليٰ انداز ۾ ڪرڻ لڳو هو، اعتبار ٿورو ئي ڪندا ٿا. پر سچ ٿو چوان يار! اصل صفا ڳالهائيندڙ فلمون - ٽاڪيز جي پاسي ۾ اٺون ٿيٽر کليو آهي، گرانٽ ٽاڪيز، اُتي اهي ڳالهائيندڙ فلمون - عالم آرا، ٻهوڙي ڪي لڙڪي، لال ڏپٽي..."

"ياني، ٻهڻجي نه هري ولڀ ٿيٽر ۾ وڏل ٻهلوان، جان ڪاواس ۽ ناديا جا ٽڪانوڪيءَ وارا ٻسڪوپ ڏيکارن... ڇا ٻلڪل توهان جهڙا چرندڙ مورتون ڳالهائين؟"

"ها، ڙي گوبر گڻيش! ڇا نه ٻر توبراج جو ڪڙاڪيدار آواز آهي... ٻر اهو نه صرف هڪ جادو ٻڌءِ، ٻمبئيءَ نه لڪري لي جادن جي آهي. ٻيا ٻيل ريل هلندي ڏٺي ٿي؟ ڪتان ڏٺي هوندءِ؟ لفٽ ڏٺي ٿي؟ ٻٽڻ دٻاءِ ۽ ٻلڪن ۾ ٥، ٦ ماڙيون مٿي، هيٺ اوڏا آگبوٽ، ٻمپڪ ومان ڪان ٽڪا هوائي جهاز، شاندار موٽرون ۾ ڦيٽيل ٽعليون..."

"بس، بس ٻاءُ مولا ڏيڊر کي کوه ۾ ٿي رهڻ ڏي. ٻمبئيءَ جي سمنڊ ۾ ٻلي لڪين واه سمائجي وڃن ٿا ٻر 'سمنڊ' جي ٻياس ڇا اهو ٻجهائي سگهندو؟ هنن ٿيڏن، مڇن، اي ٻولن مٿيءَ چولي جي گهرن سان لهرن، ٻوڙا، آلماهيڙ ٻنگلا ٻر مڪمدا؟"

"ٻولڪا ٻڌٻس، لون نه ٻلڪل سدائن ڏرمي لي وٻو آهين!"

”معنا ۽ مطلب، مطالعو کان لازم آهن ڙي. رام ڪنڀر گنڀير لهجي ۾ چيو، ”ڏوم - سڏالس آئي، جيون درشن آهي، روڙهي واڌ سان پرپل ۽ هولڊو، پر جنهن، جدو پورهيو لاءِ مهنو صرف سڌالين جي جاگير لئي ٿا آهي. اهو، وطن جي پاو سان پراڻي لئي جو ڪهڙو سنبند“

پارت ماتا ڪي جئه! واهه، توهه ته ليڊر ٻڌج جا سڀ ڪلچر اڄ اچي رهيا آهن! اٿين ته ڪانگريس جي سول نافرماني هلچل ملڪ ۾ زور آهي، چوڻ لوڻ ۽...“

هلڪو ٽهڪ ڏيئي رام چيو، ”ليڊر ۽ اسڪالن جي ترپهاڇن سڀ لڪ غريب، بي گناه جنتا کي غريبن جي پلي لاءِ ڪڏهن چڙهيو! هڪ موقعي پرست سان ملي منهنجي پيءُ جي ۽ سامراج جي اِن ايڪي ۾ آهولي ڏئي وٺي - جنهن کي خبر ٻه ته هئي ته سامراج ڇا ٿيندو آهي. هنجي خون سان پلا ڪهڙي غريب جو اهو لوڪ سڌريو؟ پلا بو اسهوڪن جو خون جي هولي ملهائي، ان سان چند ليڊرن کي چڙهي، ڪهڙي جنهن روپي غريب جي جوڻ سڌري؟ ڇا مان ۽ لعل جهنڊو ڪٽي، چور پاسي لڪ جو ٽين بعد حاصل ٿيل امله جنهن کي ناس جهنڊ اهن ڪلچگه هر ٽا ڪهن سان ڪنو مارڪس ۽ ماسڪو جي ساراه ڇا ڪهس ڳائيندو ڦران؟“

سرمايدارن وري لوسان ڪهڙو پال پلايو. لوسان ته ورڌانا ۽ - عين وقت تي ڪوٽنيا ۾ زلزلو آڻي - تنولمازي ڪئي!“

”پوءِ به مونکي ڪڏهن لاءِ ڪائي شڪايت ناهي، پيارا! ورڻاڻا جي وهي پرهما به نه واڇي آهي. ان جو وڌان انهن تي هوندو- ڌرم انهن جنهنو. انجي آسري سڀڪجهه ڇڏي، بس ٻقرلي ٿي وٺو آهيان!“

”ڪڏهن جي آسري، ڌرم جي، ڪهن امان جي؟“

”ساڳي ني نه ڳالهه آهي! جهڙي امان آهي اهڙي ڌرم آهي ۽ جهڙي ڌرم آهي، اهڙي امان آهي!“

”فرق صرف ايترو آهي ته ڌرم لاءِ ڪشٽ ڪوکي سهڻو پوي، پر هتي امان نه اُلٽو تو لاءِ ڪشٽ سهي!“

اکرن ۾ طنز جي ماترا ڪان دک جي ماترا وڌيڪ هئي.

”سنسڪار! رشين منين جي سنتان سدا ڌنئي جاٽي. ڌڌيڃي رشيءَ پنهنجي جان ڌاي، امان وٽ پيو ڪجهه ڪواهي نه سگهه ۽ خوشي لعڪام شهوا رسعي ڌنئي رهي آهي. هندو ڌرم ۾ ’دان‘ کي جو هيتري اهميت ملل آهي سا انهن ني؟“

”هڪ ڪري ڌسجي نه سڃي سماجواد جو رهسيه به دان ۾ سمايل آهي. ڌاني پنهنجي ڌن جو، ودوان پنهنجي وديا جو، سگهي پنهنجي سگهه جو دان ڪري ٿو ۽ نهايت خوش ٿي ڪري ٿو. ان بعد پرم آنند ۽ سنتوش جو انڀوءَ حاصل ٿوڪري ۽ هوڏانهن آدولڪ ٻڪ جو سامهوادي لٽيندي ڦر پندي به دکي آهي، اشانت آهي. سوارٿ ۽ شرير جو سگهه هنجو دڳهه آهي. ڌن ۽ پدارٿ جي چڪ هنکي

ڪڏهن ڇتين سان وڃي لڳي ٿي. سندس ڪمري ٿي
ڪهي! هو ملڪ ۾ ڇتيهائڻ لڳي ٿو؛ هو ڏاڍو هڪ امان
آهي. جڏهن وقت هڪ ڏرم ڪالهه واهه پيو ڇا آهي؟ پوءِ
به ڪهڙي نه مزي سان پاڻ لٽائيندي ٿي وڃي. پيو ڇڏ،
لڏهجي ٿي مٿان ڇا هنجا تورا اپڪار آهن؟ هوءَ مرت
۾ پاڻ ڪجهه نه چاهي، لڪي چاهيندي ٿي، پر الڪڙي
ٿون نه ڇا هٿ هٿ ٿي ڏري ڪر لکهن پئي وهندا ان؟"

"جم جماعتن ڪان جڏهن اپڪار جي پار هيتان ڏپل
آهيان، اهو اوروتي گهڻائڻ لاءِ الدر ڪيئن ڇنڇائي رهيو
آهي، لڏهجو پرمالما ساڪي آهي، متر!" هڪ لمبو ساهه
ڇڏي رام چيو، "ڊرگو ڪهڙو نه هو، ڪهڙ نه جهلي وڃو
هو؟ ڊيا جا هٿ پيلا نه ڪري سگهڻ جو غم آهران
ڪهڙيءَ لائين رهيس ؟... مان؟ مزي ۾ مفت جون روٽيون
کائي رهيو آهيان، الڪان وڏيڪ مون لاءِ پڌي مرڻ
ڪهڙو..."

ڪجهه دير هنجي اکين ۾ لهاريندي پاسوءِ چيو،
"ڏيساور ۾ لئي شاها کولي الرءِ اهو ڪڙ سنڀالڻ لاءِ
ٿون ليار ٿين نه مون لاءِ ان کان وڏيڪ خوشيءَ جي اي
ڪا ڳالهه نه ٿيندي- پال پر لاءِ به ائين نه پاڻيج نه ڪو
ٿولي لڏزو اورو ڪري رهيو آهيان..."

"شايد، هن دفعي ٿوڪي مٽو پوي- پاروي چيو!"

(١١)

سنگاپور ۾ ٿي هو جو ٻي مهاڀاري لڙائي شروع ٿي
وئي...

هتي آئي ست سال ٿي ويا هئس. سڀ ملڪ جي
ڪرپا هئي. مٿي سر مٿي درگاهه ماءُ کي ٻچا ٿيندا
ٿا رهن. رام ڪمائڻ لڳو ته گهر جي مالي حالت سڌرڻ
لڳي. ديا ۽ شيتلن ڪاٺي چڙهي چڪي هئي، امان
کي هميشه رام جي ڳلي ۾ گهانگهٽ وجهڻ جي لڳي
پئي آهي.

هاڻي واڻي سوچڻ لڳو آخر ٻيٽي ۽ ڪٽنائين
پڇندس؟ ٻيٽيءَ جي لاءِ ٻلي ٿي مونکي ته هجي، پر
سنسار ۾ رهڻو آهي ته اهڙا نيم به پالڻا پوندا. لوڪ لاڄ
ٿي ڇا شادي ڪبي آهي؟ وري امان ۽ ٻلا سک سمهڻ
ڏيندي؟ ٻار ڄڻائي ۽ اڻ سرجهار، مالڪ ته سان لپالپ
هردي کي رچنا جو ڪارڻ ته سدا ڪپندو ٿي آهي...

ٻي ڇٽي سمنڊ وٽان هئي، "ڪاروبار سڀئي هلندو
اچ- حالتون ڏينهون ڏينهن بگڙنديون آهن."

ڪجهه وقت لڳو! جپان هوائي جهازن جي بمبازيءَ
جو چڙهاءُ ٻه ٽن پاسن، اهو ڪهڙو خاص هندو وٽي
ڪنهن آگاهه ڪري رهيو آهي ته ڇو راسي لک جوڙن بعد
حاصل ڪيل هيءَ پنهنجي امانت جوڙ سنڀال!

اها گهر، سنساري فرض پالي گرهستي پنهنجي سنڀالي

سگھندو، ڪير اُھن ڪان ٻري ٻچي، سماسي اُٿي؟

سوامي وويڪانند چيو، ”ھن جوڳ ٻعد، انسان مٿي چڙھيو، پھر جوڳ حاصل ڪريو!“ ٻارن جي ٻيڙي ۽ انجي تصديق ڪري ٿي. ڇا ھڙو سوال موقعو ھو وڃائي ويھندو؟...

(١٣)

چانڊوڪ وقت ٻٽي ھئي! ٿالڪو ڏسي، آنند وڃان سد سد مسڪرائڻ لڳي، ٻر ھوٿن جيڪان ٿيٺگ ٿيا ڏيندي ڊوڙي ۽ آئي! رام تپ ڏيئي ٻڪي ماڻ ٿيو، ”ڇو ڙي لھر گجر اٿي سڃاڻين؟“ ھڪ وڏو ٽھڪ ڏيندي چيائين، ”ڊلھي لون ۽ وڏي ٿي وٺي آھين!“

دنيا ۾ ٻر وسي رھيا آھن، انجي لڪ ۽ شڪاريون ۾ ۽ ٻيٺي آھي. ڪٿي صرف ٻوسٽرن ۾، ھٽلر مسوليني ۽ ٽوجو کي حرن جو ميڪاپ ڪرائي ڇنڙايو ويو آھي. ٻر جو انقلاب دنيا ۾ اچي رھيو آھي، انڪان ھنجو ڪھڙ ۽ وانجھل ۽ رھيو آھي ۽ ڪيڏ ۾ ڪٿي جنھن کي ڪيڏائيندو ھو، ڇوٽي ٻٽي چيڙائيندو ھو، ان ٻالڪ کي ھمت لاھڻ ۾ ۽ ھيٺن جھڄھڪ ڇو؟ ھر ٻيت رکجي ڇو ويو؟ ڪيھڙا شرم ۽ ڊوري جي ھيءَ ديوار ڪٿان آئي؟ ڇو آئي؟

امان چيو، ”جيستائين آٻو ۽ ھيٺن ليستائين ٻر ڪٿيل

ڪُهٽيءَ والڪر ٻي ڦڙ ڦڙ ڪيائين ۽ هاڻي ڪهڻ لاءِ مرڻ لاءِ
اٿي بيٺي آهي!... ڇو، ڦڙي لاچولتي، داد ڏين جو سمجهه
سمجهه ٻار ولائت مان تو لاءِ هيرا ۽ سون شيون آڻيندو آهين
آهي نه سمجهين ٿي ڇا؟“

ونڊ اڳتي وڌي، وري اُلي لي رکجي ولڻي - ٻاهر جي ٿري جو سڄو حصو زمين کان مٿي! ڪيڏي آهو ٻاهر ارم حصو زمين تي آيو رهيو لالسا معلوم لڳي غالب پئجي ويئي! ڪمال جي ٻه ڪڙن سمان آدر ٻلڪ اڳ ڪلي، ٻڌ تي، گلابي مکڙيءَ جي رنگ تي ۽ جلد لچڪ لي وِڌ رام لاءِ هي سمجهه، ٿئون ڏ هولدي ته ٿئون هو!

چئي مڙي لي، سڪوڙجي هوءَ جهڪالعا ابلي آهي، اهو مکڙو ڦٽي اهان گل ڏ ليو آهي، ٻه قلعا سڀ آثار نمودار آهن. ٻالڪڙ جي سنڌيا، جوانيءَ جي ٻره ڦٽيءَ جي انتظار ۾ آهي! هنڪي ته جڏهن مهڻ جي ڪارڻ وٺ آئي هئي، تڏهن انهن محسوس ڪندي جوانيءَ ۾ ڪهڙ جو احساس ٿيو هوس. ٿوري ڪهڙاهٽ ۽ پڻ ته!

جيئمب مٺائي لاءِ لجا چيو، ”ٻڪڙ اهان ڏ آلي- ولي احساس وجهي، امان؟“ ۽ جواب جي انتظار ڪئي بنا ئي ڊال جي چال چلندي لڪري ته وئي.

هر ٽيءَ جهان چلائڪ مارٻندي اي هنڪي ڏلو هئائين، هلي سکهي ٿي ۽ سو ته ڪلا مڪ ٻلڪ سان، اهو ڏهن اڄ جا ٽي ورلو!

”دادا جي سس کي اڄان ڪوني غصو نه ناهي امان؟“
رام هٺڪ ڪوليندي چيو، ”ٻاڙي ته جمڪي ڏيٺو ٻانٺو ڏيڇي،
ڏيٺي ٽالڪهه، لاه پلا ڪهڙيون اڌ ڏهه، پمر وڇيون آهن!
ليافي ۽ کي جهرو ڏجي سو لورو.“

”نه، مٺا! سدا جڙيو هجين. هاڻي راڄي آئن. اهين
نه پيمڪ ڪو پرچڻ جو آهي- اوچهاڻ اڄي وڻه اڄڻين.
چو دبل دپر لاڻه؟“

رام دادا کي پورا پيو. امان اڳيان ڪڏهن سمس لوائو
نه الاڻين، اهو کيس ياد ناهي. مٺا کي آداب ادب جي
ضرورت ڪهڙي؟

ڳرانڙي پائيندي دادا چيو، ”ڳري ڪڏهن آئي وڃو
آهين، ڙي...“

حقيقت اهي اهڙ آهي، پوءِ ته رام چپ چاپ
مڪندي پڪڙو رهيو... ”اها امان آهي نه جو وچڻ
آئي ڏيٺي- الائي مائي ء دل لي پير وڪڻ ڪهڙن لواچمس-
مان نه مالي الهين ٻارن کي ڪيان- لاڪاربي نه وبو آهي
چوڪر...“

”امان! پاسي ۾ لي هٿي نه، ا رام پڪا ڪ چالي
اليو، ”امان، تو جا اڄان مولڪي ٻار سمجهيو آهي؟ وڏو
ليولي ناهيان؟ ها؟ جهون نه وسهون، وسهون نه
سهون؟ الڪري...“

”آهي جا؟ چالي تو ڏالڊل مهانين ڙي؟“ اجرج ۾
ٻرجي امان پڇيو.

"ٽون ٻالي، ڏٺئين ٻوائي؟..." آواز ڪي مٺي ڪٽي،
لڇا طرف اشارو ڪندي رام چيو، "هوءَ جا نئين آهي
نه، اها ٻالي آهي، ٻولي آ! ٽوهاڻ استرين نه ٻرهما، وشنو،
مهيش- نٿي ٻڌوان جي ڇيهي لڪن ۽ دم آٽلي ڇڏيو
آهي، ٻوءِ هي غريب ڪهڙي ٻاغ جي موري آهي؟
جارج ڇٺين جي گهر ۾ ڪمرا ٻار آهن، ڪمرا اڇٽا
آهن، اها خبر ٻلي کي هجي، ٻر ٻمهنجي گهر جي مجال
آهي جو ٻرڪ به ٻاهر لڪري."

هدريمٽ، لمڪ شمعه ڳالهائڻ ٻلي اي ڪنهن نه سمجهيو
هجي، ٻر لڇا دٻا جي ڪن ۾ ڦڙيو لي ڪجهه چيو،
"جنهن لي ٻٽي نهڪ ڏٻڻ لڳهون. هاسه، جي اڻ ٿورهاري
جون اولدون رام لي نه ٻهٺون نه ٽرڙ جي نقلي ڪهيج
جو مقدار وڌائڻ جي ڪندي چيائين، "ٻلي ٻولي ڇا
چئس لي؟ ٻڌاءِ، نه نه..."

مسڪندي دٻا وراڻيو، "چيائين ٻوڪري ۽ ٻوڪرو
ڪالي ڪٽا ٻير!"

ٻر هو اڳهر ني لڇا کي چوني، ڪان ٻڪڙي چڪوهو.
فضا ڪجهه ورهيه اڳ، واري طرز لي موني اڇٽي ۽ ولوم
نه لڳائي...

لڇا ٻاڏائڻ لڳي، "ڇڏيو نه، ڇڏيو دادا!" ٻڪڙ
وڏ ٻڪ ٻڦعي لي نه ڇلاٻائين، "ڇڪي ماما! ابهڙ
ٻالهجي، جو قسم الوءِ"

اُنهن وچ امان کي ته معاملو سمجهه ۾ آيو ۽ سڪل، ٻار هيرڻ ڇوري ٿي ته خوشيءَ جون رڙڪيون اُڀري آيون.

سڪرالمندي ڏيا چيو، ”سوارٿي مامي ٽڪڻ جي اِنڌي لالسا ٿي، ته امان کي جو ٻوٽي ڏسڻ جي هيري آس لڳي پئي آهي، اُها ڪڏهن پوري ڪندا؟“

”ٻرهما جي ٻراس ۾ ’ب‘ بدران ’ڏ‘ ٻوهني جي جڳهه ٿي ڏوهتو ڇيل آهي!“ وڏي ٽهڪ ورائي ڏٽالين، ”مور جو واج له، واج جو مور سهڻو.“

”اي رام! سداهه ڪِل ۾ ٿي ٽاريندو رهندين؟“ ڪروڪ سرِ ۾ امان چيو، ”ڪوڙي ۾ ڪِٿا اچي ٻورا ليا آهن، ٻَت! رام کي چالاڪي وٺي ڏيان ته سولو ساهه لکري ڏاڍي ٿڪي پئي آيان، بس...“

”ٻهڻجا ڪِٿا، وهي ڪوڙي ٻرندس، ڇيل! ٻاڙي جي اميد رکي ويٺي آهين ته آيد واڪ، سڪران ڪوالٽي چالاڪي اچي لڪ پچندءَ ته ڪڏهن ٿي ڪالين.“

”نه سهڻين، رام سان ڪوڙ اِن نه ويندي!“ ڏيا چيو ڪوڙو ٻڳو!

”مان نه ويندس!“ اِجا چئي نه ويٺي، ته ٻاهر ٻرس سهڻي، ڪوڙ جي، ڪميءَ جيان ٻهڻجي ٿي شرارت ۾ سماجڻ لڳي.

رام نه ٻڌو، انهن ڪولهي، ته هو نه ڪنهن ٽا سان ڪورت ۾ ٻهڻجو ڪيس پيش ڪري لڳو هو، ”شادي

ووات سڀ ٺيڪ آهي، ضروري نه، ته مون لاءِ اِن ڪان
به وڌيڪ اهميت وارا ٻيا مسئلا آهن. سماج اندر استحصال
قائم آهي، ٻرڪن جو ڪال ڪيڏو آهي. انسان! ستمگار،
سداچار، دان پنج، ڌرم ڪرم جهڙيون ڳالهيون الين، خالي
پيٽ، خالي دماغ ڪرڻ نه نهايت آسان آهن، پر انهن
کي حاصل ڪري، ڪرم شيل ٿيڻي، انهن جو 'دان'
ڪرڻ لاءِ هن لي سچو ارٿ رکي ٿو؟ 'ارٿ' جو سچو
ارٿ سمجهڻ سان ئي سماج اندر سمان ملي ٿو! پهرين
اهو سڀ نه حاصل ڪرڻ ڏي- ٻلوه روٽي لٽ ۽ ٿو
روٽي ڇتيءَ جي سهاري سان هي ئي نه موقعو آهي انقلابو
فاصلو طئه ڪرڻ جو..."

ڪاڙهي وچاليندي لڏا پڪاريو، "مهاتما گانڌيءَ جي
جئه! انقلاب زنده باد!!"

عين وقت تي فضا ۾ ڪولاهل مچي ويو. 'سوراج'
اخبار جو خاطو وڏي واڪي چلائي رهيو هو، "پسن
شاهينڪن وزير اعظم الله بخش جو لکيدو ومت، ڏانگي ۾
ايندي، گوليءَ سان خون ڪري ڇڏيو! اخبار جي خاص
بليٽن..."

(۱۳)

"اندر اچي ٿو سگهان، حضور؟"
جوانڙن مان مدهن مٺي ڪري ٻلوءِل ڏٺو، ته اجازت

گھرندڙ اڳيرائي گھڙي چڪو ھو. ھن ٽوڪيو، "ٻيو
وري ان لکنوي انداز جو پورو پالڻ نہ ڪر!"

"لاحول ولا قوة ميان!" معرڪي ٻاڪيءَ اندر ڪندي
رام چيو، "تنھنجي ٽوروٽي ٻسان ھن ديوانگيءَ جي
ڪشش صبر ڪرڻ ٿي نہ ڏاو..."

"بس، غريبڻائو آھي..." حليمائيءَ پرپو اڇو، "ڪر ھمر ڪڏھن آئين؟"

"ڪالھ ٿي! سوچي ڏلم تہ ڇھين ان جو منھن جدي
ڏاڍين، ليڪن منھنجو ٽوڏالھن! پڌرن ٻا تہ سڪندر اعظم
وارا ڪير جا دريائہ اڄڪلھ ڪراچيءَ جي سرحي ساگر ۾
پيا وھن، سو بہ ٿي لھون مان بہ چوڻ پري وڃان!"

"عمقين، عقل جو ٽوٽو ماسو ٻاقي ٿو ۾ آھي، مان
نہ بولم پول ٻائجي وڃو ھوماڻ! اقدم ٽوڪي سدا ڇرائيندي
رھي، ھاٿي ڪڏھن سان ان کي ماري ميڻا-پلا، اھو ٿ
پڌائي ڪوڻ ٿ ڪڻي اھو آھين اڃي؟ ٽوڪي ڏورائو ڏيڻ
نہ آھي اڄاڻو..."

"امان؟ اڄا بہ ساڍ آھن. پرنس روڊ لي ڪسيتارام
جي مٺائي ٻڌلڪ ۾ ھڪ..." رام منھجي پڇو. معرو
شاندار ديوالڻي کي غريبڻائو سڏي رھيو آھي تہ ھو
پنھنجي لنڌيءَ ڦلسفي کي ڇا سڏي؟ پاڳڻاو؟

— سڀھ ۾ اھندي ٿي ٻلومل ٽهڪ ڏيڻ لڳو. اصل
چهچڪ لڳي ولس! "اڙي، ھجي نہ ماڻھو ھڪ ڪمري

کي هڪ ڌڪلو، ٿي ڪمرن کي ٻه ڌڪلا ڏيندا آهن ۽ لون - ٻولڪا ٻڌندس، الرٽ ڪمرا هلندو. ٿورو ڪهڙو لش ٽڪاءِ، ڦڙ ٻانون، ٽالهراني، 'اڇي ڏاڙهي، ااء دلبر- ڏاڍهن ٿي ڪو ماٺهو سڪهندو!"

... رام اهي ڳرو وچن ٻرابر سر تي ڦارڻ ڪيا.

ڪڙڪندڙ ٻاڇن واري سٽڻ جي جاءِ استري ٽيل ٻڌڻ ورتي ۽ سنساري داڻ ٻوڇن ۾ ٻراٻڻ ٻٽجي، رام، سيمڪ رامچند ٻٽو. سڏي ٿي، سري جي سپڪ سلوٽي چڏي ساهڻيءَ جي ٽيمڪ ڳالهائڻ سکيو. ۽ چار الڪرٻوي جملا ٿي، لبا جي رٻڙ مان ٻڪا ڪري ورتائين. لبا ته ڦيڏي ممر اوٿن ٿي هٿي هيٺر ڦراڪ ۽ بوٽ جوراب ٻاڻي ٽاٽاليءَ سان هرڊٻوي سڪول ۾ وڃڻ لڳي، ٻر...

ڪيترن ڪوشش جي باوجود ٿي امان ڏاس ڏيڻ ته ڇڏي - ڏاسون ٻري، ڏلڊ مهڻندي رهندي ... ۽ لبا جو چوڻ هو ته ان ڏاس جو الر آرڏري مٿدان ٽمبر ون ٽاٽن ڦهلپل هو، جو ان جي گهري الڊر گهرندي ٿي هن مان هڪ اڻ چوڪ جو حملو ضرور ٿيندو هو ۽ گهر وٽ ٻهچندي ته مهڻن کان چالو ٿي ويندي هٿي...

ٽرواٽي سنگم جو هي ٽيڊو گهر، لڳو ٿي الدس ڪال ٽاٽن سڪ، سمپڙي ۾ گذر ڪندو رهندو. ٻس ڪاٽي الرٻي، اشاڻي جي هٿي ته امان جي من ۾، "لال، هوڙا سگهه روج روج ته ايندا آئن- ماڻون، چڙ جمڻن،

ڇو ماڻهن ۾ هن ڇوڪر کي گهڻو نه ڪياءِ. مٿين واري جهان
ماءِ رڃ رڃ ٿي ڦيرا پائي، مٿون الائي ڇا ڏسي ٿي
آئي. ليڪ سهڻو، ايستائين ڇوڪر ۾ نه اٿين اٿڻو نه، اڄ ڪٿي
نه ٻيٺا ٿيا، آهي نه تاتارڪو ٻارا هوذاڻهن هو ٻيٺ پڙهيا-
ٽاري مٺڙي جي حويليءَ وارا- ڪمزيءَ جي ڏوهٽي-
ٻورا ٻيج وٺي ڏيندي، مٺ الڪ- ڇيب دامڙ ٽائين لاٽ
لاهي سڀ گهر ٻهڻو... ٻالڄو جهان ماءِ کي ڪڙڪائي
ڇڏيو آهي نه سهڪي لاڳي ۾ چانديءَ جي ٽاس ڏيئي..."

"چانديءَ ٻڌران سولي جي مولڪان وٺيج، ٻر مٺهڙي
جند ڇڏ، "بابا!" ڪڙهيءَ جو ڪٽورو مٺهن ٽان
هٽائيندي رام چيو، "ڇو شامت ڪيو ٿي؟ روز اهوئي
ڏنڪو! گهٽي نه ڏالڏل مڇائش نه سر مٺائي، ٻهڪ
مٺهن ڏٺي هلي ويندو ساڻهن؛ سا 'وار ليڪ' ڏٺي ٿو
ڇڏيندو... اڙي او لڄر ڪجر، ڪاڏي ڪارڊن ٻوليڙا ڏسڻ
هلڻو ٿي نه جلد تيار ٿي وٺ!"

آڳاسيءَ ۾، چڪي ۾ ڪول ڪيا چڪي رهي هٿي هوءَ
اتان ٿي ورائين، "آءِس!"

رسڻي ٿي 'وڪٽوريا' ۾ ٻڪايڪ لڄا ٻڇيو، "دادا
ڇڙيا گهر ۾ ٻا، اڄ کي ٻڄري ۾ ٻند ڇو رکندا آهن؟"

المٿو اٿر مٺو، "امان ڇولي موڻ کي ٻند ڪري
چاهي؟"

لڄا کي سمجهه ۾ نه آئي، الڪري چپ رهي.

سم رفتار ۾ هلندي گهوڙو ٻيهر روپ اورالڳهي، ٻلاڙا وقت سعيد منزل ۾ گهڙيو هو. ٻلاڙا ۾ ڪڏهن 'قسمت' پڪچر لڳي هئي. رام چپ چاپ قسمت جا پوسٽر ڏسندو رهيو. وري به اهائي ماٺ جي مهر ٽوڙي، "سوچي رهي هئس..."

"ڇا سوچي رهي هئين؟" الهڙ، معصوم موهيندڙ ڇوري ۾ الائي ڇا ڳولهيندي هن ٿوري حيرت ڀريل گهيرڙا سان پڇيو.

"اهوئي- ته توهان ٿڪر گهڻي ڪرائي ڪٿ واري ٻائي جيان لڳندو ڪين واري مهراج واڪر؟"

شرارت جي ڳڻن ۾ ڪڏون اڀري آهون هون ڏڏهن! ڇوري جي اها ٻيا آواز مٺي مهڪ رام کي مگن ڪري، چنچل ڪرڻ لڳي...

ڏير سان گهمي موٽيا ۽ هو وڃي سمهيو- روئي ته نه ڪاڏائين.

ويچار ساگر ۾ غوطا کائيندي ڪڏهن ننڊ ڪٽي ويس سا ڪيس سمجهه نه رهي. طرح طرح جا سپنا ڏسڻ لڳو...

ڪمان جهڙي آڪار وارن ڪلاهي ڇهن مان مرا جو ٻڪن...
'اڄ ساڄن موڪلي الڪ لڳاء، هرڏي جي ٻوڙاء ڏيهه جي اڳتي ٻجهاء، ٻرٻر رس ايندي وساء جو جڳ جل مه ٿي وڃي...' الهن ڇهن جي مالڪڻ ڪـي ڏسي خواب ۾ ٻه هو ڪمبي ويو. ٻي سين ٻاغ جي هئي. ڪائي چولا

ڇنڇل موهني، ڪنهن ۾ واند ڪري رهي هئي؛ ٻئين ڪندي هن جون ڪچيون وقت ٻڌي ڳالهيون لطيف دلڪش لڳي گل ٻهد ٻي ٿيون... اُن بعد هڪ ڪوپ نظر آيو، جنهن جي سطح وقت ٻه ٽي ليڊا ڪڏا بدلجي مڪي مانوس جا ڪارنون ٻٽجي ڪلڻ لڳا!

اوچتو جاڳ ٿي پئي. سڄو شرير پسيني ۾ شل ٿي ويو هوس. سپني جي معنيٰ سمجهڻ لاءِ فريب وقت وڃڻو نه پوندو...

ڏٺائين ته سج ٻورب ۾ ڪمي ڪڍي رهيو هو. فضا ۾ ٻيلا ٿڻ چانيل هئي- ڪاهي لوڪن جو ٻيارو دلڪه!

امان اڳ ئي جاڳي چڪي هئي. هن جي ٻئرن ٿي ٻاڻ ڦلي ڪندي چيائين، ”اڄ ٿي- هاڻي ٿي- هنن کي چوائي موڪل- مان تيار آهيان!“

وسي ٿي وڃان معنا هن کي چڪي گود ۾ ڪيو- ڄڻ ٻالڪ هو اڃان...

لاجو ٻلڪل ٿي لهڳمس لندرا ڏٻويءَ جي گود ۾ الوليون ماڻيندي رهي!

ڇوڪري جو هڪ لڏو ساهه ان جي ڪوڪ ۾ ڏبجي ويو.

(١٤)

"توهان لاءِ مڃو نه مان ڇو مڃان! وڃو جڏهن کي وٺو وٺي وڃي هوائي - بندر جي هوا کارائي اچو!"

"اڙي اڄ - شرير، ٻڌو اٿئي نه ٻئي ٻنهي گاڏيءَ جي ٻن ڦيٿن جيان آهن - ڀلا هڪ ڦيٿي گاڏي ڪيئن هلندي؟"

"سرڪس جي سائيڪل جيان! ڪلابازيون ۽ خوب چالو - وچارو پاءُ روئڻهار ڪري واپس وريو، پر ڪو قياس ۽ پيو. ليمت ۽ ٻهرائڻ هولي آهي. ماڻهو ۽ مهذبي ماءُ کي ٽوڪيندا ۽، نه الائي ڏاڍيءَ ڇولا پاسس!"

"اڙي ۽ هڪڙو راز آ!"

"راز! ڪهڙو چندر ڪالنا جو قصو آهي جو..."

"ٻڌ، وانسن،" شرلاڪ هومز جيان مڇون ڦٽائي ٻئيءَ چيو، "ڪالي مالا جو درشن ڏٻي لپسيا ٻعد..."

"هون - نه مان ڪالي آهيان! چندي آهيان!! مهذبي ماءُ..."

"بس، بس... مولڪي العرن خطاب جي نه خبر ٿي ۽ هئي! شايد لئي سال جي فهرست ۾ لارڊ ويوول عطا فرمايا آهن؟"

انوقت رڌڻي مان آواز آيو، "جالڪي! روٽي ٻالي رکي آئي - ڪٽي وڃي ٻلي کي ڏي." راڻي ۾ پڪي پيو! الٽ اچان لهي ٿي رهي هئي...

ڪاري ڪلوٽي ٻلي آهي ٿي اهڙي...

زور مان اُٿي، هار ڪاڏِل سنڀاليءَ جيان ۽ ٿالهي اُٺي
ٻڌيءَ اڳيان رکيائين. مسڪرائيندي هو ڪاٿڻ ويٺو.
شادي کي ١٨ هفتا ٿي ويا ۽ مهاڀارت وارو
ڪوروڪشيتر روز مره جي ڪار ٿي پيئي. اهو ئي ١٨ ڏينهن
۽ ١٨ اکشوهڻيون سينائون ناس ڪري ڇڏيو ويو هو، پر
هي ته انت ڪال ٿائين هلندو نظر ٿي آيو...
ڪجهه ٿابو آڻي ته ٻڌيءَ کي وري ڪونڌس ڪيو.
ٻڪاٻڪ رسوئيءَ جي ٿالهي کڻي ٻڌيءَ جي مٿي تي
رکيائين. هن عجب ۽ غصي ۾ ٻرچي جهٽڪو وٺي ڏنو.
”ڪاڏو ڏنو ٿي ويو هو ا؛ ان کي ڪوسو ٿي ڪيم!“
ٻڌيءَ سمجهاڻي ڏني- ٿالهي سنڀاليندي!
بس، پوءِ ڇا هو؟ ساوڻ ڀادي جي بادلن جيان هوءَ
وسڻ لڳي...
”ديوي جاڪي! ٻاهي ٿي هي شلوڪ ڪٿان ٿا ڳوهان
سکيا ڇڏو، پر والميڪي رامائڻ جي ته ڪڏهن ٿا ڇاپي
مان ڪداچت نه سکيا هوندو...“ رام ڄڻيو هيو.
ڪرالهي سان اٿي، امان اچي چيو، ”ڏيءَ، هٿ
تان ڪجهي موئيو آهي. ٿوري کل مسخري ڏوسان نه
ڪندو نه، ڪڏهن سان ڪندو؟ سهاڳڻيون نه الڳاءِ
ٿيندڙيون آهن...“
آ، ڇڏ! اچي وڃي مالي وڪالت ڪرڻ! ات
ڪراڙو ته ٻا ٻا ڪندو ٿو لهي! ڪهڙا ڏينهن ڇيو ته مولڪي

”اهي ڇرچا لڳا وٽن؟ ياد آيو ته هن کي ڇانون، سالا شمعن کي به پيارا لڳندا آهن، پر افسوس جو مان وڃڻو آهيان!...“

”ان ڪري سالمون پياريون آهن!“ ٽوڪي، وري هو ڪالي ۾ ڌهو ڻي ويو.

”مارئي جي حقالعن جي سڌ ڇا پاڻين کي ڪولهي؟ جڏهن ڇوماس ته گلال وجهڻ پاڻهي ايندو ته هنڪان وري ڇو پڇڻ ويئو؟“

”سوچڻ جوڳو مضمون آهي، ته جي مان نه ويندس ته صاحب جي ڪچيءَ وارو پاڻي ڪير ڇٽي هو ڪنهن کي پيار پيندا؟“ رام ڇيو، ”سڪيلڌ ونهي نه لائي نيان! پاڻ پيئندا ڪوڙ، لڪي لوکي پيار پيندا جو لڌهجا آلبا اوجهريون اڳيرئي صاف آهن- ماڻ موريي، ٻيءُ بصر، ڏيءَ دالاءَ گل زعفران...“

ان تي جاڪيءَ جي منهن مان به بي اختيار ٽهڪ نڪري ويو، ”بس، سڀ ڪل ۾ ٽاڙي ڇڏيو. پلا گهمڻ گهمڻ ٽي ڪنهن جي دل نه ٿيندي؟ پر اندر پاهر لاء ڪو چڱو وڳو به هجي! ڪنهن ميان جي مڏي ۾ ڏٺڻ ٽين تڏي؟ لاڏليءَ جي ته صرف حڪم جي دير آهي!...“

”ڏٺيسون ۾ جو ماڻهن چاليهه وڳا ڏٺا، جڏهن ديس وديس ۾ وڪيا ڪندي رهندي آهين، اهي سڀ ڇا ٿيڙي ويا؟“

شاهوڪار جي ڌيءَ آهي. ڇوڪري هميشه ٻاهر کان غريب گهر جي ولڙ ڪئي، پر هاڻي ڏڌو ڪم لڳين ڪيئن ٿوي؟ خير، ٻهڻجين ٻارن مهل اها ڳالهه ياد رکندو! اُن وقت انگڙي ڪٿي الڏا ڪلڙا نه ڇڏيندي!...

"ٻ ٿي ساڙهيون ٿي نه اڃي اڳيون آهن!" جانڪيءَ چيو، "ماڻهو چوندا..."

"ٻر مون چيو، ٻ، ڪين ٿي، ڪنهن ٻيج؟" ٻرچي کي وڏيڪ لڳو نه ڪندي هن چيو، "سياڻي ٿي شامي اڳاجيءَ جو ٻورو اهڙڪو آڻي لڳهڇي ٻرلن ۾ ٽو رکان. لها لاڏلي سهڻي، پر اون نه اردااڪمي آهين- ڊٻوي ٻرسن ٿي!"

ٻ چار ڏينهن سک سان اڳري ويا...

موقعو ڏسي، لوڪلاڻيءَ ۾ امان وام سان ڳالهه ڇيڙي، "اوڇها ٻند آهن. سادگي ساڻ لها کي ولي ميمو ڏيڻ شڪارپور مان ٿي اچان؟ لون ۽ ڳهوراڙيءَ کي سلو مسوري کهائي اچ، ٻت. ڏلڏو ڏاري نه ٻيو هلندو، پر سنسارِي فرض ۽ نه پالڻ ڪٿن ٿي..."

لها اڳر لي لاڙ ۾ هئي. ٻڌي چيائين، "دا- مان ۽ مسوريءَ هلنديس! شڪارپور جي هيس ۾ نه رهي کوٺي ٿي ٻنجو، نه ٻاٻا ڊ، ڪنهڪون سڄو ڏينهن واهي جهلي ٻڪا لوڏي ٻجندا..."

"هل االدار، ٻانجو ڪم وجي ڪر. ڇوڪر اچي

سا راڻي آهي، پر انهس کا ڏليا جي سڌ خبر؟" لڄا کي ڀڄائڻ جو اهو ڪ شعر چئي ڇڏيندي چيائين، "هن جا ٻه همٿ پيلا ڪر، ته همٿ گنگا شنان ڪيان. جيوس جون ٻاقي کهڙيون هردوار پر..."

"ان ڪالمواءِ لوکي ڀي ڪا سڌ خبر آهي ڀلا؟"

رام چيو، "ڪوال ڪيئلا سان ڪملاهن وڃي ٿي دل ته لڳي لڳي... پره خير، تون ڪال شڪارپور وڃ."

جانڪي امان کي راه جو روڙو ڀانئي ٿي، الڪري امان جيترو ٿي سگهي اُن راه کان پري رهڻ ٿي چاهي، رام اهو ڄاڻي ٿو. اهڙي سڀاءُ ته عجيب آهي!

خوبصورت، جوان، ڳريا چرلر جي سهڻي ڪٽڻ پر ڪراڻي نازڪن کي هڪ ڪاري ڪلوني، ڪرڙوٺ ماڻيءَ مان ڪهڙو خوف؟ ڀيءَ کي وس پر رکڻ لاءِ جسماني ڪشش واري چڪرواره ٿي اس آهي. سمعا روحي اهڙا اڪي لوڙي لڳو سگهي، پره ته هي ڏپ ڇاجو؟

پائل جي جهنڪار وڏا وڏا راڄ لوڏي ڇڏيا، وشوامتر جهڙا جوڳي ڏگمگائي ڇڏيا. وائڙو رام ڪملاهن وڃي؟ واسنا ۽ سمعا جي پلڙ پر ڪنهن جو طرف ولي؟...

جانڪيءَ امان جي وڃڻ جو ٻڌو ته ٿڙي ڀار ٿي ڀڳي، 'شڪر، هن جبان کان ته لجامس ملي! الائي منهنجي گهوٽ ٿي ڪهڙو جادو ڪيو اٿائون؟ ته هوءِ مٺي، نه هوءِ مانٺ، پره ته انهن ڇيج پر پڌي ٿيون

کيس ڇڻ اولاد ورهين جو پتو لڳائي آيون آهن!"
اُن جو ٻيو اثر رام وٽ هو، اولاد جو ته پوءِ جنم
ڏهاڙن جو!

(١٥)

"اڙي، امان! ماڻهن ۾ شرم حياءُ ته ڇڏي رهيو ئي
ڪونهي- مردانا ڪپڙا پائي ننڍي ننڍي گهوڙي تي
سوار ٿي مرزادي وڃي ڪيئن ٿي- اسان ته...؟"
"هنڪي ڏسي شرم ۾ ٻڏي مرڻ لاءِ پاڻي ٿا ڳولهيون؟"
رام ٽوڪيو، "اڙي سڀاڳڻ، مدن جي ديس ۾ وڃڻ جي
ته هڪ ننڍڙي ڪٽي لڳائجي- زمانو ڪيترو اڳتي وڌي
ويو آهي، تنهنجي ٽوڪي ڪل ئي ڪونهي. ڀلا ته تو
ڏاڍو ٿي چاهي؟"
"مولڪي ڏسڻو به ناهي! پاپا ته هن رات ٽوهان سان
به گهمندو ڏسي ته جيڪر..."
رام جي ٽهڪن ۾ وڏيڪ پڌڻ ڪول آيو. "جيڪر
ڇا ڪري؟ تنهنجي مٿان ڪرفيو لڳائي ڪڍڻ منهنجو
مارشل لا هيٺ چالان ڪري؟"
"اڄ هو سڀڻي سڀڻي، پوٽن ڏوهٽن وارو ٿي ويو،
پوءِ به مان ته سڌريان نه. ڪڏهن امان سان ٿي اسان ٻارن
جي سامهون ڳالهايو هو ڪندائين؟ ٽوهان آهيو جو..."

"هن جي ذيءَ جي ڳالهين ۾ ڳالهين وجهي ٿو گهمان-سو، ڏينهن ڏئي جو. اهڙي همت ڏيکارڻ لاءِ وڪٽوريا ڪراس ملڻ کپي. سچي؟"

"مردن کي چاهي! آهي نه نين ٿي ارليج. ٿوهالهو نه وس پڄي نه مولڪي ته سونت بوٽ پارائي گهوڙي تي چاڙهي گهمائيو!"

"ڳالهه نه مهنجي دل وٽان ڪٿي اٿي. اڄ هن جهڙا ڳالهيون نه سچي ساڻ آهين. چار ڏينهن هتي عيش ڪرڻ آيا آهيون، سو..."

"فاحش ڳالهيون ٿوهان جي ساڻ ڳالهائجان. ڇي، ڇي! پوءِ باقي گهرو استريءَ ۽ بزاري عورت ۾ فرق ڪهڙو؟"

"تون مولڪي وري ته غلط ٿي سمجهو آهي، جانڪي." چئي رام هڪ ٿڌو سرد آهه ڀري.

مال روڊ جو ڦٽپاٿ ستمبر اچي ويو هو. سامهون سواءِ هوٽل اظر ٿي آيو. هو هڪ خالي بينچ تي ويهي رهيا ۽ ماڻهن جي چهل قدمي ڏسڻ لڳا. جوان جوڙا ٻي خوديءَ ۽ المستيءَ ۾ جواني جي ٻار کان ڍيل آهستي آهستي گهمي رهيا هئا ته ريٽائرڊ آفيسر وڏيون ڳالهيون ٻڌندا ملٽريءَ سنائيل ۾ لڪڙو لڪڙ وچي رهيا هئا...

هي ٻئي ڪٿي به فٽ اٿا نٿا. ڳالهه ۾ ٿي جڏهن اٿا نه ڀين ساٿ فٽ ٿيڻ جو سوال ٿي ڪڏهن ٿو جاڳي؟ رام وري به هڪ سرد آهه ڀري. هو ڀيمي کي ڪڏهن سمجهائي نه سگهندو...

هن جي هر ڳالهه جو هوءَ اُلٽو مطلب ڇو ٿي ڪڍي؟ هن جي دل جا ارمان ۽ آرزوءَ اُنهن ٻي دردن سان ڇو ٿي ڪچلي ڇڏي؟ مون جهان، هوءَ ٻه نه جوان آهي. هن جو جيءُ ٻه نه مچلندو هوندو. هي وائو مبدل ٿي اهڙو آهي. هيءَ ڪامديو ۽ رتيءَ جو ٿي راڄ آهي، پوءِ به هوءَ ڇو اجائي ٻڌڻ ۾ پئي سچو مزو ٿي ڪرڪرو ڪري ٿي ڇڏي؟ اجائي شرم کي ٽلائڻ ڏيڻ کي هوءَ ٻيهرڻي ڇو ٿي سمجهي؟

"جانڪي،" هڪ دفعو وري به سمجهائڻ جي نوع ۾ چيائين، "دشمن به مون کي عيش پرست ۽ ڪامي هئڻ جي تهمت نه ڏيندو. اسٽري هار سينگار ان لاءِ ته ڪندي آهي ته هوءَ وڻندي لڳي، پر پتيءَ کي ريجهائڻ لاءِ، هن کي پنهنجي وس ۾ رکڻ لاءِ ڪيس اهي نوان ساڌن ڪم آڻڻا هوندا آهن. مان تنهنجي پتي جي ٿي ڳالهه ٿو ڪيان. جيڪڏهن توکي سندر بڻجڻ پسند ناهي ته منهنجي ڀلا ڪان! جواني ۽ سندرتا ڪي دائمي نعمتون نه آهن ڪو... هي سندر موقعو به جي تون اجائي ضد ۽ خام خياليءَ ۾ وڃائي ڇڏيندينءَ ته ڪتني ٻاڇه!"

"آخر توهان چاهيو ڇا ٿا؟"

"ڪجهه نه ۽ سڀڪجهه! جيون جو هي لمبو سفر جو اڪيلي ڪٿو طئه ڪرڻو آهي، اهو ڪشمڪش سان نه پر..."

”توهان ٻڪاٻڪ ڇٽجي ويا آهيو ماڻهن ۾ مان ٻڌل هيس پراڻن سنسڪارن ۾! سو ڳالهه ٺهي ڪيئن؟“

”ڪير ٿو چئي ته مان ماڻهن ڇٽو آهيان؟ منهنجا ويچار منهنجي پيءُ کان وڌيڪ پراڻا آهن. پراچين ۾ موڙا ئي ورب جيئارڻ لاءِ جهڙو ڪيترين ۾ قيمت ڏيڻ کان نه ڇڪان! فرق صرف ايترو آهي ته تون ۾ منهنجو ماءُ پيءُ پراڻي پٽي ۾ اولڙه تي اولڙه پيس ٿا. هن لاءِ پراڻو معنيٰ جهالت، اسندرتا ۽ اڻورتي ۽ ۾ منهنجي لاءِ انهن ڪولهي. توهانجو وس پڄي ته سيتا ساوتري جي مورتن کي به اُرغي ۾ ٻڌي رکو!“

”توهان ته جهڙو چاهيو ته لپسٽڪ سان چپ رڱي، سورنهن سينگار ڪري ...“

”البت! توکي ٻڌي عجب لڳندو ته سيتا ۽ دروپدي ٻئي لپسٽڪ جو استعمال ڪنديون هيون. دروپديءَ کي چوڏهن اصولن جا ته وار سينگارڻ ايندا هئا! وراٽ نگر جي سيرنڌري. موهن جي دڙي وارن کي جن فيشن جي خبر هئي اها سڄي هاليووڊ جي ائڪٽريس کي اڃا نه ڪونهي. منڍي، فيشن ۽ هار سينگار ڪوئي پاپ ڪونهي! جن ديوين کي تون پنهنجو آدرش سمجهين ٿي اهي پنهنجي زماني جون ترقي يافته استريون هيون جيڪي پرشن سان گڏيءَ ڪوسيءَ ۾ پاڻهن ڀائي ٿي بيٺيون ۽ گڏهن ٿي پنهنجو آدرش قائم رکي سگهيون. رڳي ۾ منهن لڪائي

وهن ها نه اڄ ڪوئي سچائي ۽ ها جيڪر هئڪي؟"

"پر سماج جيڪا لڇمڻ ريکا استرين لاءِ مقرر ڪئي آهي ان کي اورانگهڻ جي سگهه مون ۾ نه آهي. ريکا جي هن پار ڇڙواڳيءَ روپي راوڻ جو ڀئو آهي!"

برابر ٿي چئي. رام سوچيو، آزادي ۽ ڇڙواڳيءَ ۾ فرق ئي ڪهڙو؟ ٻن ڪنارن جو؟

اڄ هو چاهي ٿو ته استري پرش ڪلهو ڪلهي سان ملائي اڳتي وڌن، پر ائين چاهڻ قدرت جي قانون جو الڪهن ڪرڻ ناهي؟ قدرت پاڻهي جنسن کي قدم قدم ۾ ملائي هلڻ لاءِ نه ٺاهيو آهي. پڇم ۾ سڀيتا ۽ ترقيءَ جي آڙ ۾ استرين کي جيڪا آزادي ڏني وئي آهي، اها ڇا سچ پچ آزادي آهي؟ ان جيترا مسئلا حل ڪيا آهن، ان کان وڌيڪ پيدا نه ڪيا آهن؟ ڀارتي ناري، پرش جي داسي هوندي به، يورپين استريءَ جي ڀيٽ ۾ وڌيڪ محفوظ ناهي؟ هن جو گرهست وڌيڪ سکي، سنتوش سان ڀريل ناهي؟ اهائي چالاڪي، وار ڪٽائي، فراڪ پائي ۽ سئنڊل ڪڙڪائيندي اچي نه هلڪي جيڪر ڪيئن محسوس ٿي؟...

اوچتو چالاڪيءَ هن جي سماڌي ڀڳ ڪندي چيو، "توهان ته ويچارن ۾ ڇپي ويا ۽ مان ٿڌ ۾ ڄمي رهي آهيان! اٿو، هلي ڪنهن هوٽل ۾ چانهه پيئون."

"گرما گرم پيار جي گرمي قائم رکڻ لاءِ گرم چانهه،

نهايت ئي ضروري آهي - اُف! پٺيءَ جو هڪ ڏ ڀانئيندي
رام ڇيو.

بادل فضا ۾ گهمسان مچائي رهيا آهن ۽ مڇن کولڻ
ٿي انهن ڏولهاڻ لڪي رهيا آهن، جڻ سگريٽ مان
لمبي ڪش لڳائي ويٺي آهي...

مسوريءَ آئي هن کي هفتو ٿي ويو. ڪراچيءَ مان
سڌو هتي آيا آهن. صرف ڏيرادون ۾ هڪ رات ڪرو
رامداس دربار ۾ ٽڪيا هئاسون ۽ صبوح ٿيندي ئي پهاڙ لاءِ
بس پڪڙي هئاسون- موٽندي هردوار ۾ ڪجهه ڏينهن
رهڻ جو پروگرام هون ۽ هردوار کي هن لاءِ مسوريءَ
جي ڀيٽ ۾ وڌيڪ موزون جڳهه هئي.

روز مره جي جهنجهٽن کان نجات پائڻ لاءِ هتي آيا
پر دماغ جو تناءُ گهٽجڻ بدران الٽو وڌي رهيو آهي!
ٻيا سڀ لڳ لاڳاپا وساري، هو پٺتي پرم ۾ پاڻ کي
کوهي ڇڏڻ ٿو چاهي، پر ائين ٿي نٿو سگهي...

(١٦)

صديون کان شڪارپورين جي من ۾ هردوار لاءِ خاص
پريم ٿي رهيو آهي. ياترا جي هن! ڪرم ڀوميءَ ۾
هن جون جهڙيون ڌرمسالائون وغيره آهن، اوتريون ٿي
ڪنهن ٻئي استان ۾ ڪونهن.

ٻيهر ڪوڏي وقت تي ٻيڙا اچي ورائين ٿا. وڏيون وڏيون وهيون ڪٽي سالگرام ٻيڙو رام وقت به اچي وارڻ ليو. جهٽ وهي ڪولي ويٺو.

'هڪارپور ۽ امرتسر' جي هندن جو سڀني وقت الڳ ڪانو آهي.

ٻيڙو فهرست پڙهڻ ويٺو هو، "آهوجا، مديديا، اڪالي، ڪڪڙيجا، ناگديو، سچديو، پرڏيجا، هندوجا، ڏوڏيجا، لهاڻا، چگهه، راهنا ساهتا، ٽلريجا، ماڪيجا، هيمنڊيو، درڙي، دبڙاڻي، ڏامڃا، ٺٺهر، ڇڇرا، جيٽرا، ڇاولا، ڪٽوريا، هرجپال، کهيرا، جوڻا، اچرا، چانڊيا، لالا، لاهوري، ڀوري، پوپٽ، ناگپال، مانا، ڇڇال، مڙيجا، ..."

رام جي آکهه به اچي ويٺي هئي. هن جي سڀن ٻڙهين جا ناتا به هن ٻنهي وقت تي لکيل آهن...

هيئنڪي وني ٻيڙو ڏومسالا ۾ آهو. ڪنڪنائيندي ڪنڪا مٺيا ڪي ڏسندي تي ٻهي جو من ارمل تي ويو. سورو وکهيپ، لٺاڻ، ڏ، چاڻ ڪيڏانهن غائب ٿي ويو.

جاڳڪي ٻود ۾ ٻار جي مٺيا سان ڪٺو ڪنڪنائڻ لڳي...

ٻاپ - موڇي ۾ ٽپي لڳائيندي رام آرادبو، "بخش، مٺيا!" ۽ لجا، ديا وغيره سڀني جا ناتا وني اٿهن جون ٽپيون ڏنائين- صرف امان جي ٽپي ڏيڻ ضروري نه سمجهيائين...

... هردوار ۾ وڏيڪ ڏينهن رهڻ جو ارادو هو ٻر

مجبور ٿي هنن کي ھاڻي واپس موٽڻو پيو. ڪارڻ ٿي
ڪجھ اڳرو اچي ٿيو...

(١٧)

ڊاڪٽر هيڊگوار کي آرءِ ھجڻ جو ڏورو هو. هندو مهان قوم آهي.

جرمنيءَ وارا پاڻ کي آريه سڏين ٿا، پر هو نه جيڪي آريه ناهن انهن کي جيئڻ جو به اڌڪار ڏيڻ لئه چاهن. پر ڊاڪٽر صاحب ته ان هر شخص کي جيڪو هندستان کي سچي پچي پنهنجو وطن ڪري ٿو مڃي، هندو ڪري ٿو ليکي.

هندو قوم جو دائرو ٻين قومن جيان محدود ته ناهي. بائيبل، قران تي اچي پورو نه ٿو ٿئي. گيتا کي نه مڃيندڙ به هندو آهي. هڪ ڪٽر ناستڪ به اوتروئي هندو آهي جيترو ٽيٽيهن ڪروڙ ديوتائن کي مڃيندڙ آستڪ. سنا سنسڪار، آچار وچار ۾ شڌي، هندو سڌانت ۾ فخر محسوس ڪندڙ هندو آهي، پوءِ ڀلي هو گوتم ٻڌ کي پوڄي يا حضرت محمد کي!

ڀارتواسين کي راشٽريتا جي هڪ ڪڙيءَ، انوشاسن جي مضبوط زنجير ۾ ٻڌي رساتال تان مٿي ايڪتا لاءِ راشٽريه سوايم سيوڪ سنگھه جو جنم ٿيو. ان ۾ ڊسيپلين آهي،

آکيا جو پالڻ آهي، پر ٻاڙين جهڙي هيڪ ٻڻاڇي منورلي ناهي.

آر. ايس. ايس جو پايو مهاراشٽر ۾ پيو، پر اُورنگ ني ورهين ۾ سنڌ اندر ڪافي مشهوري پراپت ڪري چڪو هئي. هندو بنيادي رت ڪٽر ناهن. اڇوت، برهمڻ، کتري، سا پنو ڪو جاتي ڀيد ڀاءُ ڪونهي. مسلمان به شانتي پسند، صوفي طبيعت، اتحادي پاولا وارا آهن. باقي ديس ايڪتا ۽ قوميت جي پاونا. جان ٿان وڌيڪ هيڻ ڪري هندو سنگهه طرف جلدي ڇڪجي آيا.

سماجڪ، راڄنيتڪ چاهي شخصي 'سولترا' جي اپلاشي هندو سنگهه جي راجنيتڪن ذان آر. ڪيو، چاڪاڻ ته چالاڪن ني ٽ ڌرم کي اپاڻ جو اهولي هڪ مول آڌار آهي.

لنهن ڪاسواء هر سنڌيءَ جي الڪا ڪرڻ ۾ ان ڳالهه جو فخر آهي ته اسان جي ڌرم اوچي آهي، پراچي آهي- موهن جي دڙي جي سڀيتا واري، ويدن جي واديءَ واري، هند کي ٽالو ڏيڻ واري...

ملڪ جون حالتون لڪڙيون اڻايون، نئدر ڪتابون پي ويئون. الله بخش جي خون جي سلسلي ۾ هنجي ٿي وزارت جي ممبر کهڙي کي پڪڙيو ويو. نئين وزارت سر غلام حسين جي صدارت هيٺ ٿي. پاڪستان کهڙي پلا آهي، اهو هندستان جي هندن لاءِ محسوس ڪرڻ

شروع ڪيو ۽ ڪلڪتي جي ڊائريڪٽ ايڪشن اُنکي
اگهاڙي روپ ۾ ظاهر ڪري ڏيکاريو. هاڻي جيڪي خطري
کي سامهون ڏسي اکيون ڪٽي بند ڪندي آهي، تن
لهرو ۽ ٻيا ليڊر ڪرڻ لڳا.

سنڌ ٻر جي پنهنجي طرفالي دور ۾ اڪيچار دفعا
دهرائي لهرو هندن کي آٿت ڏيندو رهيو ته پاڪستان
اساڻن لاشن تي ٺهيو! ڀارت اکنڊ آهي ۽ اکنڊ ئي
رهندو. لوهان کو قرار نه ڪيو.

هندو مها سڀا چلايو ته، هندو گهڻائپ وارا ضلعا
ڏ ڀارت ۽ ڪراچي سنڌ کان ڌار ڪيو. پنجاب ۽ بنگال
۽ آسام جيئان سنڌ جو ڀ ورهاڱو ڪيو، ٻر اُن طوفان ۾
اها چلاڪت انهن تي ڏٻجي ويئي...

۽ پاڪستان برابر اساڻن لاشن تي ٺهيو. انهن 'اساڻن'
۾ ليڊر نه هئا. هئا صرف اسان ئي اسان.

سنه ۴۷ ۾ اتهاس ڪروٽ بدلي.

سڄو ملڪ رتو رت، ڌرتي ۽ گهر کان ٻي گهر تي
ڇڪيو. پنجاب ۽ بنگال ۾ جا ڀاڄ ورڙي اها ٻين ڀاڄن
ڏانهن ب ڦهلجندي ٿي ويئي...

رام، سنگهه جي مکيه سنچالڪن مان آهي. هن ۽
سندس ساٿين چاهو ٿي ته ليگين جي جهاد جو مقابلو ڪرڻ
لاءِ منڍ کڙي ڪرڻ جو وقت اچي پهتو آهي!

پنهنجا چند سالي وني ڀلومل وٽ آيو. هندجون

ڏالهيون ٻڌي، هن چيو، ”اسان واپاري بلڪل تنگ ٿي
ڪاٺر آهيون! بازار هيٺ آهي، پر سنڌين جي ڪمزوري
ڏيهن ان ۾ ڏ. ڇڙمڙ نه ٿي وڃي! اڄڪلهه، سڀ
مهاجن ڪاروبار سميٽي ويٺا آهن. هرڪو لنڊن ڀڄڻ جي
ڪل ڀڃائڻ ٿو چاهي. لنڊا وڏن جي پروي ڪندا.
لوهاڻڪي نه ٻار ڏر ليبوار ملڪ خالي ڪرائڻ ڪري، لڪي
رڪروٽن جهڙن شڪي شالي سلطنت جو مقابلو ڪرڻ
جا خواب ڏسڻ ڪين. پلا، ڏاڙهن موڇن، ٽپڙن ۽ الفين
سان مڙهين ڪين ۽ سدڪيمن جو ڪيسٽاٽين مقابلو ڪري
سگهندو؟ قباڻي پناٽن اڳيان ڪير ٻياڪ سڪولي لڏڪو
گهڙي ستق سهي سگهندا؟“

اهو اڳرو سچ رام کي نه اڻيو. چاهي گهر ۾ نه ان
ڳالهه تي گهڻو مڙو پيو آهي. سهري ڪيترا دفعا هٿ
ٻڌي ويٺي ڪئي. پٽني اپلاض ڪري ڪري لڪي،
پر پرتاب ۽ شراجيءَ جي رنگ ۾ رنل جوان ٻڌي ڇو ٿو؟
”ڪانگو ٿي، ڪهڙا ان جهڙا ٻچي هلون؟ پنهنجو پرڪو
ڇڏي! لکيڊر ڇڏي؟ سنڌواهه جا شتل ڇڏي؟ وڃو،
وڃو، جنهنکي وڃڻو هجي. ڪالگرپسي پمتري گلن جا
هار ڪٺي سواگت لاءِ هند سعان ۾ ابا اڻو!“

شڪارپور مان درگوءَ ماءُ پمار تي موٽي هئي.
لسٽي آواز ۾ هن چيو، ”پٽ، اها تنهنجي جوراوري
آهي. جالڪي ڏيهن سان آهي. سپاڪي هنجي دشمن

کي ڪجهه ٿي پوي ته امان کي ڪهڙو منهن ڏيکاريندس..."

اُن وقت هڪ سوار سيوڪ پهچندو آيو ۽ رام کي پاسيرو ڪري چيائين، ”پنڊ ۾ آيو آهي ته پنڊر روڊ اسٽيشن ۾ ڪي سپاهي ان ٿاڻي ۾ رهيا هئا! پوءِ اُن ٺاهيندي هٿ مان ڪسڪي ڦاٽي پين. زبردست ڌڙاڪو ٿيو. هڪ سپاهي ته اُتي جو اُتي شهيد ٿيو ۽ ٻيو سخت زخمي آهي. آواز تي پوليس به اچي سهڙي. ڪي سپاهي ٽڪريءَ طرف ڀڄي ويا ۽ باقي پڪڙيا ويا. پوليس جي پڪڙ پڪڙ زور شور سان چالو آهي..."

اُن وقت ڪارخاني طرف پهتو. هڙتال مٿي پهتي هئي. ڪارڪن ڪرتا چيو، ”پڪو آهي ته جڏهن مارچ جو ارادو اڳ ۾ ئي هجي ته ڪاهه لاءِ هلندي. سنگهه کي ڪڇڻ جو لهجو اڳ ۾ ئي سرڪار ڪري چڪي آهي! سموري ٿاڻولي پوليس وٽ آهي. گرفتاريون شروع ٿين انڪان اڳ ۾ ئي سنگهه ڇڏي وڃڻ کپي. اهو حڪم آهي! گهر ۾ سنگهه جو ڪو سامان پا هي ڪا اهڙي هجي ته يڪدم ناس ڪري ڇڏيو. جهڙي رستي به ممڪن ٿي سگهي، تون به پهچي لڪ! ٺاهيو ڪرڻ اجايو آهي."

ڪنڌ لڙڪائي رام واپس ورئو.

ٻنا ٿندڪار جي خبر سڄي شهر ۾ ڦهلجي وئي هئي. سڪن ڪڏ آلا به ته ولجي ويئن، ان ڳوٺ سڀني کي پنهنجن جوان پٽن جي چنتا ورائو ۽ انهن کي ڪلهڻ جا پهرڻ

ساڀيا ٿيڻ لڳا.

رام جو سارو ڌيان انتظار ۾ ڪري رهيو هو،
"هاڻي نه واريءَ تي اٺاڻ ٿيندو نه ڪڏهن اچي پهتو!
امان سڀاڻي واريءَ گاڏيءَ ۾ ڌڻيءَ لاءِ ڪوچ ڪري
رهيا آهيون. توهان به هليا هلو. هڪ ٽڪيٽ اڳ ۾ ئي
وٺي ڪ ورتي آهي."

"ڀلا ڪي ورتي وڃو! ها - اهين ٺيڪ به آهي. منهنجي
ضد جو ڦل پوئڻ لاءِ نه هوءَ پڌل ٿاڪي ... منهنجي
جنم جنمانتر جي ساٿڻ." پوءِ ان اکر چوڻ ۾ ٿي چيائين.

"توهانکي ڇڏي مور نه ويندس!" روئڻهار ڪري
منهن، ارڏائيءَ ضد پڪڙيو.

"توکي وڃڻو ئي پوندو، مٺي." حڪم اٿو ملي،
"امان پاڻ پڻ جهڙي ٿي، ڪجهه ڏاڍو به سمجهي
وٺان نه پوءِ اڳهين ڪي رلي ڇڏي ويندس. ان وچ ۾ حالتون
سڌري وينديون ته توهان ٿي واپس هلي اچجو ... سرڪار
منهنجو ڪجهه ٿي بگڙي سگهي - منهنجي ٿي ڏيش ۾!"

بيمار ابتري تان پڪار آئي، "ڇاهي رجڪ، هي
سڀ ڇاهي؟"

"ڪجهه نه امان!" رام ورائيو، "منهنجي لاءِ آڪيا
موجب هندستان موڪلي رهيو آهيان ڪيورواريءَ ڪي
پاڻس آيو آهي!"

"ٺاڪروڊو!" سرد آهه ڀري امان چپ ٿي وئي.

ڦر ڏکڙ ۾ لتاڙ ٿي، جاڳي پيءُ جي آڳيا جو پالن
ڪيو! پيءُ پيارو آهي، پر جان به ته پياري آهي! سرس
ٿي!! تنهنڪانسواءِ آڳيا جو اُلنگهڻ ڪيئن ڪري؟؟

هئي جڏهن لوٽ جو الدپهو هو، اهو سچو ڏاهپ ٿيو.
سرڪار سنگهه پڙهان ڪاٺ کهاڙا ڪٽي ٿئي.

'مرڪس' ۽ 'مارڪس' جهڙن ڪي پڪڙيو ويو. راجدروهه
هيٺ ڪيس هلڻ ۽ گرفتاريون چالو رهيون. طرح طرح
جا افواهه ڦهلجڻ لڳا.

آخر هڪڙو ڏه وارو آيو ۽ راجپڪي ڏوهي ڦوراني پان
سان گڏ سزاياب ڪيو ويو. ڪـر سوري جڏهن سيڄ
مرڻ تنهن مهاڙا.

جيل ۾ لڇا ملڻ آئي. روئي روئي حال هيڻو ڪيو
هئائين، "جاڳي پيءُ ونان اچان ڪو اصرار نه آهي. پ
مهدا اچي ٿيا... ٿل وار ۾ ونگو نه ٿيو هجيس."

"ديس جي هن آزادي-لڙهه ۾ اچان الائي ڪهڙيون
آڙوليون ذيڻيون آهن..." آسن جي آڌار کي الدرڻي
لڙبندي رام چيو، "امان جو ڦرلو اثر..."

"وڃي ٿي اندر ئي اندر پوسائبندي، پلوڙ دادا
مٿو هيٺ ڪري اٿا ۾ هوءَ ڪراڙي چڙهي لاهه لتار نه ٿي.
جي، ڪونلما ۽ رام کي چڙي هلي وڃي؟ هي
ڪهڙو راماڻ؟"

ڦڪي مرڪ مرڪي رام چيو، "اڄ ان مهنجو منهنجي
جند ۾ پيو آهي- ليڪن سائين سڀ ڀلائي ڪندو."

(١٨)

حيدرآباد ۾ ڊسمبر ۾ زبردست فساد ٿيا. ڪراچي
۾ ليڪ پڪ خالي ٿي چڪي هئي. دوست دڙا، پاڙيسري
واپاري، ڪالڪري سي اڻاڻون، سڀ لڏي چڪا! ٿونڌي
سميٽڻ لاءِ پا ئي ڪنهن مجبوري وچان ڇڙا ڇانڊ ڇوڪل
هئا، پر آهي ۾ ڪيستائين؟

هفتي بعد لڳا وري مٺ آلي. پڙومل ۾ ساڄ هوس.
مونئا ئي نه سولجر بزار ۾ رنڇوڙ لائين وٽ ماڻهن جو
ڪوڙ ڏٺائون. بندر روڊ ۾ بيچين نظر ٿي آيو. ساڄي طرف
لائيٽ هائوس ۾ پڪچر هائوس وارو نڪر ۾ کاٻي طرف
بولٽن مارڪيٽ وٽ وڏيڪ ڪٽڪ هئا. هندن جي مندر
لڳاهن جو وڪٽوريا واري اٿر ڏنو، "شهر ۾ صبح کان ٿي
قافلو مثل آهي، ديوان! سکن جي ڳالهه ٿان مڃ مڙو سو
وچڙندو وڃو آهي، پر دل ڏڪي ۾ رکو- لعنت آهي
سلامت بخش کي جي اوهانکي سلامت نه پهچائي!".

نٿون کي هڪل ٿي. هڪ لنڊي الپوهه ناٿيڪي
پهاڙي جي ڪٽي، پر ڇهوڪ جي هڪل ٿي نٿون لنڊ
رفتار ۾ ڪاڏي کاٻي طرف پڇندو رهيو.

رام باغ وٽ ڪافي گهمسان مچيو پيو هو. پراس روڊ تي به ڀڄ ڊوڙ لڳي پيئي هئي. آرٽلري ميدان وارين مجاور اجهن نه پهتا هئا، پر رستو معطل هئي ۽ ٽانگن سان ڀريل هو. سلامت بخش بازار سڄي سلامت پهچائڻ ۾ هنڌجي جان ۾ جان پيئي.

چوڌاري جهڙ راڪاس گهمي ويو هو...

پوءِ به ڏرم سنگت ۾ پهچي ويو. هيڏي هڙڙي وقت اڪيلو ڪيئن ڇڏي؟ پنهنجي گهر ورڻ وڃڻ به خطري کان خالي نه هو. هن جو مڪان ڪاري ڏر ۾ آهي- وڏو خطرناڪ پاڙو! هن کي امت الئين تي ٽڪ لڳو ۽ الله جو حفاظت جو بندوبست ڪري جلدي موٽي هئن وقت اچي ۽ رات جو به ضرورت پوي ته هتي رهي- سو لڇا کي چوکي هدايت ڪري هن ساڳي ٽانگي ۾ پنهنجي گهر طرف رخ رکيو.

چانڊوڪ وقت امان انتظار ڪري رهي هئي. لڇا کي ڏسي سوالن جا انبار لڳائي ڏنائين، پر هن جي ڳالهين طرف ڌيان نه ڏنائين، لڇا گهلي الدر ڪيس ۽ در بند ڪيائين. دريون ۽ روشندان به بلڪل بند ڪيائين...

پنجاب جي بازارن ۾، محلن ۾ نارين کي ننگو گهمايو ويو هو... راولپنڊيءَ جا کوهه عورتن سان ڀرجي ويا هئا. اٺن اٺن ڏهاڙن اڪيلي هڪ اسٽريءَ سان زبردستي ڪئي هئي. نه صرف انسان، پر انسانيت به مري وئي

هئي! لاهور مان ڪليل هندن جي لاشن سان ڀريل ٽرينن
جي موٽ ۾ امرتسر مان مسلم لاشن سان ڀريل ٽرينون
موڪلي وئي هئي.

اوچتو جون لڳ ڪالبار ٻڌندڙ ڳالهيون ٻڌي ٿي سماڻو
وٺي ويندو هو. وسواس ۽ ايندو هو ته ... اڄ؟

در تي زور سان دستڪ ٿيڻ لڳي. ڪنڊو مضبوط
هو ۽ ٻه جڏولي جوش اڳيان ڪهڙي ڌڪ سمت نه جهلي
سگهيو. ٻاهر استرين جي هردي جي ڪئي ڪال سامهون
ڏسي ڪن ٻاڪ لاءِ چڙ رکجي وئي!

ڏڪندڙ چپن سان ٻڌي امان ٻه ٻار سمرڻ لڳي ۽
جوانڙيءَ کي ٻهڻجي ڪوڪ ۾ لڪائي چڙ گريب روئي
زره ۾ سوکهو ڪرڻ لڳي. سدرشن ڊروپديءَ جي لاڄ
ٻچي تي ٻچائي هوندي، پر هندوستان لاڄ جي ٻچائڻ
جي فرصت هنڪي آهي، لهڻجا آثار نه نظر اچي آيا!

وحشناڪ ٽهڪ ڏيندا، ڪوڪلا ٿهاڪا ماريندا گـولها
ڪرڻ سان ڪمبندڙ ٻلائن طرف وڌڻ لڳا ۽ هڪ ٿي
هنڪي سان ٻهي کي جدا ڪري چڏ ڀائون:

ٽوليءَ جي سردار امان کي اهڙو زور سان ڌڪو ڏنو
جو هنجون آزيون ليزاريون نه آئي جو اٿي ٻڌ ٿي
وڃون، پر منهي نا اچي ٽهڪو ٻيو ۽ ڪوله ٻچي سگهيو.
سن ٿي رهي...

پوءِ جي آخرين سمنڊ جي اِن پار نڪرڻا آهي ۽ سڀ واٽون بند ٿي، هر ٽپي سمان ڇانئي مٽي لٿل ليها شيشهه جي جيتان حلال ڪري آئي؛ ۽ هوُ هوُ ڪندي سردار شمشيري جا چمڪا ڏوڪڻ لڳو، ”او سرڪشي، لشي سندن تو پنجابڻ سي ئي پيادي اڪيلي...“

هنجا ساٿي گهر ڦرڻ کي لڳي ويا ۽ هو...

تيمور لنگ ۽ نادرشاهه به قبرن ۾ بي آرامي محسوس ڪرڻ لڳا.

(١٩)

رام جهل مان ڇٽو نسنائين صاحب شانتي قائم ٿي چڪي هئي. گهر لٽجي چڪو نهجي تو به پرواهه ناهي، هو اڃا زنده آهن، بس. لک شڪرانا!

عصمت لٽائي ڪنول گل مرجهائل پٽن ۾ تبديل ٿي چڪو آهي. رام الهه ڏسندي چيو، ”دنيا پاسي ڇانهه سمجهي، ٽون اهالي ڪنواري، اڻ ڇهيل، لطيف گنگا جمنا جيتان پوتر ۽ نرمل آهين.“

معصوم اکين مان بي اختيار گنگا جمنا وهندي رهي...

هو چوندو رهيو، ”سڀ جڳ بي ڪٿي ڇولهه لوڪي لڪرائي، پر مان اپنائيندس. انهن مان لوڪي لڪ لڪرائيندس. لوڪي ڪٿي ڦٽي نه ڪندس!“

سماج جي مضبوط ٿيڻ ۾ ڪُل هو لڳندي، ڪيترن نه
هڪ ٻي ڏک سان اهو اٿکهن ڪرڻ لاءِ تيار ٿي ويو؟
ڌرم ڪرم ۾ جنهن جي جهڙي شرڌا، ريتن رسمن ۾ جنهن جي
جهڙي عقيدا، ان سڀ کي 'الساليمت' جي ٻيٽ چاڙهي
ڇڏيائون! رام جهڙا جڳ سماج جي شوڀيا آهن ڪين ان
مان ڪُلنڪ؟ اهو ڪير الر ڏي؟

آلسن جو آڌار جو وهي رهيو هو ڇا اهو اٿر نه هو؟
اهو وهندو ٿي رهيو.

۽ اي اعتبار رام جي چرڻن ۾ ڪري پئي ٿيا.
اڄ صرف ڏرو پدي، جي ٻي نه اچي هٽي!'

پڪل پلڪن ان ماتم ٻرڪيا جو آڌر ڪيو. هرڊو
ولوڙي ڇڏڻ واري ان نظاري اڳي امان جي هڪ
ٻلن کي به آلسن سان ٻري ڇڏيو...

الهاس جي ڪهڙيال هڪ چڪر پورو ڪيو هو!

نيهه ورهيه اڳ ٻاڙي واري، جي جنهن ٻيٽ کي
ڏرڪو، ماڻ ايمابو هيو، طرح طرح جي ڪمالن مان پار
ڪندي جنهن آدرش ۾ هڪڙي سائيباس ڪار ڪرڻ
چاهيائين ٿي، اهو اڄ سڌ ٿيو آهي.

رامائڻ واري مرياڏا پرشوتم وري جنم ورتو آهي؟
ڪين هي پرش ان پرشوتم ڪان به اٿر آهي؟ پڻس پاڻي
هن نه پيندي، جو- سڀئي سيتا جو به ٿيا، ڪيو هو ۽ هي؟
پڻتا جو اڌار ڪرڻ ٿي سمير لو آهي. ۽ ساڻه اٿا، جنهنجو
پي ۽ سدا هٿوي ڏک، جو ڪارڻ ٺهيو!

(٣٠)

رام هميشه ڪڏهن نه صورت ۾ هن ديس اندر هڪ
پل نه وڌيڪ گهارڻ لاءِ تيار نه هو!

جيئن جيئن سالن لاءِ جنهن وطن کي ڇڏڻ لاءِ چاهيائين
چوراسي لک ائين جو جنهن جنهن جي مٽيءَ ۾ ماڻهن کي
چاهيائين، اُنهي فضا ۾ هميشه رهڻ جي ڳالهه، جيڪا
ڳالهه لڳي!

ايمان، پيو، ايثار، پيار جهڙو نه ڪو جهڙو آهي؟
انهيءَ ڪجهه نه ڪجهه سمان لاءِ روانا ٿيا.
لاکون ۽ ڪروڙن، انهن ۽ ڏڪر، جدا ۽ ڪولهون،
لفظ ۽ مالڪها، سنڌ واه ۽ شڪل هجي ته هوندا ڪٿي.
ملوڪ، محمود، مڪهو ۽ علم ۽ سڄڻ، مڙن لاڙڪس
۽ مهاڀارت هوندا. پر اها سماج؟ اها پنهنجائپ؟ اها
سنسڪرتي؟ اها سڀڪجهه؟

پر هتي ته نه اهو سڀ ڪجهه نه ڪجهه آهي. ڪجهه آهي
ڦوڪ وڃي ۽ انهي ڪالم رکڻ لاءِ جو ملهه ڏيڻو ٿي پيو،
اهو ڏيڻ لاءِ هو تيار نه هو. ڪڏاچت نه!

جهاز لاءِ انڪي ٽڪيٽ ٿي ملون. اهي ملون نه جيڪا
اهي ملي. مالن سان سنڀال اسان ڪاڏيون ڪماڻي پنڌ ر
لي ملون لي آهن، پر رام کي خاص تڪليف نه ٿي.
ننڍپڻ جو پار جهڙو پنڌ ر لي آهسر آهي. سڀ ان ڪان، جن
پاڻ ن سمان، ڪڏهن ڳالهه، الهجو هن رات جي ڏار لڳ

هن کي پسند ناهي. ٻو-ٻي نا اهار جي مسلمانن کان رام
هندو کي گھڻو وڻندو آهي. هو هڪ ڪٽر هندو آهي.
ٻالي هجي. هو به نه پنهنجي امان تي ٽڪو آهي. پر آهن
نه ٻئي ساڳي مٽيءَ جا باشندا نه! ارغوان ۽ سمن، سومرن
۽ شايد ڪلهوڙن جي ذهن ۾ هنن جي وڏن ڌرم بدلايو
هو. راماڻا چئي قرآن پڙهڻ شروع ڪيو هو. ڌرم
بدلائڻ سان ڇا خون به بدلجي ويو؟ پاڪستان ٺهيو، ان
ڪري هندن کي پنهنجي جنم ڀومي ڇڏڻي ٿي پوي؟
هندستان ٺهيو، الله مومن کي پنهنجو مادري وطن ڇڏڻو
ٿو پوي! عجب رنگ آهن دنيا جا! عجب ڪمال
راجنيتيءَ جا...

پر ان ڪمال کي نه هو روڪي ٿو سگھي، نه رام روڪي
سگھيو. ڪٿي هو رام کي روڪي ٿو سگھي. اهڙي
صورت ۾ رام جي وڏائي ڪٿي لوڙهي سگھائي ٻڌائي
سگھي، هن جو سڄو سهج وارو لڳي نه شل ڪو هجي
ڪال هالتن تي ٿڌو ڇنڊو پوي...

ٻاري گلي؟ اريل دل سان هن رام کي الوداع ڪئي!

جهاز جي مسافرن ۾ سڀ موڪل منجهيا پيا هئا.
آلوده لهاس ۾ اولادن، مجهول، ڏڏلو لفظ لي آهي
ان لها جي مولجهه پڪڙل ارالي هئي.

اها رنگيني، اها معصوميت هن جي چهري تي ورى
موٽي اچي نه سگھي هئي، ڇهن جنوري جي اها

محسوس منهنجي ڏانهس وساري ڇڏي وئي!

بيوس ٿئي هوءَ! ڪڏهن نه مري ۽ نه سگهي ٿي!!

لس لهرائيندڙ ساگر جي سطح تي اکيون کپائي هوءَ سوچڻ لڳي، منهنجي مجبوريءَ جو دنيا کي احساس آهي- سڀ کان وڌيڪ نه منهنجي پالڻهار، ڪرو، دانا، پرڀو کي ... نه، نه، جيڪري هوندس، ان اڌوري گهڙيءَ جي ياد سانڍي جيان ڪڏهن پٽ نه ڇڏيندي! هن ساگر کان به وشال هردي وارو هو ديوتا پلي ٿي مونکي ايندو، پر جوڳو پرساد ديوتا کي ڪٿان پوڄه لڳائيندو!

شفق ۾ سڄ ڪني ڪيڏي رهيو هو. اڀ ڳڳن جو نيلي ساگر سان اوڀر سنگم! وشالتا جو گهرائيءَ سان ميل!!

اڻ وقت هوءَ اٿي.

رام ۽ امان اڃا ننڊ ۾ هئا. هنجي پيرن جي ڌوڙ سر تي ڌارڻ ڪري هوءَ ٻئي طرف وڌي.

قدم هڪ هٿ مڙيا، رڪيا، پر وري ٽڪيتا سان وڌيا ۽ ...

ڏڙام!!

رام جاڳي چڪو هو. پر هن ڪرڻ جو آواز نه ٻڌو هو... هو نه دور، لهرن تي دور، اوڀر طرف نهاري رهيو هو، جتي سندس وطن هو، جتي ڪٿو ڪجهه ڇڏي آيو هو ۽ ساڻ کڻي آيو هو صرف ڌرم پنهنجو!

هيٺيان ڪتاب 'ڇو' پڙهجن ؟

درنگي ڏورنگو: پڙهڻ ڀلا ئي زندگيءَ ۾ وڌيڪ اڪير
ئي وڪڻي لاءِ ؟ (١٢٠ صفحا - ٥٠-١ ر)

ڏورنگو: ڪتاب جي ٻهڪ سڌاري اللہ ليڪ ڪي
ڪاٽڻ لاءِ ؟ (١٠٠ صفحا - ٠٠-١ ر)

ايڪسڪيوزڊي والميڪي: ڪلي ڪلي ٻهڪ ۾ سور
پوڻ لي ڦوڏي جي ڏکڻ جو وڪرو وڌائڻ لاءِ ؟
(٦٠ صفحا - ٨٠-٠ ر)

سمتي: ڪهاڻيءَ ئي آنسون وهائي، آنسون وهائيندڙ
ڪور لي دڪ ڪرڻ لاءِ ؟ (٦٠ صفحا - ٨٠-٠ ر)

گمراه ۰ اڻ ڳهرا زال مان ڪٿڻ ڇلهي، اها انڪل
چاڙهڻ لاءِ ؟ (١٠٠ صفحا - ٥٠-١ ر)

مجرم: آخران صفحن تائين خوليءَ جو پتو نه پوڻ لي
ڪنهنجو خون ڪرڻ لاءِ ؟ (١٢٠ صفحا - ٥٠-١ ر)

هٺبي: ٻاڙي ۾ رهندڙ شڪارپوريءَ مان ڪيئن
هلڃي اهو چاڙهڻ لاءِ ؟ (١٢٠ صفحا - ٥٠-١ ر)

۽ ... هيڙن جوابن لاءِ ڪير، ڪنهنجو مٿو ڦوڙن ؟

پڙهو، گ-ر-ل. ڏوڏيجا جو!

٨٦٥ جا سڀ ڪتاب ٠٠-٥ ر ڳهر ٻيعا

پتو: شام ٻڌيجا، ٢١، سڌو واڙيءَ ڳهانڪوپر ء. ممبئي ٧٧
هري مونواڻي، سمپادڪ "ڪوانج" اڙار ڳيٽ
ممبئي ٠١
ڏوڏيجا، ٣٠ سڌي ٻنگلو، راجا واڙي،
گهاٽڪوپر، ممبئي ٧٧

شڪارپور جو اتهاس

سن ١٦١٧ ۾ لکيءَ واري لڙائي جي سوڀ جي خوشيءَ ۾ دائود پوٽن شڪارگاهه ڪٽائي شڪارپور جو پايو وڌو!

سو سال پوءِ ڪلهوڙن پنهورن کان همت ڪئي ۽ ١٧٣٧ ۾ بادشاهه واپس دائود پوٽن کي ڏني.

تيمورلنگ جي سردار کي مير بجار خان هٽي ١٧٨٢ ۾ شڪست ڏني، لنهن تي تيمور پاڻ آيو ۽ ميان عبدالنبيءَ کي سنڌ جو پڪو حاڪم مقرر ڪري ويو.

رنجيت سنگهه ١٨١٧ ۾ نهال سنگهه هٿ شڪارپور تي لشڪر چاڙهي موڪليو پر ميرن انگريزن کي وچ ۾ وجهائي صلح ڪرايو. اُنکان ١٤ سال اڳ شاهه شجاع الملڪ به ڪابل مان ڪاهي آيو هو ۽ هنجي سامهون ٿيڻ مير غلام علي خان شڪارپور تائين اچي بعد ۾ تباهه ڪيو هو. شاهه شجاع وري به ١٨٢٨ ۾ ڪاهي آيو ته ميرن اُها ڪٽي هنکي ڏني.

١٨٤٢ ۾ نيپئر ۽ عهدنامي موجب شڪارپور، ڪراچي سبزلڪوٽ ۽ عمرڪوٽ ورتا. جلدي انگريزن مياڻيءَ جي جنگ ۾ سموري سنڌ فتح ڪري شڪارپور کي اتر سنڌ جي گاديءَ جو هنڌ ڪيو. ١٨٥٧ جي بلوي مهل هتي به سپاهي جاڳيا پر اُنهن مٿان جلدي ضابطو آندو ويو.

١٩٤٧ ۾ شڪارپور پاڪستان ۾ آئي...

ٽاڊ صاحب جي راءِ موجب هي ڏائود پوٽن کان گهڻو اڳ جو وسيل نگر آهي. بالڪرام جي مڙهي ۽ ٻين مڙهين جو وجود اها تصديق ڪري ٿو ته ستين صديءَ ۾ هتي ٻوڌي وهار هئا. انوقت نالو ڇا هو، اها خبر پئجي نه سگهي آهي.

١٨ ۽ ١٩ صديءَ ڌاري شڪارپورين هتانجي ڌنڌي واپار کي نهايت ئي چوٽ چاڙهيو ته شهر ٻلين ٻلين ٿي پيو! وچ ايشيا، رشيا، ايران ۽ بلوچستان سان خشڪي رستي سمورو واپار جو ٿيندو هو اُنجو لنگهه هتان! شهر ٻاهران ”قلعو قافلو“ هو جتي اُٺ اچي بيهندا هئا ۽ اُتان مال پوئنجي خراسان، سمرقند، يارقند، بلخ، بخارا ڪابل قندار بندر عباس وغيره پاسن ڏانهن ويندا هئا. بولان لڪ، خيبر لڪ ۽ هندوڪش پهاڙن مان لنگهي....

اُنهن طرفن کان جي مال ايندا هئا، اُهي هتان اُتي ملتان رستي پنجاب ۽ هندستان جي ٻين ڀاڱن ڏانهن ويندا هئا.

پنجاب، خاص ڪري امرتسر سان شڪارپور جو ڪافي نالو رهيو! هتي ڪيرتر جبل طرف جا بروچ، بروهي جت وغيره به ڪافي انداز ۾ هئا. داؤد پوٽن جو ته پرياءُ هو ئي هو!

” غوڪ “ فارسي لفظ جنهنجي معنيٰ ”ڏيڏر“ ٿي، شهر جي لکيدر واري حاجي فقير الله جي جهولي مسجد جي هڪ پٿر تي اُڪريل آهي. ڪن جي راءِ موجب شڪارپور جو اصلي نالو اهو آهي!

ڌرمي مهتا:

جڳل پياري ٿان تمام پراڻو ديوي ڀڳوتيءَ جي پوڄا جو استان آهي، جتي سدا جوت ٻرندي هئي. اٺين صدي وارا پراڻا مٺ، مڙهيون ۽ گنبذيون ٻڌ ڌرم جي ناستڪ مت لئي ٿيل زبون حالت ۾ پيئا آهن. ١٠ کان ١٢ عيسويءَ ۾ شو ۽ ديوي پوڄا زور ورتو سو تن جا مندر ته وري ١٥ صديءَ ۾ وشنو، دوارڪا ڌيش وغيره جا مندر.

سري رامچندر هنگلاج طرف ويندي شڪارپور مان لنگهيو هو ۽ گرو گوبند سنگهه به آيو هو. هتي سندس عيوضي مسند ۽ گهر رهندا هئا. سندس تلوار ”شنڪر پارليءَ“ ۾ ۽ ڪٽ ”ڪنواري“ ڌرمسالا ۾ رکيل هئي. پنهنجي ڀين لمبر ٻار کي سنگهه ڪرڻ جو رواج به تڏهن کان پيو!

بدري ڪيدار، ڪشمير جي مٽن ليرڪ، هردوار ناسڪ وغيره جي پنڊن وٽ جي شڪارپوري پيڙهين جا شجرا آهن، سي ٽن سو سالن کان به مٿي جا آهن. ڪشمير جي ”راج ترنگڻي“ ”شنڪر ڊگ وجيه“ ”ٽاڊ جي اتهاس“ ”وديا النڪار“ جي ليکن، سنڌ گزيٽر وغيره مان به ڪجهه مصالحو ملي ٿو.

”موئن جو دڙو“ توري ٿي فاصلي تي ۽ ملتان، شوستان، اڙور، بکر وغيره جا پراچين شهر به ويجهو ئي آهن. ڪي اتهاسڪار ته شڪارپور کي پراچين سرمٽيءَ جي راڄڌاني پوڻ لهرم مهڙ لاءِ تيار آهن.

بالڪرام جيءَ مڙهي آريه سماجين ۽ پريتم ڌرم سڀا سناتين، ڪٿ واري ڌرمسالا سکن جي سرگرمين جا مرڪز! اُداسين ۽ "فري لانسرس" جو به گذريل صديءَ تائين زور رهيو. ساميءَ جي فيلسوفيءَ جو اثر نه آهي ٿي، باقي گهڻو ڪري صوفي مت جو اثر آهي.

أسرڻ ۽ ڦٽڻ:

اورنگزيب پنجاب ۾ رڻ ٻاري ڏنو ته ڪيترا هندو پٺيءَ هيٺ آيا. امرتسري لوهاڻن شڪارپور اچي وسائي ۽ هتان جو واپار وٺڻ لڳو.

خاص ڪري هندي پانڌي جو سرشتو اهڙو بهتر ٺهيو جو فرنگي به نقل ڪرڻ لڳا ۽ نيپولين بوناپارٽ کي به مٺو پيو ته شڪارپورين سان حساب ڪتاب ۾ يهودي به مشڪل پڄن!

هنڊي هن ريت هٿ واٽڪيءَ ۾ لکي ويندي:

اکرين رپيا اڍائي هزار ليمي رپيا ساڍي ٻارهان سو، ٻيڻا رپيا ٢٥٠٠، پائي لوڪومل جي پاسون راکي، مٿي ويساکه ليرس سنبت ٢٠١٧ مري ڏن ٦١ ڪرا پيڇي ممبئيءَ بندر منجهه شاه واپاريءَ جي ڳهه ڏيوٽا نام ٽڪاٽو ڏسي ڏيوٽا مٿي ويساک ١٣، سنبت ٢٠١٧.

انبارس ڪري هنديءَ جو ناڻو اڳلي کي ملندو ته سڏبي "ڪوڪو". ٽن مهنن جي مدي وڌائڻ کي چئبو "بدلو" ۽ ڪارن پئسن ڪم آڻڻ لاءِ يا "حوالو" پاڻو وچي يا "پرزا" ورتا ويندا.

روسي انقلاب ڏيساور جو ڌنڌو چوپٽ ڪري ڇڏيو. وري جو ڪلي ريل ته باقي واپار به حيدرآباد ڪراچيءَ پڪي

ورتو. رهي کهي اهميت ۽ سکر ٻئريج کلڻ سان ويندي رهي. پر سيڪان ڪراري چوٽ ڪوئٽيا جي زلزلي ڏني. اُن اهڙو ڌڪو رسايو جو شڪارپور وري اُسري نه سگهي.

پوءِ نه گهڻن وڃي ڪراچي، بمبئي ۽ ڏکڻ هندستان وسايو. شاهوڪار، سال ٻي آرام ڪرڻ، شادي غمي يا جهنڊ بارهي لئي سو ايندا هئا ......

جاگرافي:

سکر سنڌو ندي ۽ کان انڪل ٣٠ ميل اُتر - اولهه طرف "سنڌ واهه" جي ڪپ تي آهي. واهه ۾ اولهاري ۾ پاڻي چڙهيو وڃي جنهن رستي کيتي ٿئي.

دنيا ۾ سڀ کان گرم شهر جيڪب آباد ٿورو ئي مٿي اُتر ۾! هئي ۽ ان ڪري اونهاري ۾ سخت گرمي ۽ سياري ۾ ڪافي ٿڌ پوي برسات نالي ماتر. ڪوٽا ڪئيل ۽ ڪشادا. اونهاري ۾ رات جو هرڪو ئي ڪوٺي تي سمهي ۽ ڏينهن جو اونداهين ڪوٺين ۾ "جهلي" لوڏيندي گذارين. سيارو منگالي اڳيان همت ٻير سيڪيندي! چوماسي ۾ ڪٽ، ڏيئو ۽ مکيون تنگ ڪن. ڪڏهن ڪڏهن وڇون ۽ نانگ به درشن ڏين. چوپائي مال ۾ ٻڪرين ۽ ڳائين کان سواءِ باقي سڪ.

سکر واهه، ننڍو بيگاريواهه ۽ رائيس واهه جو پيان شڪرام ۾ ، گاڏي ۾ سوو رهيا اڳ سفر ڪندي پرڻ صاحب ڏنو هو. واهه جي ڪپ تي وائين جو شاندار بنگلو شڪل لاءِ ٿهيل ڏٺو هيائين. ننڍهنڪا پوءِ باغات شروع ٿئي تي ۽ رستي جي اردگرد پاڙها گل ۽ اڇا موتيا هبڪار ڦهلائين ٿا.

لاڙو، متر تي آيو، ليز وهائيندي ٻڌايائين ”جهور، دنيم، ايوڳي دشا ڪٽي ٻڌائي اٿائون اسانجي للڏڪي جنني ۽ جي- سنڌ واهه ۽ ٻڇن جي ياد ۾ آنسون وهائيندي سڪي ويو! لڪيدر، جنهنجي لوڏ ني لڪ تي لڏي، گندگي، گوشت ڪباب جي دڪانن سان ڀريو پيو آهي، هزاري، هائي، پير لوشيري ۽ واڳٽي درن جا نشان به باقي ناهن! ٨٠٠ وال لنبي شاهي ٻزار ۾ ڪڪر ڪولڳي پيئي آهي. گهر مڪان، الهاسڪ آستان، جهرجهرا ئيندا پويان پساهه تا ڪٽن. رستا ڪڏن ڪوٻن ڪرولين سان ڀريل، نه روشني نه ريڙ- موهن جو دڙو انڪان بهتر دشا ۾ آهي! ......“

ڇ ڇال سنڌو ۽ جي ڪيڇال:

سنڌ واهه جو مکيه ريگيوليٽر بوجانا ڀرن جي ڳوٺ وٽ هو جو شڪارپور کان چار ميل پري هئو. ٢١ جولاءِ ١٩٤٢ تي بيگاري بند جو ويهه ميل پري هو لڙهي ويو ۽ پاڻي شڪارپور طرف ڌوڪڻ لڳو......

خان بهادر الله بخش کهڙي به قيمت تي پنهنجي ڳوٺ کي بچائڻ تي چاهيو. هوڏانهن ١٥ ميل پري ساڄي ڪپ تي گهارو پٽجي ويو- پاڻي گڙ گڙاٽ ڪري زور سان ڌوڪڻ لڳو- شهر ۾ خبر پوندي ئي واڻويلا مچي ويئي. افواهه ڦهلجڻ لڳا نه پاڻي سٽيشن تائين پهچي ويو.

شري تارو مل ۽ ڪن جوانن اُدم ڪري بند ٻڌي پاڻي ۽ کي روڪي ورتو. سگهو ئي ٻي مدد به اچي سهري ۽ شهر بچي ويو!

پوشاڪ ۽ رهڻي ڪهڻي:

امان به ڪڏهن جوان هئي، پر هن سئنيما جو نالو ڪونه ٻڌو هو، اڪي جيمس ٻانڊ پڙهيو هو. ڪنن ۾ ڳِنِ، نڪ ۾ ٻولو ڪرائيءَ ۾ ڪنگڻ، وڏن ٻانچن سان ريشمي سٿڻ ۽ ويڪرو چولو، پيرن ۾ پناٽي سلپر پائي، مينهدي لڳائي وچ لي زلفن ۾ قٽي گهمائي، چڙو پائي، الڪي اُڀت سيڌي رنگارنگي ربين ۾ سوگهو ڪندي.

ڀيريون پار تيو ناهي نه مڙس ڏيساور لي راهي! هائي-بنديءَ جا سڀ گڻ آهن هنر! چيله ٻ گوڏ نڪر، مٿي تي ننڍي پيلي پڳ، ڪن پنيان ڏگهو ڳاڙهو قلم. ڪتي ڪمائي ماڳهه ورندو- هاڻي فردني ٻڌي تو، بوڇڻ ڪٽي شال لي نڪري تو.

گهر واري هينئر نگر نتي جو ڪارن ڇٽن وارو ڳاڙهو پڙو ۽ اڇورنو، خميس ۽ نڪ ۾ رٻيءَ ۽ مواليءَ جي داڻي واري نٿ پهري تي.

فرنگيءَ جو راج آيو ۽ بمبئيءَ سان ناتو وڌيو ته گجراتين ۽ پارسين جو اثر پيو. لنبو ڪوٽ، ڪاري-پاڻي جي ٽوپي مرد پهرڻ لڳا ۽ زالون ڪلهي لي پلاند ڪري ساڙهيون پهرڻ لڳيون. چاليءَ لي بٽڻ، سيند ڏنگر لي، ارڙ ۽ ڳلن لي ڪمه جي پهي سان پيتل ابرق ائين لڳل جڻ پگهر جون بوندون. نئنن ۾ ڪاجل، ڳلن تي لاڪه جي لالي.

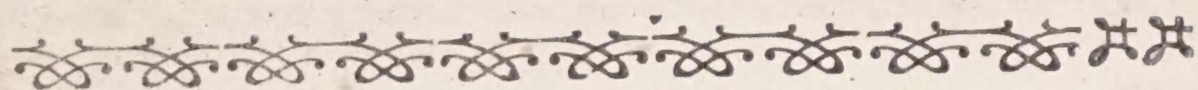
ننڍيون ننڍيون پنجابي وڳي ۾، ٻه چوٽا ڪيڻ، فراڪ پهرڻ، جوراب ۽ لنبيءَ ڪڙيءَ سان سئنڊل ٻه پائڻ لڳيون.

بلائوز جو فئشن به بدلبو رهيو، بنا ٻانهن، اڌ ٻانهن، سڄين ۽ منين ٻانهن سان، پر ساڙهي ڀرڻ جو ڍنگ اڄوڪي ڪرڙوپ هيئر اچو رئو پڙو پائڻ لڳيون.

اڄ نت ڪائي نئي پائي. باقي ڪنن ۾ ڪرڪا، لڙيا والا لازمي آهن. ڳچيءَ ۾ سونو سڳو، موتي يا چندن هار، مينا ڪاري يا هيرن جو پينڊنٽ. هڪ ٻانهن ۾ وڏي واچ، ٻيءَ ۾ ڪنگڻين جو سيٽ يا سيٽ جو ڪنگڻ! زلف جوڙي ۾، وينڍيءَ اندر! ليسٽڪ جي لعليءَ سان ليپائيندڙ لب. ان ريت سورنهن سينگارن ۾ النڪرت ٿي، پنهنجي شوڀا کي چار چاند لڳائي ٿي ڇڏي!

ٻين ڪن سنڌين جيتان شڪار ٻوري فئشن پنيان اندو ناهي، ڀوءِ به پنتي رهجي وڃڻ نه ڏيندو ٻاٽڪي. پر ستي پوشاڪ ڪان اڳه ستي ڪاڏي ٿي خرچ ڪندو. مٺاين سان ٻاٽڪي رچي ڇڏيندو.

منـــو فـــوت لنبي، پائيپ سمان ميراٽي ٽوپي ۽ امريڪن ڪرو ڪٽ هيئر اسٽائيل وڇم آهترو لنبو عرصو گذريو ناهي، ڀوءِ به سمه جي ٻاهاري آهي.

وگيانڪ ساهتيہ جو ٻيون پشپ تيار!

سرل بجلي وگيان

ليکڪ: پرسوتال ڊي. سي. شهاڻي

بجليءَ تي ڀهراڙون ڪتاب جو هر گهر ۾ هجڻ گهرجي.

بجلي هنر سکڻ لاءِ لاڀدائڪ قيمت ۷-۵۰

* سرل ريڊيو وگيان *

گهر ويٺي ريڊيو ٺاهڻ ۽ سڌارڻ جو ڪم سکو.

قيمت ۷-۵۰

ملڻ جا هنڌ:

جگديش بوڪ ڊيپو ۽ ايل ڪشنچند اينڊ سنس

الهاس نگر - ۳.

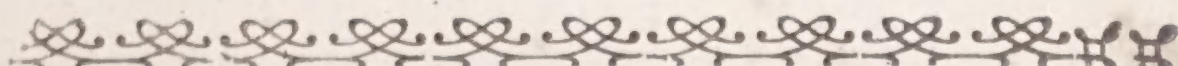
اجنتا بوڪ سينٽر، سينٽرل بنڊ پرسان،

ماهم بمبئي-١٦.

ماڊرن بوڪ اسٽال، پونا.

ڇپائيندڙ: انڊيانا ريڊيو،

نهرو مارڪ، صدر، ناگپور-١.

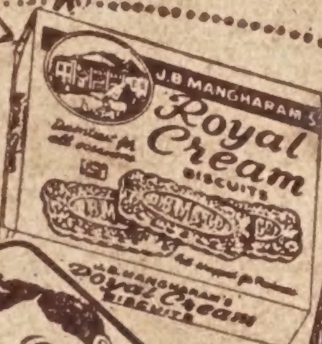

J.B. MANGHARAM'S

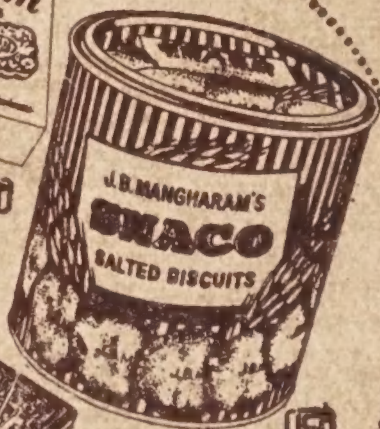
BISCUITS

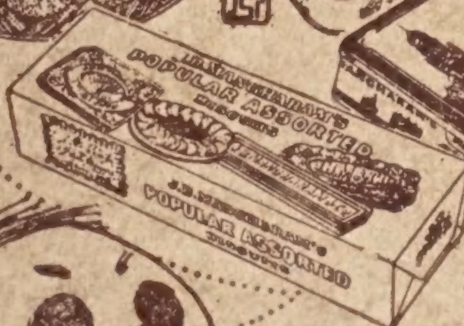
Be happy,
Keep healthy, with
these wonderful,
delicious biscuits!

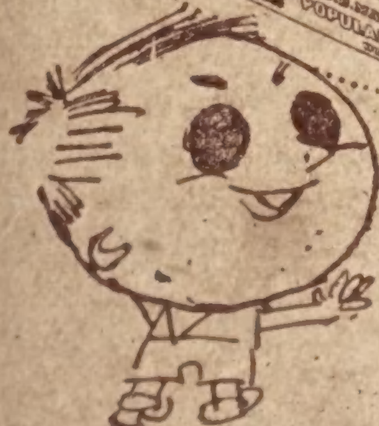

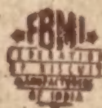

J.B. MANGHARAM & CO.,
GWALIOR · HYDERABAD

"The largest National Enterprise producing the widest variety of Biscuits and Confectionery"